

Een gele kaart voor de sport

Een gele kaart voor de sport

Een quick scan naar wenselijke en onwenselijke praktijken in en rondom de breedtesport

Annet Tiessen-Raaphorst
Koen Breedveld

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, april 2007

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het Bureau verricht zijn taak in het bijzonder waar problemen in het geding zijn die het beleid van meer dan één departement raken.

De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het Bureau te voeren beleid. Omtrent de hoofdzaken van dit beleid treedt de minister in overleg met de minister van Algemene Zaken, van Justitie, van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, van Financiën, van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, van Economische Zaken, van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2007

SCP-publicatie 2007/8

Zet- en binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Omslagontwerp: Bureau Stijlzug, Utrecht

Omslagfoto: Truus van Gog/Hollandse Hoogte

ISBN 978 90 377 0307 8

NUR 740

Dit rapport is gedrukt op chloorvrij papier.

Voorzover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau

Parnassusplein 5

2511 VX Den Haag

Tel. (070) 340 70 00

Fax (070) 340 70 44

Website: www.scp.nl

E-mail: info@scp.nl

Inhoud

Voorwoord	7
Samenvatting	9
1 Sport ter discussie	13
1.1 Onrust rond de sport	13
1.2 Vraagstelling en opzet onderzoek	14
1.3 Afbakening en operationalisering	15
1.4 Fasering en werkwijze	16
1.5 Opzet rapportage	17
Noot	18
2 Verbale en fysieke agressie	19
2.1 Achtergronden	19
2.2 Sporters	20
2.3 Officials	26
2.4 Coaches, toeschouwers en ouders	29
2.5 Algemene ervaringen met agressie in de sport	31
2.6 Beleid	35
2.7 Conclusie	40
Noten	41
3 Discriminatie en intimidatie	42
3.1 Achtergronden	42
3.2 Homoseksuelen	42
3.3 Andere culturen en religies	44
3.4 Vrouwen	45
3.5 Seksuele intimidatie	45
3.6 Conclusie	49
Noten	51
4 Drankgebruik	52
4.1 Achtergronden en wettelijk kader	52
4.2 De plaats van de kantine in de sport	53
4.3 Alcohol in sportkantines en naleving van regelgeving	55
4.4 Drinkgedrag en last van alcoholgebruik	59
4.5 Beleid	62
4.6 Conclusie	63
Noten	64

5	Roken	65
5.1	Achtergronden en wettelijk kader	65
5.2	Roken en naleving rookregels in en om sportaccommodaties	66
5.3	Rookgedrag en last van rook	67
5.4	Beleid	70
5.5	Conclusie	71
	Noten	72
6	Samenvatting en conclusie	73
	Lijst van gebruikte afkortingen	77
	Lijst van geïnterviewde organisaties en personen	78
	Summary	79
	Literatuur	82
	Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	85

Voorwoord

Sport is veelal positief in het nieuws, maar niet altijd. Verhalen over geweld in en om voetbalvelden of dopingschandalen in de wielrennerij doen afbreuk aan het positieve beeld dat sport doorgaans oproept.

Meestal heeft dit betrekking op de topsport en dan vooral op die takken van sport waar de verdiensten en dus ook de belangen het grootst zijn. Ook in de breedtesport echter kan het er (te) fanatiek aan toe gaan en worden de principes van fair play weleens vergeten.

Op meerdere momenten is in 2006 de aandacht gevestigd op de meer negatieve aspecten van de breedtesport. Op 22 april 2006 hield de secretaris-generaal van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (vws) een toespraak voor het 3e Nederlands Sportcongres, waarin hij de sportwereld prees voor zijn vermogen om mensen te mobiliseren en te enthousiasmeren, maar ook wees op een aantal 'mislstanden' in de sport 'die de sport in diskrediet brengen'. Hij refereerde daarbij onder andere aan teamgenoten die niet komen opdagen, aan het schofferen en molesteren van scheidsrechters, aan het negeren van rookverboden en aan het voorkomen van overmatig drankgebruik. Enige tijd later kwam de stichting Sto(m)p met een onderzoek waaruit bleek dat 60% van de scheidsrechters in het amateurvoetbal bij het 'fluiten' geconfronteerd wordt met agressie. Voor de toenmalige staatssecretaris van vws, mevrouw drs. C. Ross-Van Dorp, was dit aanleiding het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) te vragen nader onderzoek te doen naar agressie in de breedtesport. In het onderhavige rapport brengen de onderzoekers in kaart in welke mate zich onwenselijke praktijken voordoen in de sport. Vervolgens inventariseren zij welke meer wenselijke praktijken door de sport daar tegenover worden gesteld. Het rapport is hoofdzakelijk gebaseerd op literatuurstudie en secundaire data-analyse, maar om het beeld completer en levensecht te maken hebben de onderzoekers interviews gehouden met twaalf sportorganisaties en –deskundigen. We zijn hen zeer erkentelijk voor de medewerking aan dit project.

Prof. dr. Paul Schnabel
Directeur Sociaal en Cultureel Planbureau

Samenvatting

In opdracht van het ministerie van vws heeft het SCP een quick scan uitgevoerd naar het vóórkomen van wenselijke en onwenselijke praktijken in en om de breedtesport. Onder breedtesport wordt de recreatieve sportbeoefening in ongeorganiseerd en georganiseerd verband verstaan, waaronder ook de competitievormen vallen. Professionele sportbeoefening en topsportbeoefening op hoog niveau vallen niet onder de breedtesport.

Doel van het project was om (met gebruik van bestaande gegevens) in kaart te brengen in welke mate zich onwenselijke praktijken voordoen in de breedtesport, en te inventariseren welke wenselijke praktijken daar door de sport tegenover worden gesteld. De grens tussen praktijken die nog wenselijk of aanvaardbaar zijn en die dat niet meer zijn, staat niet vast. Het zijn maatschappelijk bepaalde grenzen, waarover van mening kan worden verschild en kan worden getwist. In dit rapport is aandacht besteedt aan de volgende praktijken: verbale en fysieke agressie, discriminatie en intimidatie van specifieke groeperingen, drankgebruik en tot slot roken. Diefstal en vandalisme en drugs-/dopinggebruik vielen buiten het kader van het onderzoek. Voor het onderzoek zijn geen nieuwe gegevens verzameld. Er is gebruik gemaakt van de bestaande (landelijke) statistieken en registraties met gegevens over (on)wenselijke praktijken in de sport. Daarnaast hebben we interviews gehouden met twaalf sportorganisaties/-deskundigen. De interviews waren bedoeld om inzicht te krijgen in het beschikbare cijfermateriaal en in het beleid dat er in deze door sportorganisaties wordt gevoerd. Daarnaast is de verkregen informatie uit de literatuurstudie en uit de (landelijke) statistieken getoetst aan de inzichten van degenen die – met meer en minder distantie – betrokken zijn bij de wereld van de (breedte)sport. De belangrijkste bevindingen zijn:

Verbale en fysieke agressie

12% van de sporters geeft aan de afgelopen drie jaar getuige te zijn geweest van fysieke agressie in de sport. Dit cijfer ligt onder jonge, mannelijke teamsporters hoger dan onder andere groepen sporters. Eén op de acht scheidsrechters geeft aan zich soms of vaak onveilig te voelen tijdens het fluiten. 1% van alle meldingen van letsel bij de Spoed Eisende Hulp als gevolg van geweld komt voor rekening van de sport. 15% van de meldingen heeft te maken met geweld op straat en 11% met uitgaan. Het aantal wedstrijden in het amateurvoetbal met registraties van molestaties bedraagt 2,4 op de 10.000.

Bonden waar agressie een thema is, hebben daar de afgelopen jaren langs verschillende wijzen getracht meer grip op te krijgen, zoals via projecten op het gebied van sportiviteit en respect. Over het succes van deze beleidsinterventies is echter nog weinig tot niets bekend.

Discriminatie en intimidatie van specifieke groeperingen

14% van de sporters is de afgelopen drie jaar getuige geweest van negatieve opmerkingen of grappen over homoseksualiteit, 20% van (negatieve) opmerkingen over andere culturen/religies en 17% van vrouwonvriendelijke grappen. Onder mannen liggen die percentages twee maal zo hoog als onder vrouwen. Verder komt discriminatie en intimidatie onder teamsporters drie maal zoveel voor als onder solosporters. Duo-sporters nemen een middenpositie in. Seksuele intimidatie komt sporadisch voor.

Het meeste anti-intimidatie-beleid is algemeen gericht en niet zozeer op vormen van discriminatie en intimidatie van minderheden. Uitzonderingen vormen het beleid dat er op gericht is de sportdeelname van allochtone minderheden en de betrokkenheid van vrouwen in sportbesturen te vergroten. Op het gebied van seksuele intimidatie wordt het nodige aan specifiek beleid gevoerd, onder andere door het aanstellen van vertrouwenspersonen.

Drankgebruik

Van de sporters drinkt 14% geen alcohol, van de niet-sporters is dat 29%. Sporters verschillen van niet-sporters in de zin dat ze vaker gematigde drinkers zijn, terwijl onder niet-sporters meer mensen zitten die twee of meer glazen alcohol per dag drinken. 44% van de sporters ergert zich aan overmatig alcoholgebruik rond de sport. Van de bekeuringen vanwege rijden onder invloed komt 5% voor rekening van sporters en toeschouwers bij sportwedstrijden. 52% van de bekeuringen wordt gegeven aan het uitgaanspubliek.

Beleid op het gebied van alcohol is geënt op de wetgeving in de Drank- en Horecawet, waarop de Voedsel en Waren Autoriteit toezicht houdt. Het beleid van sportorganisaties gaat doorgaans niet verder dan deze wettelijke regelgeving. Wel zijn er steeds meer verenigingen die geen alcohol verkopen op tijden dat er veel jeugd aanwezig is.

Roken

Sporters roken minder vaak dan niet-sporters: 17% van de sporters rookt dagelijks; onder de niet-sporters is dat 28%. Ruim de helft van de sporters (56%) ergert zich eraan wanneer collega-sporters roken. De tolerantie jegens roken (en alcoholgebruik) ligt bij teamsporters het hoogst en bij solosporters het laagst (duosporters nemen een middenpositie in).

De sportsector heeft van het ministerie van vws toestemming gekregen het rookbeleid zelf te reguleren, met als einddoel een rookvrije sportsector. Het aandeel verenigingen dat beperkingen heeft opgesteld ten aanzien van het roken is de afgelopen jaren gegroeid.

Uit de quick scan komt naar voren dat de breedtesport – niettegenstaande haar capaciteiten om mensen te binden en zo van maatschappelijke betekenis te zijn – niet gevrijwaard is van onwenselijke praktijken. Vooral teamcontactsporten beoefend

door mannen hebben hier mee te maken. De vier onderscheiden onwenselijke praktijken doen zich hier alle vaker voor dan bij andere groepen en vormen van sport, hetgeen de indruk wekt dat hier sprake is van een zeker gedragspatroon. Het voert echter te ver om de breedtesport in zijn algemeenheid, of zelfs de teamcontactsporten specifiek, als probleemsector te typeren. De breedtesport blijft een aantrekkelijke en veilige plaats voor mensen om elkaar te ontmoeten. Sportbestuurders tonen zich op verschillende vlakken gevoelig voor kritische geluiden en hebben daar de afgelopen jaren actie ondernomen om onwenselijke praktijken uit te bannen. Dat geldt vooral voor onwenselijke praktijken die evident schade berokkenen aan de sport en haar liefhebbers, zoals het gebruik van fysieke agressie of roken. Bij activiteiten waar die schade minder direct zichtbaar is, zoals bij verbale discriminatie en intimidatie van specifieke groepen en bij drankgebruik, is minder actie ondernomen, wanneer dit niet vanuit de wetgeving (zoals drank en horeca wetgeving) noodzakelijk is.

Met het voorkomen van onwenselijke praktijken vormt de sportwereld een afspiegeling van veranderende maatschappelijke ontwikkelingen zoals toegenomen assertiviteit en verminderde tolerantie. De vraag is of ongewenste praktijken in de sport vaker voorkomen of ernstiger zijn dan in andere maatschappelijke sectoren. Dat de sport bij uitstek een plaats is waar mensen uit verschillende culturen elkaar ontmoeten, in een context die enerzijds competitief en anderzijds juist ongedwongen is, maakt het aannemelijk dat de sport niet alleen als spiegel maar soms ook als vergrootglas van maatschappelijke ontwikkelingen fungeert.

Voor een correcte weging van de omvang en de ernst van de onwenselijke praktijken in de sport zouden andere factoren moeten worden meegewogen, zoals het tijdsbeslag van het sporten in vergelijking met het tijdsbeslag van andere activiteiten (betaald werk, andere vrijetijdsbestedingen), de ernst en het belang die de betrokkenen aan onwenselijke praktijken in uiteenlopende settings toekennen, alsmede de maatschappelijke revenuen die door het sporten (en de daarin opgesloten codes voor sportief gedrag) worden gegenereerd. Een dergelijke meer uitgebreide weging ging echter het doel van deze quick scan te boven.

1 Sport ter discussie

1.1 Onrust rond de sport

Over de maatschappelijke betekenis van sport zijn al vele onderzoeks- en beleidsrapporten verschenen. Door te sporten werken mensen aan hun gezondheid en komen ze in contact met elkaar, met mensen uit andere culturen en uit verschillende maatschappelijke lagen. Daarnaast vormt de sport een middel om vooral jongeren belangrijke waarden als incasseringsvermogen, discipline en samenwerking bij te brengen en is sport ook een economische factor van betekenis. Het is omwille van die maatschappelijke betekenis van de sport dat de overheid investeert in de sport. Tegelijk is bekend dat ook in de sport niet alles goud is wat er blinkt. Sport wordt geassocieerd met dopingschandalen, omkoperij, contractbreuk, vandalisme en spreekkoren. Soms roept het gedrag van de sporters zelf vragen op, soms dat van toeschouwers/supporters of van anderen die actief zijn rondom de sport (begunstigers, verzorgers, makelaars).

Veel van de genoemde voorbeelden hebben betrekking op de topsport – sport op het hoogste niveau dat de media als schouwspel presenteren – en dan vooral die takken van sport waar de verdiensten en dus ook de belangen het grootst zijn (in Nederland: voetbal, wielrennen). In de breedtesport gaat het meer om het spel dan om de knikkers, en zijn de belangen wat minder groot. Mensen ontmoeten elkaar in de breedtesport om plezier te beleven aan het (zelf) sporten. Kantines en horecavoorzieningen maken dit ontmoeten extra plezierig.

Dergelijke ontmoetingen verlopen echter niet probleemloos van zichzelf. Dat het in de breedtesport meer om het spel gaat dan om de knikkers wil nog niet zeggen dat het er daar niet fanatiek aan toe kan gaan, of dat de gemoederen daar ook niet hoog kunnen oplopen. Spelregels en (in)formele omgangsregels kunnen fors worden overtreden; er kan sprake zijn van buitensporig alcoholgebruik en naast sociale ‘insluiting’ gaat ontmoeten ook gepaard met ‘uitsluiting’. De bijzondere aspecten van de sport als vrijetijdspraktijk – het element van (fysieke) strijd, van uitputting, euforie én teleurstelling – dragen ertoe bij dat ontmoetingen in de sport opvallend anders kunnen verlopen dan ontmoetingen in bijvoorbeeld de arbeidssfeer en de huiselijke omgeving, of tijdens een bezoek aan het theater. In de sport kunnen mensen een deel van de spanningen uit het dagelijks leven kwijt. Enerzijds zorgt de sport met zijn vele spelregels en codes ervoor dat ontmoetingen juist gemakkelijker verlopen dan elders in de maatschappij, anderzijds worden maatschappelijke problemen in de sport juist uitvergroot (het ‘vergrootglas van de sport’; Elling 2002).

Twee gebeurtenissen in 2006 vestigden nadrukkelijk de aandacht op negatieve aspecten van het ontmoeten in de breedtesport.

Zo was er de toespraak van de toenmalige secretaris-generaal van het ministerie van vws, mr. R. Bekker, voor het 3e Nederlands Sportcongres op 22 april 2006.

Bekker prijst daarin de sportwereld voor zijn vermogen om mensen te mobiliseren en te enthousiasmeren, maar noemt ook een aantal 'misstanden' in de sport 'die de sport in diskrediet brengen'. Hij refereert daarbij onder andere aan teamgenoten die niet komen opdagen, aan het schofferen en molesteren van scheidsrechters, aan het negeren van rookverboden en aan het voorkomen van overmatig drankgebruik.

Daarnaast bracht de stichting Sto(m)p een onderzoek naar buiten waaruit bleek dat 60% van de scheidsrechters in het amateurvoetbal bij het fluiten zou worden geconfronteerd met agressie (Hetterscheid 2006). De uitkomsten van dit onderzoek werden onder andere aan de orde gesteld in het actualiteitenprogramma Netwerk van 6 juni 2006. In dat programma zegde de staatssecretaris van vws, destijds mevrouw drs. C. Ross-Van Dorp, toe aan het Sociaal en Cultureel Planbureau te vragen nader onderzoek te doen naar agressie in de breedtesport.

Harde cijfers over de mate waarin genoemde praktijken zich in de sport voordoen, werden in de lezing van Bekker niet geboden. In de media wordt met enige regelmaat melding gemaakt van onwenselijke praktijken in de sport, bijvoorbeeld van vormen van fysieke bedreiging en geweldpleging in zwembaden en op of rondom voetbalvelden. In welke mate die berichten corresponderen met een daadwerkelijke toename van fysieke agressie op en rond sportvelden, is niet bekend. Niet is uit te sluiten dat de gevoeligheid onder de bevolking voor genoemde kwesties groter is geworden, of dat nieuws over opvallende voorvallen, mede dankzij de opkomst van nieuwe communicatietechnologieën zoals het internet, sneller rondzingt. Sowieso zijn er weinig harde cijfers bekend over de praktijken in de sport waar Bekker in zijn toespraak naar verwijst. Het weinige onderzoek dat er is geweest, vond veelal plaats vanuit beleidsmatig gescheiden deelgebieden (*fair play*, naleving van regels omtrent roken en alcoholgebruik, seksuele intimidatie, molestatie scheidsrechters). De uitkomsten van dergelijke onderzoeken zijn zelden op elkaar betrokken of in samenhang besproken. Evenmin zijn er pogingen gedaan om te bezien in hoeverre hier sprake is van een gemeenschappelijke onderliggende dynamiek.

1.2 Vraagstelling en opzet onderzoek

Het project waar deze verslaglegging deel van uitmaakt, betreft de nadere uitwerking van het eerder gememoreerde verzoek van de staatssecretaris aan het SCP om onderzoek te doen naar agressie in de breedtesport, waarbij ook de uitspraken van de secretaris-generaal zijn verdisconteerd over andersoortige misstanden.

Doel van het project is enerzijds in kaart te brengen in welke mate zich onwenselijke praktijken voordoen in de sport, en anderzijds te inventariseren welke meer wenselijke praktijken daar door de sport tegenover worden gesteld. Leidend voor het project zijn de volgende drie stappen:

- 1 Verkenning van de ernst van de problematiek. In welke mate doen zich onwenselijke praktijken voor in de sport; wat zijn hierin de ontwikkelingen in de tijd?

- 2 Plaatsbepaling. In welke mate maken onwenselijke praktijken deel uit van bredere maatschappelijke praktijken die ook zijn terug te vinden in andere sectoren; hoe kunnen deze praktijken, alsmede de politieke/bestuurlijke zorgen hierover, theoretisch worden geëvalueerd?
- 3 Oplossingsrichtingen. Welke beleidsmaatregelen vinden er plaats binnen de sport om wenselijke praktijken te stimuleren en een einde te maken aan genoemde onwenselijke praktijken? Aan welke aanvullende beleidsmaatregelen kan voorts gedacht worden?

1.3 Afbakening en operationalisering

Wenselijk of onwenselijk

Een lastig punt is dat niet altijd, en niet voor iedereen, duidelijk is in welke mate bepaalde praktijken wenselijk of onwenselijk zijn. Een zekere mate van assertiviteit is eigen aan de sport (vgl. Veldboer et al. 2003). Voor een deel van de sporters is het drinken van alcohol onderdeel van de sportbeleving en wordt ook niet per definitie als negatief ervaren. En niet iedere vorm van fysieke bejegening is als seksuele toenadering bedoeld; een arm om de schouder na een verloren wedstrijd is ook een troost. Tussen praktijken die nog wenselijk geacht worden en praktijken die als onwenselijk beschouwd moeten worden, lopen geen scherpe scheidslijnen. Het zijn maatschappelijk bepaalde grenzen, waarover uiteenlopende groeperingen met gebruikmaking van wisselende argumenten met elkaar twisten. Deze maatschappelijke grenzen variëren in 'hardheid' en 'objectiveerbaarheid'.

Formele regels, vastgelegd in wetgeving (bv. over alcoholgebruik, maar ook over het schenden van de persoonlijke integriteit zoals bij seksuele intimidatie of bij fysieke agressie), bestuursreglementen of spelregels gelden als duidelijke, objectieve criteria voor de vraag of gedrag als onwenselijk moet worden beschouwd: op overtreding volgt sanctie.

Praktijken die ingaan tegen beleidsdoelstellingen (zoals het streven om overgewicht tegen te gaan of het drankgebruik onder jongeren te ontmoedigen) kunnen vanuit maatschappelijk oogpunt ook als onwenselijk worden getypeerd, al kunnen zowel direct betrokkenen als anderen daar anders over denken.

Bij het ingaan tegen of het afwijkend interpreteren van informele regels (algemene fatsoensnormen, omgangsvormen) is het minder duidelijk wanneer een praktijk ook in meer formele zin als onwenselijk moet worden beschouwd. Als mensen aangeven dat ze ergens hinder van ondervinden, of als mag worden aangenomen dat ze ergens (op termijn) (blijvende) hinder van kunnen ondervinden, dan kan dat worden beschouwd als een indicatie dat een praktijk als onwenselijk moet worden beschouwd (vgl. Veldboer et al. 2003). Die visie hoeft echter niet door iedereen te worden gedeeld. Er kan discussie zijn over de mate waarin het gedrag van de één hinderlijk is voor de ander, en ook over de vraag of daaruit ook de conclusie moet worden getrokken dat dit gedrag daadwerkelijk onwenselijk is. In zekere zin betreft dit dan ook niet alleen

een onderzoek naar de grenzen die de sport stelt, maar ook een onderzoek naar de vaststelling van de grenzen in het gedrag van sporters onderling.

Afbakening

Voor dit project betekent dit dat het onderzoek zich niet heeft beperkt tot datgene wat in beleidsnota's of door de sportwereld als onwenselijk werd beschouwd. In concreto is vooral gekeken naar de volgende praktijken¹:

- verbale en fysieke agressie (gewelddadigheden op en rondom sportvelden in het algemeen; spelverruwing; agressie jegens scheidsrechters en tegenstanders, door spelers en toeschouwers);
- discriminatie en intimidatie van specifieke groeperingen (minderheden, homoseksuelen, vrouwen met als bijzondere case: het vraagstuk van seksuele intimidatie);
- drankgebruik;
- roken.

Twee vormen van onwenselijke praktijken zijn niet in dit project betrokken; diefstal/vandalisme en drugs-/dopinggebruik. Diefstal en vandalisme zijn primair openbare-ordeproblemen waar de sport mee wordt geconfronteerd, niet anders dan de rest van de samenleving. Dopinggebruik in de sport komt niet veel voor (schattingen spreken van 0,3% van de bevolking; Ooijendijk et al. 2003) en de discussie hierover beperkt zich, zeker in de breedtesport, tot een beperkt aantal sporten (fitness, krachtsporten).

Onwenselijke praktijken in de topsport (verbale agressie, spreekkoren, voetbalvandalisme, dopinggebruik) vallen buiten het bestek van het onderzoek. Dat concentreert zich dus op wenselijke en onwenselijke praktijken in de (georganiseerde en ongeorganiseerde) breedtesport. Met wenselijke praktijken binnen de sport wordt in het kader van deze rapportage bedoeld op projecten waarin getracht wordt om het voorkomen van bovengenoemde onwenselijke praktijken binnen de sport te voorkomen of te minimaliseren, zoals projecten in het kader van *fair play* en beleidsmaatregelen om alcoholgebruik tegen te gaan. Dat sport in meer algemene zin een positieve bijdrage levert aan de sociale cohesie is uitgangspunt van het project en vormt geen aparte onderzoeksvraag.

1.4 *Fasering en werkwijze*

In het onderzoeksproces zijn twee fases onderscheiden:

- *Fase 1, quick scan.* Doel van de quick scan is om – in een beperkt tijds kader – eerste uitspraken te doen over de mate waarin zich wenselijke en onwenselijke praktijken in de breedtesport voordoen.
- *Fase 2, verbreding en verdieping.* Doel van deze fase is antwoord te vinden op overige vragen, met gebruikmaking van meer uitgebreide onderzoeksmethoden.

Dit rapport vormt de afsluiting van eerste fase, de quick scan. Over de tweede fase wordt te zijner tijd apart verslag gedaan.

Voor de quick scan is een uitgebreide literatuurstudie verricht. Daarin is onder andere op zoek gegaan naar bestaande (landelijke) statistieken met gegevens over (on)wenselijke praktijken in de sport. Waar die statistieken bestonden, zijn deze gegevens geraadpleegd, in sommige gevallen door overname van tabellen en figuren uit rapporten, in andere gevallen door secundaire analyses (eigen, of door anderen). Voor deze fase heeft geen aanvullende dataverzameling plaatsgevonden. Wel zijn interviews gehouden met twaalf sportorganisaties/-deskundigen. Er waren drie interviews met sportonderzoekers met uiteenlopende deskundigheid, negen interviews met vertegenwoordigers van sportorganisaties (vijf van sportbonden, drie van belangen-/brancheorganisaties, en een van sportkoepel NOC*NSF; zie verder de bijlage voor de namen van geïnterviewde personen. Tevens is als bijlage een lijst met afkortingen opgenomen.) De interviews waren bedoeld om inzicht te krijgen in het beschikbare cijfermateriaal en het beleid dat er in dezen door sportorganisaties wordt gevoerd, en om de verkregen inzichten uit de literatuurstudie en uit de (landelijke) statistieken te toetsen aan de inzichten van degenen die – met meer en minder distantie – betrokken zijn bij de wereld van de (breedte)sport.

1.5 Opzet rapportage

De opzet van het rapport is als volgt. Eerst zal in hoofdstuk 2 worden ingegaan op verbale en fysieke agressie (gewelddadigheden op en rondom sportvelden in het algemeen; spelverruwing; en een gebrek aan *fair play*, sportiviteit en respect). Vervolgens wordt in hoofdstuk 3 ingegaan op discriminatie en intimidatie van specifieke groeperingen. In hoofdstuk 4 staat drankgebruik centraal, in hoofdstuk 5 het roken. In ieder van deze hoofdstukken wordt, waar relevant, aandacht besteed aan de juridische context van de betreffende praktijk, vervolgens aan het aangetroffen cijfermateriaal over deze praktijk (hoe vaak komt het voor), en tot slot aan de beleidsinspanningen die er op het betreffende vlak worden genomen (wat gebeurt er al aan). De hoofdstukken worden afgesloten met een korte conclusie. In hoofdstuk 6 volgt een korte samenvatting van de belangrijkste bevindingen alsmede een suggestie voor de inrichting van de tweede fase van het project.

Noot

- 1 In de praktijk zijn er verschillende classificaties van vormen van onwenselijke praktijken in de sport. Zo wordt onderscheid gemaakt tussen formele fair play en informele fair play (geschreven spelregels en ongeschreven regels; Steenbergen 2004), tussen fysieke en verbale agressie, tussen agressiviteit en assertiviteit (Veldboer et al. 2003), en tussen 'omgang met regels' (geschreven regels en ongeschreven regels); 'omgang met anderen'; en 'gelijke kansen', bijvoorbeeld doping (NOC*NSF 2002). De Arbeidsinspectie (2006) maakt onderscheid tussen agressief gedrag en geweld. Agressief gedrag heeft een psychische component: het willen toebrengen van psychisch letsel door verbaal onheus gedrag zoals vloeken en uitschelden, bedreigingen tegen personen, de familie van de persoon of ten aanzien van goederen (vandalisme). Geweld heeft een fysieke component: het willen toebrengen van lichamelijk letsel door duwen en trekken aan de kleren, slaan of slaande bewegingen, het gebruik van de vuisten, het gebruik van wapens.

2 Verbale en fysieke agressie

2.1 Achtergronden

Sport is aan regels gebonden. Binnen een sport worden afspraken gemaakt (spelregels) over hoe men de sport beoefent. Daarnaast zijn er ongeschreven regels, algemeen geldende gedragsnormen, die niet alleen voor de sport gelden, maar ook in de algemene omgang met anderen. Steenbergen (2004) onderscheidt in die zin formele *fair play* en informele *fair play*, ofwel spelen volgens en in de geest van de regels.

Het opzoeken van de grenzen van deze regels is inherent aan de sport. Bij het hockeyen is het uitlokken van een overtreding zelfs de manier om tot scoren te komen via een strafcorner. Hier is niets mis mee, zo lang er geen sprake is van 'vals spel'. Wanneer deze grenzen in extreme mate overschreden worden, wordt echter de geest van de regels geweld aangedaan. Deze grensoverschrijding vatten we samen onder de term agressie. Onder agressie worden alle vormen van ongewenst gedrag verstaan waardoor mensen zich onveilig of bedreigd voelen of waarvan zij slachtoffer zijn.

Agressie kan zowel fysiek als verbaal zijn. Ook kleine incidenten, zoals pesterijtjes, vallen onder agressie. Geweld is een verbijzondering van agressie; door een fysieke component als slaan of duwen wil men lichamelijk letsel toebrengen.

Fysieke agressie komt het meest voor bij sporten waarbij het lichamelijk contact normaal of geoorloofd is. Waar de acceptatiegrens ligt, kan echter sterk verschillen per tak van sport. Veel erkende vechtsporten kennen strikte regels voor het contact en een strakke discipline in de handhaving van deze regels. Zeker in de gevallen dat er per sporter meerdere scheidsrechters aanwezig zijn, kunnen deze regels strak worden gehandhaafd. Typisch voor deze sporten is dat scheidsrechters veel respect wordt betoond. Bij teamveldsporten daarentegen is het door de snelheid van het spel, de grootte van het speelveld en de vele betrokken actoren niet eenvoudig het overzicht te houden. De kans op fysieke agressie lijkt hier groter doordat contact geoorloofd is, maar niet heel streng gereguleerd en gecodeerd. Het zijn sporten met een minder sterke normatieve inbedding, waar op basis van de spelregels niet direct een beroep wordt gedaan op zelfbeheersing. Dat nodigt uit om de grens van het toelaatbare op te zoeken.

Verbale agressie kan in elke sport voorkomen en beperkt zich niet tot de spelers onderling. Ook de toeschouwers, ouders en trainers/coaches kunnen beledigen, bedreigen en intimideren. Net als de spelers kunnen ze zich bijvoorbeeld richten tegen de tegenpartij of tegen de wedstrijdleiding. Ook hier spelen de mores van de sport een belangrijke rol. Juist sporten waar voor fysieke agressie enige ruimte is, lijken gevoelig voor verbale agressie.

In dit hoofdstuk gaan we in op fysieke en verbale agressie op en rondom de velden. Het gaat zowel om de rol van de sporters zelf, als in welke mate scheidsrechters er

gevolgen van ondervinden en welke invloed coaches, toeschouwers en ouders hebben op de agressie op het veld. Agressie jegens specifieke maatschappelijke groeperingen (minderheden) komt aan de orde in hoofdstuk drie. In het algemeen kan geconstateerd worden dat er weinig betrouwbare cijfers beschikbaar zijn over agressie in de sport. Dat bleek ook uit interviews met vertegenwoordigers van sportorganisaties. We laten de gegevens die er zijn de revue passeren.

2.2 Sporters

Teamcontactsporten hebben veel meer te maken hebben met agressie dan bijvoorbeeld vechtsporten en jurysporten, blijkt uit de gevoerde interviews en een onderzoek onder het Verenigingspanel (Diopter 2002). De Judo Bond Nederland (JBN) en de Koninklijke Nederlandse Zwem Bond (KNZB) geven bijvoorbeeld voor judo, baan-zwemmen, synchroonzwemmen en schoonspringen aan dat verruwing in hun sport niet aan de orde is. De regels en codes zijn duidelijk en worden door ruimschoots aanwezige juryleden strak gehandhaafd. In de teamcontactsporten (hockey, voetbal, waterpolo in wat mindere mate) wordt daarentegen geconstateerd dat sporters (en begeleiders!) mondiger en assertiever zijn geworden en dat agressie of spelverruwing in toenemende mate optreedt. Onderzoek onder het Verenigingspanel (Diopter 2002) laat zien dat gebrek aan sportief of respectvol gedrag voor, tijdens en na de wedstrijden voor slechts 4% van de verenigingsbestuurders een (zeer) groot probleem vormt. Voor verenigingsbestuurders van teamsporten is het probleem groter dan voor bestuurders van individuele takken van sport.

Spelverruwing

Overzichten van uitgereikte kaarten en tuchtzaken kunnen een beeld geven van agressie of spelverruwing. Let wel: 'kunnen', omdat naast spelverruwing ook andere oorzaken kunnen worden aangevoerd, waardoor het aantal uitgereikte kaarten toe- of afneemt. Wanneer bijvoorbeeld scheidsrechters geïnstrueerd worden strenger op te treden en sneller een kaart te trekken, levert dit ook een toename in het aantal kaarten op. Lang niet alle bonden registreren uitgedeelde kaarten en tuchtzaken op landelijk niveau, hier presenteren we cijfers over voetbal, hockey, waterpolo en basketball.

In absolute zin worden de meeste kaarten uitgedeeld in het voetbal. In het seizoen 2005/06 waren dat 180.445 gele kaarten en 16.638 rode kaarten (tabel 2.1). Een gele kaart wordt het meest voor het ten val brengen van een tegenspeler (33%). Het door woord en/of gebaar te kennen geven niet eens te zijn met de beslissing van de scheidsrechter zorgt voor 19% van alle registraties, gevolgd door ruw spel (16%). In de registratie van de rode kaarten is precieze informatie over de reden door de registratiemethodiek meestal niet voorhanden. Van de kaarten waarvan de reden bekend is, is het raaktrappen van een tegenspeler de meest voorkomende ernstige overtreding. In de analyse over de seizoenen van 2002/03 tot 2004/05 is weinig verschuiving te zien in de redenen waarvoor kaarten worden getrokken (Has 2006).

Tabel 2.1

Tuchtzaken van de KNVB, seizoen 2003/'04 tot en met 2005/'06 (absolute aantallen)

	2003/'04	2004/'05	2005/'06
gele kaarten	173.677	188.807	180.445
rode kaarten	18.207	18.625	16.638

Bron: KNVB (Jaarverslagen '04/'05 en '05/'06)

Het gebruik van gele en rode kaarten verschilt nogal naar wedstrijdniveau, mannen versus vrouwen, elftallen en senioren versus junioren. Bij de standaardelftallen (hoogste elftal van de vereniging) van de mannen werden in het seizoen 2004/'05 in 80% van de wedstrijden één of meer kaarten uitgereikt (zie tabel 2.2). Bij de andere mannen seniorenelftallen ligt dit percentage veel lager: 16% van de wedstrijden van de reserve-elftallen eindigde met één of meer kaarten op het wedstrijdformulier, bij de vrouwen was dit 6% en bij de jeugd 14%. Futsal (zaalvoetbal) valt in positieve zin op: in slechts 1% van de wedstrijden werd of werden een of meer kaarten uitgereikt.

Tabel 2.2

Voetbalelftallen naar het aantal gespeelde wedstrijden in het seizoen 2004/'05 en het percentage wedstrijden waarin één of meerdere gele/rode kaarten werden uitgereikt

elftallen	aantal wedstrijden	wedstrijden met kaart(en) (in %)	aantal getrokken kaarten	aantal gestaakte wedstrijden
standaardelftallen	30.572	80	95.012	889
reserve elftallen	146.036	16	54.459	
vrouwenelftallen	15.290	5	39.558	302
jeugdelftallen (A, B, C)	132.689	14	1.269	18
futsal	60.000	1	1.049	112

Bron: Has (2006)

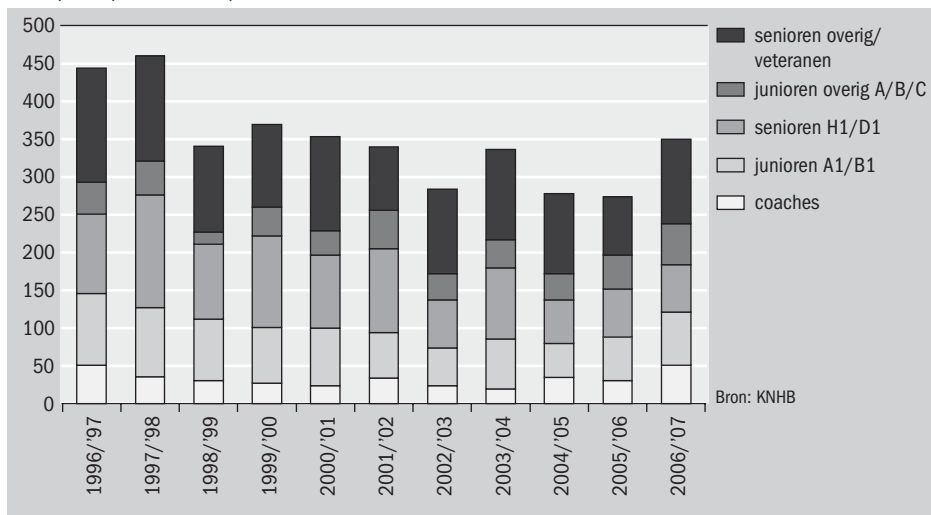
Has (2006) geeft voor dit grote verschil tussen standaard en reserve elftallen twee verklaringen. Ten eerste vervangt de scheidsrechter in het reservevoetbal de kaart vaak door een tijdstraf. Deze tijdstraf wordt niet geregistreerd en heeft geen consequenties voor volgende wedstrijden. Ten tweede blijkt uit berekeningen van Has dat in het reservevoetbal meer dan 105.000 kaarten, waarvan 7000 rode, direct na de wedstrijd worden geseponeerd, zonder dat deze bekend worden gemaakt bij het districtskantoor. Dit betekent dat slechts 34% wél wordt doorgegeven aan de KNVB. Deze relatief makkelijke manier om straf te ontlopen, zorgt er niet voor dat het respect voor de scheidsrechter toeneemt noch dat er enige stimulans is om minder overtredingen te maken.

Dat de kaarten in het reservevoetbal minder vaak worden doorgegeven, komt ook doordat deze wedstrijden vaker door een verenigingsscheidsrechter worden gefloten. Deze verenigingsscheidsrechters zijn veelal verbonden aan de vereniging van het thuisspelende team. Dit in tegenstelling tot de KNVB-scheidsrechter die onafhankelijk van beide partijen door de KNVB is toegewezen aan een wedstrijd. Kaarten die door een verenigingsscheidsrechter zijn uitgedeeld, worden vaker na de wedstrijd tegen elkaar weggestreep. Enerzijds omdat een kaart een tuchtzaak oplevert die het betreffende team geld kost in de afhandeling, anderzijds omdat spelers dan een volgende wedstrijd wellicht niet opgesteld kunnen worden. Aangezien de scheidsrechter van één van beide verenigingen is, benadeelt hij bij het wel doorgeven van kaarten hiermee ook zijn eigen vereniging.

Ook in de hockeysport worden uitgereikte kaarten bijgehouden. Na een jarenlange daling laat de eerste helft van het seizoen 2006/'07 een stijging zien. Onduidelijk is nog of dit een toevaligheid is of dat spelverruwing weer meer de kop op steekt. Voor de Koninklijke Nederlandse Hockey Bond (KNHB) is het wel een punt van zorg.

Figuur 2.1

Rode kaarten uitgedeeld aan verschillende hockeyelftallen, eerste seizoenshelft 1996/'97 t/m 2006/'07 (in aantallen)

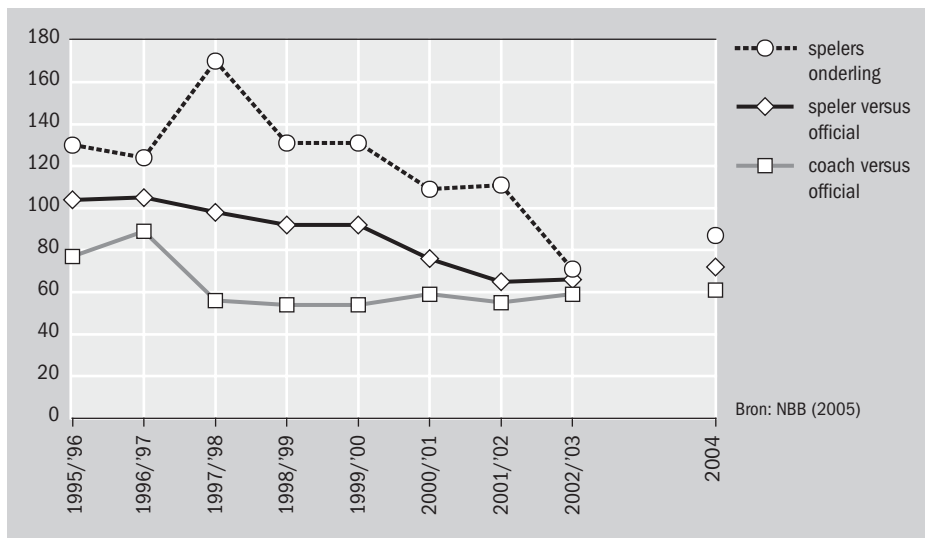

Heren- en jongenshockeyelftallen ontvingen in de eerste helft van het seizoen 2006/'07 het grootste deel van de uitgereikte rode kaarten (87%), ten opzichte van de dames- en meisjeselftallen (13%). De heren en jongens blijken zich vooral verbaal vaker te misdragen (43% van de kaarten is voor verbaal wangedrag, tegenover 57% voor fysiek wangedrag), de dames en de meisjes vertonen vaker fysiek wangedrag (resp. 28% en 72%).

Ook bij het basketballen wordt bijgehouden welke tuchtzaken per seizoen of jaar worden behandeld. Uit figuur 2.2 blijkt dat het totale aantal tuchtzaken in de loop der jaren is afgenomen. De meeste tuchtzaken komen voort uit wangedrag tussen spelers onderling. Hierbij vormt lichamelijke agressie de belangrijkste reden voor een tuchtzak (48 gevallen in 2004), maar ook ruw spel (21 keer) en wangedrag (18 keer) vormen een reden. Gekeken naar tuchtzaken ten gevolge van wangedrag van een speler tegen een official, is meestal belediging van de official de reden. Fysieke agressie komt zelden voor. Als coaches zich niet gedragen tegenover officials, dan zijn dit meestal aanmerkingen op het fluiten.

Figuur 2.2

Tuchtzaken van de Nederlandse Basketball Bond, seizoenen 1995/'96 t/m 2002/'03 en het jaar 2004 (absolute aantallen)

Waterpolo wordt door de Koninklijke Nederlandse Zwem Bond (KNZB) beschreven als 'een stevig potje balsport'. In vergelijking met de andere disciplines van de zwemsport (baanzwemmen, schoonspringen, synchroonzwemmen) kent waterpolo veel meer tuchtzaken (tabel 2.3). De reden voor de meeste tuchtzaken vormt fysiek wangedrag ten opzichte van een tegenstander (231 gevallen in 2005). Dit wangedrag vertoont over de afgelopen vijf jaar ook de sterkste toename (+146%). Uit het interview met de KNZB worden als reden voor deze toename spelregelwijzigingen en andere instructies voor scheidsrechters gegeven. Scheidsrechters zijn geïnstrueerd om eerder op te treden in lijn met de internationale regelgeving.

Tabel 2.3

Tuchtzaken bij de KNZB, 2000-2005 (in absolute aantallen en indexcijfers)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	index 2005 t.o.v. 2000
aangemelde zaken bij tuchtcommissie	325	316	249	380	420	313	96
veroordelingen	266	206	223	337	379	270	102
straffen op basis van volgende klachten:							
fysiek/verbaal wangedrag t.o.v. scheidsrechter	25	22	28	37	30	25	100
fysiek wangedrag t.o.v. speler	94	81	142	178	225	231	246
onbesuisd spel	45	40	36	88	83	50	111
ongerechtigde deelname	-	-	-	8	4	4	-
overige klachten	16	29	17	32	43	30	188
totaal klachten	180	172	223	343	385	340	189
specifieke informatie bij de klachten:							
letsel als gevolg	-	-	-	8	10	12	
combinatie van wangedrag	8	19	20	27	19	14	
recidive	16	29	9	36	30	18	
aangemelde zaken per onderdeel KNZB:							
afdeling zwemmen	-	-	-	4	8	1	
afdeling schoonspringen	-	-	-	1	2	0	
afdeling waterpolo	-	-	-	375	410	312	

Bron: KNZB (2006)

Agressie in sportverenigingen

Verenigingsbestuurders is gevraagd welke vormen van onwenselijk gedrag rondom wedstrijden voorkomen (Diopter 2002). Bij bijna alle verenigingen wordt wel gemop-perd (tabel 2.4).¹ Ook heftig protesteren en schelden/vloeken komen regelmatig voor, aldus de helft van de verenigingsbestuurders. Fysieke bedreigingen komen volgens 16% van de bestuurders voor, geweld volgens 9%. Bij teamsporten zijn heftig protes-teren, schelden/vloeken en sarren/uitdagen/intimideren eerder aan de orde dan bij individuele sporten.

Tabel 2.4

Onwenselijk gedrag rondom wedstrijden volgens verenigingsbestuurders, 2002 (in procenten)

	mopperen (n = 174)	heftig protesteren (n = 168)	schelden/ Vloeken (n = 166)	discriminerende grappen/opmer- kingen (n = 166)	sarren/uitdagen/ intimideren (n = 166)	fysieke bedreigingen (n = 167)	geweld (n = 165)
vaak	10	2	1	0	0	0	0
regelmatig	26	8	8	0	6	0	0
soms	60	52	46	26	37	16	9
nooit	4	38	45	74	57	84	92
totaal	100	100	100	100	100	100	100

Bron: Diopter (2002)

Onderzoek onder Rotterdammers naar agressie in de sport laat zien dat zes van de tien Rotterdammers voetbal ziet als een sport waarin agressie meer inherent is dan in andere sporten. Dit is vooral ook de mening van lager opgeleide Rotterdammers. Hoger opgeleiden, die vaker ook andere sporten beoefenen, betwijfelen of agressie een specifiek voetbalprobleem is (Veldboer et al. 2003).

Feit is wel dat in het voetbal de nodige misdragingen voorkomen. Uit de cijfers van de Koninklijke Nederlandse Voetbal Bond (KNVB) blijkt dat in het seizoen 2005-2006 bijna 2000 wedstrijden gestaakt zijn na wanordelijkheden van het thuisteam of het bezoekende team (tabel 2.5). Dat is minder dan in de twee daaraan voorafgaande seizoenen, maar het is nog te vroeg om te kunnen vaststellen of hier sprake is van een neerwaartse trend. Het aantal gestaakte wedstrijden moet wel worden gezien in verhouding tot het totale aantal gespeelde wedstrijden. Van de 30.000 wedstrijden per weekend kunnen 70 niet uitgespeeld worden door wanordelijkheden.

Tabel 2.5

Tuchtzaken van de KNVB, seizoen 2003/'04 t/m 2005/'06 (absolute aantallen)

	2003/'04	2004/'05	2005/'06
staken door wanordelijkheden thuisteam	716	710	689
staken door wanordelijkheden bezoekend team	1602	1667	1269
niet-opkomen thuisteam	992	806	680
niet-opkomen bezoekend team	4327	4026	3968

Bron: KNVB (2005a, 2006b)

Het niet-opkomen bij een wedstrijd kwam in het seizoen 2005/'06 4600 keer voor (150 wedstrijden per weekend). Dit is een teken dat gemakkelijk met aangegane afspraken wordt omgegaan en in die zin is ook dit een voorbeeld van een onwenselijke praktijk.

Agressie in zwembaden

Naast het bieden van zwemwater voor zwem- en waterpoloverenigingen bieden zwembaden ook accommodatie voor recreatieve zwemmers. Door overlast van een specifieke groep recreatieve zwemmers zijn zwembaden de afgelopen jaren frequent in het nieuws geweest. Het Amsterdamse Sloterparkbad bijvoorbeeld sloot in september 2001 de toegang voor recreatiezwemmers, terwijl het bad pas sinds half maart geopend was. Een groep van zo'n dertig allochtone jongeren veroorzaakte zoveel overlast dat de veiligheid van gasten en personeel in het geding kwam. De groep ensceeneerde vechtpartijen. Wanneer de aandacht van het personeel op het incident gericht was, roofde een ander deel van de groep de kluisjes leeg (Engelen 2001).

Onderzoek van Flikweert (2002) laat zien dat één op de drie zwembaden verscheidene keren per jaar overlast van bezoekers heeft. Voornamelijk grote baden (200.000 bezoekers of meer per jaar) en combibaden in grote gemeenten (50.000 inwoners of meer) hebben hiermee te maken gehad. Van de zwembaden met overlast heeft de helft last van vandalisme en kleine criminaliteit. Bijna de helft heeft te maken met agressief gedrag en bedreigingen van bezoekers. Een kwart van de zwembaden met overlast meldt gevallen van seksuele intimidatie en ongewenste intimiteiten. Agressief gedrag en bedreigingen worden als het meest problematisch ervaren, gevolgd door vandalisme en criminaliteit.

Ook de Arbeidsinspectie (2006) rapporteert problemen met agressieve bezoekers in zwembaden. Vaak gaat het om jongeren in de leeftijdscategorie van circa 10 tot 18 jaar, zowel van autochtone als van allochtone afkomst. Diefstal, discriminatie, dronkenschap, molestatie en seksuele intimidatie komen met name vaker voor bij het recreatief zwemmen. Uit de zwembadinspecties kwam naar voren dat 11% van de zwembadmedewerkers structureel en 43% wel eens wordt geconfronteerd met agressie en geweld.

2.3 Officials

De scheidsrechter leidt niet alleen het spel maar heeft op het sportveld ook een belangrijke rol als opvoeder en rolmodel (vooral voor de jeugd) in zaken als waarden en normen en in het bijzonder *fair play*. Een tekort aan scheidsrechters bedreigt veel verenigingen bij het uitvoeren van hun kerntaak: meedoen aan wedstrijden en competities.

In de interviews kwam meermalen aan de orde dat veel belang wordt gehecht aan een capabele scheidsrechter. In een situatie waarin spelers, begeleiders en toeschouwers steeds mondiger worden, en tegenstellingen op het veld deels gepaard gaan met sociale tegenstellingen buiten het veld, geldt een goed functionerende scheidsrechter

als een belangrijke schakel in het beheersbaar houden van spanningen.² Tegelijk kwam naar voren dat de scheidsrechter van tegenwoordig minder als een vanzelfsprekende autoriteit worden gezien dan vroeger, een lot dat scheidsrechters delen met andere gezagsdragers.

Kwantiteit en kwaliteit

Het vinden en behouden van scheidsrechters is veelal een probleem. De KNHB constateerde in 2000 een tekort aan scheidsrechters bij met name de senioren. Door iedere hockeyer vanaf de A-jeugd verplicht de clubscheidsrechter-opleiding te laten volgen, zouden alle spelers de spelregels kennen en een wedstrijd kunnen fluiten. De KNZB heeft voor waterpoloverenigingen de regel dat ze per twee teams een scheidsrechter moeten leveren. Dit levert elk jaar weer veel discussie op. Het Koninklijk Nederlands Korfbal Verbond (KNKV) constateert dat het bedroevend is om te zien hoe laag het percentage aan geslaagde scheidsrechters is dat bijvoorbeeld een jaar na de diplomadatum nog regelmatig zijn of haar wedstrijden voor het KNKV, respectievelijk de vereniging fluit (Walvis 2005). Doordat er te weinig scheidsrechters zijn, worden de beschikbare scheidsrechters veel ingezet. Dit leidt er weer toe dat scheidsrechters stoppen, omdat de tijdsdruk hen te groot wordt. Ook zal een tekort aan scheidsrechters de kwaliteit van scheidsrechters niet positief beïnvloeden. De leveringsplicht die verenigingen dan wordt opgelegd, levert mensen op die moeten fluiten en dat werkt niet positief.

Door de KNVB is geanalyseerd of de objectiviteit van de scheidsrechter terecht in twijfel wordt getrokken door vooral uitspelende elftallen: de 'thuisfluiters' levert voor spelers en toeschouwers de nodige frustratie op. De cijfers over het aantal uitgereikte gele en rode kaarten onderbouwen deze frustratie gedeeltelijk; uitspelende elftallen krijgen een grotere portie van de uitgedeelde gele (52%) en rode (58%) kaarten. Daarnaast kent de KNVB twee soorten scheidsrechters: de verenigingsscheidsrechter, die lid is van de vereniging van het thuis spelende team, en de KNVB-scheidsrechter, onafhankelijk van beide teams. Verenigingsscheidsrechters delen verhoudingsgewijs nog vaker gele (54%) en rode (62%) kaarten uit aan uitspelende teams dan KNVB-scheidsrechters (resp. 51% en 55%) (Has 2006).

Onheuse bejegening

Eén van de redenen waarom scheidsrechters stoppen met fluiten is de agressie op en rondom de voetbalvelden. Tengevolge van agressieve gedragingen van spelers, bankzitters en toeschouwers krijgen scheidsrechters het gevoel dat de uitoefening van hun hobby als scheidsrechter hun steeds minder oplevert, waardoor de verhouding tussen hun inzet (energie, tijd, inspanning) en opbrengsten (waardering, status en salaris) uit balans raakt. Opvallend is daarbij dat de agressie van coaches, bankzitters en supporters een grotere impact heeft op het zelfvertrouwen van de scheidsrechters dan agressie van de spelers zelf. Blijkbaar zien scheidsrechters agressie van sporters als iets wat bij het uitoefenen van hun hobby 'hoort', terwijl agressie door mensen langs de lijn daar niet bij past (Brouwers et al. 2000).

In onderzoek van de Stichting Sto(m)p³ geeft bijna tweederde van de scheidsrechters aan dat er soms wel in elke wedstrijd agressief gedrag wordt vertoond; 7% van hen zegt dat dit vaak, erg vaak of elke wedstrijd voorkomt. De meeste scheidsrechters (65%) melden dat de tegenstander doelwit was van de agressie, 50% van de scheidsrechters meldt dat de agressie (ook) op henzelf was gericht. Niet alleen de voetballers (58%) zorgen volgens de scheidsrechters voor problemen, ook de trainers/coaches (36%) en toeschouwers (35%) worden door de scheidsrechters gezien als probleemveroorzakers.

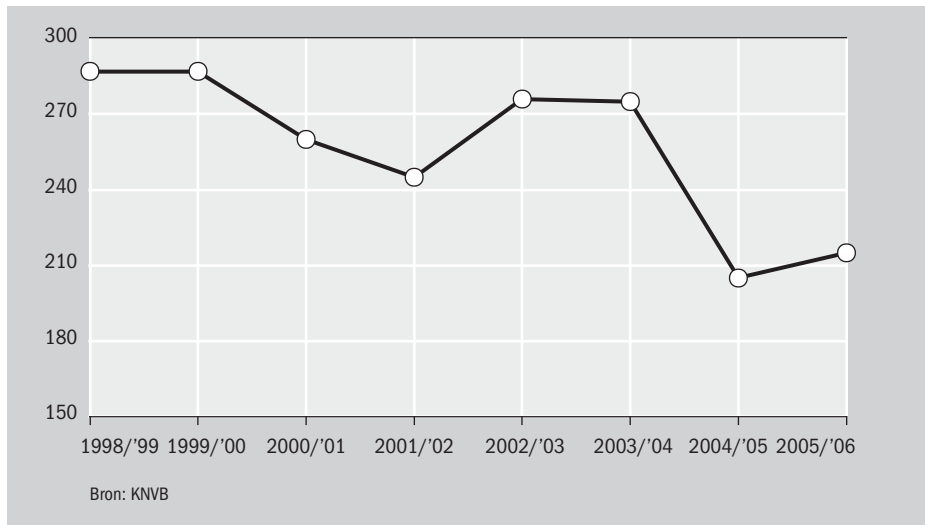
Het plezier van het fluiten neemt voor scheidsrechters steeds meer af. Eén op de acht scheidsrechters heeft wel eens overwogen om te stoppen met fluiten. Eenzelfde aantal voelt zich soms of vaker onveilig door vormen van agressie tijdens de wedstrijden. Een mogelijke oplossing ligt voor de KNVB in een betere begeleiding en terugkoppeling. De helft van de scheidsrechters geeft aan dat ze onvoldoende begeleiding krijgen na een incident. Ze missen bijvoorbeeld terugkoppeling vanuit de KNVB: wat is er gebeurd met de speler die een rode kaart heeft gekregen? Bijna eenderde van de scheidsrechters geeft dan ook aan behoefte te hebben aan begeleiding op het gebied van agressie en het aangeven van grenzen (Hetterscheid 2006).

In aanvulling op deze peiling onder scheidsrechters is de registratie van de KNVB geraadpleegd met betrekking tot meldingen over misdragingen jegens scheidsrechters, assistent-scheidsrechters en officials. Van een molestatie wordt gesproken als er sprake is van dreigen met concreet fysiek gewelddadig gedrag, fysiek gewelddadig handelen (zoals aan kleding trekken, gooien van voorwerpen in de richting van of tegen de official) of mishandeling, met of zonder letsel tot gevolg (KNVB 2006c). Eind jaren negentig werden de meeste molestaties geregistreerd, namelijk 287. Na een daling in de tussenliggende jaren is het aantal weer gestegen in de seizoenen 2002/'03 en 2003/'04 naar 276 respectievelijk 275 molestaties. Daarna is een daling ingezet (zie figuur 2.3). Omgerekend naar het totale aantal van 900.000 wedstrijden dat gespeeld wordt per jaar, betekent dit dat in één op de 4200 wedstrijden (zeven wedstrijden per weekend) molestaties plaatsvinden. Wanneer deze molestaties worden gespecificeerd voor de zes districten van de KNVB, dan worden officials relatief het vaakst belaagd in de districten West I (Noord-Holland) en West II (Utrecht, Zuid-Holland) en Zuid II (Oost-Brabant en Limburg), ook wanneer dit in verhouding tot het aantal gespeelde wedstrijden wordt gezet. Dit beeld blijft gelijk over verschillende seizoenen.

Stichting de Amateurscheidsrechter is bezig met een registratiesysteem voor misstanden in de voetbalsport. Dit systeem is nog in ontwikkeling. Eerste uitkomsten uit het systeem suggereren dat er bij 32% van de wedstrijden van voetballers van 16 jaar en ouder wekelijks sprake is van wangedrag, misstanden of molestaties. Bij de berekening worden overigens andere definities gehanteerd dan die van de KNVB.

Figuur 2.3

Molestaties van scheidsrechters, 1998/'99 t/m 2005/'06 (in absolute aantallen)

2.4 Coaches, toeschouwers en ouders

Uit de interviews komt naar voren dat het gedrag van coaches en toeschouwers langs de lijn veel negatieve invloed heeft op het gedrag van de spelers op het veld. Wanneer coaches geen respect voor de scheidsrechter tonen, kan dit ook voor spelers reden zijn het gezag van de scheidsrechter minder te accepteren. Diverse keren werd in de interviews opgetekend dat juist ook het gedrag van begeleiders en coaches assertiever was geworden, in teamsporten, maar ook daarbuiten.

Harde cijfers hieromtrent zijn echter nauwelijks te vinden. Wat betreft het amateurvoetbal vonden Has en Stork (2005) in hun onderzoek in KNVB District West I dat in de periode augustus 2002 tot april 2005 bij 162 van de 1236 gestaakte wedstrijden (13%) het gedrag van supporters (mede)oorzaak was van het vroegtijdig beëindigen van de wedstrijd. Veelal betrof het hier verbale agressie naar aanleiding van beslissingen van de wedstrijdleiding. Negatief supportersgedrag kwam het meest voor bij de eerste elftallen van een vereniging en bij de junioren.

De KNHB heeft geen registratie van supportersgedrag bij het hockey, maar wel van rode kaarten die aan coaches worden uitgedeeld. In de eerste helft van het seizoen 1996/'97 kregen coaches 51 keer een rode kaart. In navolgende eerste seizoenshelften lag dat tussen de 20 en 36; het aantal kaarten is in de eerste helft van het seizoen 2006/'07 weer gestegen naar 51 kaarten (tabel 2.6).

Deze toename van rode kaarten voor coaches verontrust de KNHB. Coaches van seniorenelftallen en junioren A1/B1 ontvingen gezamenlijk tweederde van de rode kaarten. Opvallend is dat ook bijna een kwart van de rode kaarten naar coaches van

de C-junioren gaat, terwijl dit een jonge groep spelers is, waar de belangen minder groot zijn dan bijvoorbeeld bij de A1/B1 jeugd. De meeste coaches krijgen de rode kaart wegens verbaal wangedrag. Van de rode kaarten voor fysiek wangedrag zijn twee van de drie kaarten uitgedeeld aan coaches van de C-jeugd.

Tabel 2.6

Verdeling rode kaarten over coaches en redenen, eerste helft seizoen 2006/'07 (in absolute aantallen)

	aantal kaarten	waarvan aantal kaarten voor	
		verbaal wangedrag	fysiek wangedrag
coaches a1/b1	17	17	0
coaches overig a/b	4	3	1
coaches c jeugd	12	10	2
coaches senioren	18	18	0
totaal	51	48	3

Bron: KNHB

Bij een aantal bonden is geïnterviewd wat het sportief gedrag was van zowel sporters, toeschouwers cq. ouders en trainers, bijvoorbeeld bij het Nederlandse Handbal Verbond (NHV, Cevaal 2003a). Uit deze inventarisatie komt naar voren dat ouders en trainers/begeleiders van mening verschillen over de oorzaak van onsportiviteit. Ouders verklaren onsportiviteit vaker vanuit de opvoeding of de invloed van de ouders, terwijl trainers/begeleiders het meer op onkunde in het handballen of op het fanatisme van de sporters schuiven.

Verbale agressie door de jeugdige sporters komt soms tot vaak voor vinden zowel ouders (55%) als trainers (64%). De jongeren zelf vinden dat om sportiever gedrag te vertonen ze beter moeten leren omgaan met verlies, de trainer of coach moet strenger zijn en ze moeten meer respect hebben voor de spelregels. Ouders en trainers leggen de nadruk op de voorbeeldrol van de trainer. De trainer moet zelf laten zien hoe het hoort. Ook wordt nu teveel oogluikend toegestaan; beter is om onsportief gedrag in de kiem te smoren. Of de trainers altijd het goede voorbeeld geven, is ook maar de vraag: de helft van de trainers zegt over hun collega's dat zij verbaal agressief zijn.

Ook de handbalouders zelf maken zich schuldig aan moppen of schelden, vindt 41% van de ouders en 54% van de trainers. Opvallend is dat tweederde van de ouders meent dat de mate van sportiviteit zal toenemen als zij zelf, de ouders, zich minder fanatiek zouden opstellen. Elkaar op hun gedrag aanspreken doen ze echter niet. Meer dan de helft van de ouders denkt dat hun invloed op andere ouders klein is. Trainers daarentegen spreken ouders wel aan op hun verbale uitingen (45%).

Jeugdkorfbal is een ‘nette’ sport volgens trainers, ouders en spelers zelf, blijkt uit inventarisaties bij het KNKV (Cevaal 2003b). Wanneer onsportief gedrag wordt vertoond, gaat het meestal om jeugdleden die niet tegen hun verlies kunnen. Zowel ouders, spelers als trainers schrijven de trainer een belangrijke rol toe in het overdragen van de regels, het verbeteren van techniek en het overdragen van de waarden en normen binnen de club. Hun voorbeeldgedrag is essentieel. De jeugdleden accepteren van de trainer een corrigerende houding en punten van kritiek, die ze van ouders niet accepteren. Relatief weinig betrokkenen (13%) binnen de korfbalsport zijn de mening toegedaan dat ouders langs de lijn frequent intimiderend gedrag vertonen.

Zoals eerder vermeld, hebben in de kracht- en vechtsporten de strakke discipline en gedragscodes aldaar een sterk regulerend effect op het sportgedrag. In het onderzoek van Cevaal (2002) benadrukken verschillende disciplines van vechtsporten de sportoverstijgende waarden van de sport. Het groeten van de tegenstander en het publiek zijn uitingen van respect, evenals het elkaar feliciteren of bedanken na de wedstrijd. Voor sommige vechtsporten komen de oorspronkelijke pedagogische belangen echter in het gedrag door de ontwikkeling van de traditionele beoefening (als demonstratiesport) naar de vechtsport als wedstrijdvorm. Zowel sporters als leraren/trainers worden mondiger. Het protesteren tegen beslissingen van de scheidsrechters is geen zeldzaamheid meer, al zijn het vooral de trainers die zich daaraan schuldig maken. Waar misverstanden en onsportief gedrag ontstaan, komt dit doordat de scheidsrechters de regels verschillend interpreteren en/of niet eenduidig omgaan met de puntentoeakening.

2.5 Algemene ervaringen met agressie in de sport

In het Nationaal Sport Onderzoek⁴ is gevraagd naar onwenselijke ervaringen in de sport in de afgelopen drie jaar (tabel 2.7). 12% van de Nederlandse sporters heeft wel eens of vaker fysieke agressie gezien in zijn of haar sportomgeving. Mannen zien vaker onwenselijke gedragingen in de sport dan vrouwen. Ook jongeren onder de 35 jaar zijn vaker getuige van misdragingen dan ouderen. Ten slotte zijn teamsporters vaker getuige van misdragingen dan duo-sporters, die weer vaker getuige zijn dan solosporters.

Tabel 2.7

Getuige of mikpunt fysieke agressie in de sport, naar achtergrondkenmerken, sporters, 2004 (in procenten)

	totaal	man	vrouw	< 35 jaar	≥ 35 jaar	teamsport	duosport	solosport
getuige	12	19	6	16	11	43	10	9
mikpunt	2	3	1	2	2	9	1	2

Bron: SCP (NSO'04)

In 2002 is er een onderzoek gehouden naar ervaringen van de Rotterdamse bevolking met agressie in het algemeen binnen de amateursport (Veldboer et al. 2003). Ruim de helft van de Rotterdammers denkt dat agressie in de amateursport regelmatig tot zeer veel voorkomt (tabel 2.8). Hierbij gaat het om een subjectieve waarneming van zowel sporters als ex- of niet-sporters. Een interessant beeld treedt naar voren wanneer deze meningen worden gespecificeerd naar sportbeoefening en organisatievorm. Sporters die nu of vroeger in clubverband sporten of hebben gesport, zijn het meest negatief over de frequentie van agressief gedrag in de sport. Van de mensen die sporten of gesport hebben bij een sportvereniging ziet 57% respectievelijk 59% regelmatig tot zeer veel agressief gedrag op de velden. Daarbij moet opgemerkt worden dat de mensen die niet (in clubverband) sporten of hebben gesport naar verhouding ook vaker niet weten of er veel agressief gedrag op de velden voorkomt.

Dat (ex-)clubsporters het meest negatief zijn over de mate van agressief gedrag in de amateursport is extra opvallend omdat zij een sportincident veel minder snel als onsportief beschouwen dan andere (ex-)sporters of niet-sporters. De acceptatiegrens verschilt. Sporters bij een sportvereniging vinden onsportief gedrag, zoals het misleiden van de scheidsrechter of beslissingen van de scheidsrechter betwisten, eerder acceptabel dan ongeorganiseerde sporters of niet-sporters.

Tabel 2.8

Frequentie van agressief gedrag in de amateursport naar sportbeoefening en organisatievorm, Rotterdamse bevolking, 2002 (in procenten)

	zeer veel	regelmatig	af en toe	bijna nooit	weet niet
totaal	11	42	28	2	18
sport in clubverband	8	49	31	5	8
sport wel, maar niet in clubverband	6	39	30	1	23
sport niet, vroeger wel in clubverband	14	45	26	0	15
sport niet, vroeger wel, maar niet in clubverband	11	32	36	2	19
nooit gesport	11	45	15	1	29

Bron: Veldboer et al. (2003)

De Rotterdammers is ook gevraagd of de agressie in de Rotterdamse amateursport de laatste jaren is toegenomen. 72% is die mening toegedaan, 23% weet het niet. Vooral ouderen zijn hierover pessimistisch. 69% van de Rotterdammers vindt ook dat de laatste jaren de agressie grover en harder is geworden. Ook hier zijn het vooral de (ex-)verenigingssporters die dit vinden (beide groepen 74%).

Rotterdammers achten de kans op agressie groter bij prestatiegerichte teamsporten waarbij veel bezoekers aanwezig zijn. De kans op agressie is volgens hen ook groter wanneer er twee juniorenteams tegenover elkaar staan dan wanneer senioren-

teams elkaar tegenkomen. De kans op agressie wordt niet groter of kleiner geacht als er één of twee allochtone teams op het veld staan.

Agressie in de sport en daarbuiten

Sport is niet de enige plaats in de maatschappij waar agressie plaatsvindt. Via slachtofferonderzoeken en politieregistraties is informatie beschikbaar over de frequentie van agressie op en rondom de sportvelden en van andere sectoren. In de afgelopen jaren is een stijging waar te nemen in het aantal gewelddelicten in het algemeen. In 2004 waren 129.000 mensen slachtoffer van een gewelddelict (Wittebrood 2006).

De gewelddelicten worden onderscheiden naar locatie (zie tabel 2.9). 2% van de gewelddelicten vond plaats op het sportveld, in de sporthal of in de kleedruimte. De meeste gewelddelicten vonden plaats in de buurt van de eigen woning, op het werk, op school of bij uitgaansgelegenheden. In de slachtofferstatistieken worden drie vormen van geweld onderscheiden: seksuele delicten, mishandelingen en bedreigingen. Voor ieder van deze drie vormen vindt 2% van de misdrijven in en rondom de sport plaats.

Tabel 2.9

Locaties van gewelddelicten naar soorten delict, 1997-2004 (in procenten)

	seksuele delicten	mishandeling	bedreiging
in (eigen) woning	14	15	14
in uitgaansgelegenheden	25	16	13
in de buurt van eigen woning (straat, tuin, carport)	16	38	32
in of bij openbaar vervoer of auto	5	5	5
op werk of school	29	16	26
bij winkel of warenhuis	1	1	1
sportveld, sporthal of kleedruimte	2	2	2
op parkeerterrein, in een park, aan het strand	2	2	2
elders	6	5	5
totaal	100	100	100

Bron: Wittebrood (2006)

In een (beperkt) aantal gevallen ontardt agressie in lichamelijk letsel. Slachtoffers van agressie die binnenkomen op de eerstehulpafdelingen van ziekenhuizen worden geregistreerd via het Letsel Informatie Systeem (LIS). Consument en Veiligheid heeft berekend dat jaarlijks 890.000 behandelingen op de Spoed Eisende Hulp (SEH) worden uitgevoerd, waarvan 4% ten gevolge van agressie (tabel 2.10). Minder dan 1% van de geweldsletsels zijn opgelopen in een sportsetting. Het aantal letsels door geweld is in de periode 2001-2005 met 26% afgenomen, het aantal letsels door geweld in de sport is in dezelfde periode niet significant veranderd.

Van de helft van de geweldletsels (53%) is niet bekend waar het letsel is opgelopen. Wanneer de locatie wel bekend is, dan is dit meestal op straat (15%), in uitgaans- of horecagelegenheden (11%) of in en om het woonhuis (10%). 1% van de geregistreerde geweldslocaties vormt een sportlocatie. Mogelijk is er sprake van onderschatting van het totale aantal geweldslachtoffers, omdat in LIS alleen geweld als oorzaak wordt geregistreerd als het slachtoffer dit expliciet aangeeft (Oldenziel en Valkenberg 2006).

Tabel 2.10

Letsel door geweld, 2001-2005, aantal behandelingen op de Spoed Eisende Hulp afdeling (in procenten van totaal en trend)

	jaarlijks aantal behandelingen	(in %)	trend over de periode 2001-2005 (in %)
totaal aantal SEH-behandelingen	890.000		-22
totaal letsel door geweld	34.000		-26
waarvan op volgende locaties:			
op straat	5.200	15	
uitgaans- en horecagelegenheden	3.900	11	
in en om woonhuis	3.500	10	
op sportlocaties/tijdens sporten	430	1	
overige locaties	3.010	9	
onbekende locatie	18.000	53	

Bron: Consument en Veiligheid, Letsel Informatie Systeem (2001-2005)

Op basis van de LIS-gegevens kunnen geweldletsels in de sport onderscheiden worden naar locatie, en actieve of passieve sportdeelname. Negen van de tien geweldletsels in de sport worden opgedaan op de sportlocatie. De overigen zijn veroorzaakt in de openbare ruimte, zoals bij het hardlopen in het park of fietsen op de weg. Het slachtoffer van het geweldletsel is in twee van de drie gevallen een sporter en eenderde een toeschouwer of bezoeker. Het merendeel van de slachtoffers is man.

De meeste letsels door geweld in de sport komen voor in het veldvoetbal (60%), gevolgd door zwemmen (11%) en bewegingsonderwijs (6%). De gevolgen van geweld zijn in tweederde van de gevallen hoofdletsel, gevolgd door letsel aan schouder, arm of hand. Wanneer naar de ernst van het letsel wordt gekeken, dan blijkt dit meestal oppervlakkig te zijn, zoals kneuzingen, blauwe plekken of schaafwonden. Maar ook ernstiger letsel als open wonden en fracturen komen voor (Giesbertz 2006).

2.6 Beleid

Om agressie, spelverruwing en het verlies van sportiviteit en respect tegen te gaan zijn de afgelopen jaren de nodige beleidsinitiatieven ontplooid. Die campagnes worden in het merendeel van de gevallen topdown opgestart en uitgevoerd (van koepelorganisatie naar bonden, van bonden naar verenigingen en van verenigingen naar leden), vaak in de vorm van het toezenden van brochures en ander informatie-materiaal.

Sportcode

In de afgelopen jaren zijn er verschillende landelijke projecten op het gebied van sportiviteit en respect geweest, aanvankelijk onder de noemer Fair Play, later overgegaan in Sportiviteit & Respect. Het project dat in 2002 is gestart, heet Sportcode, gecoördineerd en uitgevoerd door NOC*NSF, NISB, NCSU, NCS en NKS. Sportbonden, sportverenigingen, gemeenten en scholen worden gestimuleerd en ondersteund in hun sportiviteit en beleid ten aanzien van respect. Het project zou aanvankelijk doorlopen tot 2008, maar in 2005 is de subsidie om projecten op te zetten bij sportbonden en -verenigingen stopgezet.

In alle projecten draait het om sportieve en eerlijke sportbeoefening. Naast aandacht voor de omgang met spelregels staat het omgaan met anderen tijdens de sportbeoefening centraal. Uitgangspunt is dat iedereen individueel verantwoordelijk is voor sportief gedrag en daar op aangesproken mag worden. Daarnaast heeft ook een groep en/of organisatie (vereniging, bond) een eigen verantwoordelijkheid. Organisaties dienen de omstandigheden te scheppen waarin het voor iedereen gemakkelijker wordt om aan persoonlijk sportief gedrag te werken. Een sportvereniging moet sporters stimuleren zich aan de spelregels te houden. Bijvoorbeeld door vergroting van de spelregelkennis bij sporters, of trainers en coaches het goede voorbeeld laten geven (NOC*NSF 2002). Een aantal niet-uitputtende voorbeelden van projecten op dit gebied:

- inventarisaties op het gebied van sportiviteit en respect onder leden van bonden (NHV, KNKV, KNWV, NBB, KNWU en krachtsportbonden);
- handboeken die voor verenigingen ontwikkeld worden (NHV, NBB, KNHB);
- informatieboekjes en cursussen om spelregelkennis te vergroten (KNKV, NHV, KNHB);
- inzetten van ambassadeurs bij verenigingen, met als specifiek aandachtsgebied sportiviteit en respect (NGF, KNHB);
- project tegen spelverruwing (KNVB).

Het effect van dergelijke projecten wordt vaak niet geëvalueerd. Uitzondering is de KNHB die wel het KNHB-project Sportiviteit en Respect (in de volksmond project 'De zwarte kaart') onder de loep heeft genomen. Als doelstelling vooraf was geformuleerd 'het bespreekbaar maken van onwenselijk gedrag voor, tijdens en na de wedstrijd'. Uit onderzoek van Mingaars (2005) bleek dat 80% van de verenigingen aan de campagne heeft deelgenomen. Alle verenigingen hebben een ambassadeur

benoemd of bestuurslid aangewezen met als aandachtsgebied sportiviteit en respect. Uit interviews met tien verenigingen bleek dat zeven verenigingen van mening waren dat onwenselijk gedrag beter bespreekbaar was geworden. Verenigingen schatten in dat de houding ten opzichte van onwenselijk gedrag bij de sporters wel is verbeterd, maar dat het daadwerkelijke gedrag nog niet is veranderd.

Masterplan arbitrage

De KNVB is in 2003 gestart met het Masterplan Arbitrage. Doelstellingen zijn onder andere het zorgen voor voldoende scheidsrechters, een klimaat scheppen waarin het voor jongeren aantrekkelijk is om te gaan fluiten, begeleiding en opleiding van scheidsrechters en assistent-scheidsrechters om de kwaliteit van de arbitrage te waarborgen en te verbeteren en de doorstroom van talentvolle arbiters naar de top van het amateurvoetbal, het betaald voetbal en het internationale voetbal verbeteren. Ten slotte wil de KNVB de huidige groep scheidsrechters behouden en bewust maken van hun voorbeeldrol (KNVB 2003).

Een voorbeeldproject van het Masterplan is een scheidsrechterspool in de regio Uden, die beoogt het thuisfluiten te beperken. Acht voetbalverenigingen leveren elkaar gediplomeerde verenigingsscheidsrechters, waardoor de deelnemende verenigingen de zekerheid hebben dat elk weekend onafhankelijke scheidsrechters deze wedstrijden in de lagere regionen fluiten (SBM 2006).

In navolging van het project van de KNVB is nu ook landelijk een Masterplan Arbitrage van start gegaan waar naast de KNVB acht andere sportbonden aan meedoen: AFBN (american football), NBB (basketbal), NHV (handbal), KNHB (hockey), KNKV (korfbal), NRB (rugby), KNZB (waterpolo) en NIJB (ijshockey). De resultaten die in 2010 moeten zijn behaald, zijn:

- in 2010 wordt 90% van de competitiewedstrijden geleid door een gekwalificeerde scheidsrechter;
- in 2010 is de samenstelling van het scheidsrechterskorps aanzienlijk veranderd door meer participatie van jeugd, allochtonen en vrouwen;
- in 2010 is het imago van de scheidsrechter aanmerkelijk verbeterd.⁵

Overig beleid van de KNVB

De voetbalbond heeft naast het Masterplan Arbitrage een aantal andere maatregelen ingevoerd om excessen op het veld tegen te gaan. Er wordt een lik-op-stukbeleid gevoerd, wat inhoudt dat een team bij excessen sneller uit de competitie wordt genomen. Bovendien wordt er onmiddellijk na meldingen van molestatie contact opgenomen met de betreffende vereniging om afspraken te maken over maatregelen tegen de daders. Twee projecten lichten we hieronder verder toe:

– Spelerspas

In het seizoen 2006/07 is landelijk de spelerspas ingevoerd nadat in het seizoen 2002/03 de spelerspas in het district West II als proef was ingevoerd. De pas heeft een aantal organisatorische en normatieve doelstellingen zoals een betere controle op de

speelgerechtigdheid van spelers en het beter kunnen identificeren van spelers die bij incidenten betrokken zijn. Ook een afname van het aantal molestaties, vechtpartijen en zware (fysieke) overtredingen in het veld en meer respect voor de scheidsrechters zijn genoemd. Zowel over het seizoen 2002/'03 als het seizoen 2003/'04 is een evaluatie van de spelerspas uitgevoerd (Van Sterkenburg et al. 2003; Roques et al. 2004).

Het belangrijkste effect is dat de identificatie van spelers sterk is verbeterd (zie tabel 2.11). De pas draagt vooral het eerste jaar na invoering bij aan de afname van het aantal niet-gerechtigde spelers in het veld, vinden zowel secretarissen, aanvoerders als scheidsrechters. Speelgerechtigd-zijn heeft betrekking op het lidmaatschap van de club waarvoor men uitkomt en eventuele lopende schorsingen naar aanleiding van tuchtzaken in eerdere wedstrijden. Volgens de meeste scheidsrechters, secretarissen van verenigingen en aanvoerders heeft de pas echter niet gezorgd voor een afname van het aantal molestaties, vechtpartijen en zware (fysieke) overtredingen in en rondom het veld. Wel is er een lichte verschuiving waar te nemen. In de laatste evaluatie zijn vooral meer KNVB-scheidsrechters van mening dat de spelerspas een positief effect heeft op de afname van molestaties en vechtpartijen dan in het seizoen daarvoor. Tot slot kan worden vastgesteld dat volgens een vijfde van de scheidsrechters in het eerste seizoen en een kwart in het tweede seizoen de spelerspas leidt tot een versterking van de autoriteit van de scheidsrechter.

Tabel 2.11

Positieve effecten van de spelerspas, volgens KNVB- en verenigingsscheidsrechters,⁶ 2002/'03 en 2003/'04 (in procenten)

	2002/'03		2003/'04	
	KNVB-scheidsrechter	verenigingsscheidsrechter	KNVB-scheidsrechter	verenigingsscheidsrechter
minder niet-speelgerechtigde spelers op het veld	57	61	73	64
afname van het aantal molestaties en vechtpartijen	13	19	25	21
afname van het aantal zware (fysieke) overtredingen	11	14	18	14
verbeterde autoriteit op het veld	20	21	22	26

Bron: Roques et al. (2004)

De resultaten van het evaluatieonderzoek kunnen in beperkte mate vergeleken worden met 'harde' cijfers van de KNVB. Een effect van de spelerspas op het aantal gele en rode kaarten (een indicator voor spelverruwing) kan niet worden vastgesteld. Wel lijkt dit het geval wat betreft het aantal molestaties; in West II is sprake van een daling van het aantal molestaties (van 58 in het seizoen 2001/'02 naar 48 in 2002/'03 en 48 in 2003/'04), terwijl in het referentiedistrict West I het aantal molestaties steeg

(van 58 via 75 naar 61). Of deze afname verband houdt met de invoering van de spelerspas is niet direct aantoonbaar (Roques et al. 2004).

– *Wat doe jij om voetbal leuk te houden?*

De campagne, met enige vertraging gestart in 2006, heeft als doel om het voetbal leuk en sportief te houden voor iedereen. Wangedrag (grof taalgebruik, onnodig harde overtredingen, molestaties) hoort niet thuis op en rondom het voetbalveld. Deze campagne wil ervoor zorgen dat dit wangedrag een halt wordt toegevoerd en iedereen erop wijzen dat je hier zelf verantwoordelijk voor bent. Tijdens de campagne worden gedragsregels aan de verschillende doelgroepen bekendgemaakt (KNVB 2006a). Basis voor deze campagne vormt de notitie *Genormeerd handelen* (KNVB 2005c). Voor alle betrokkenen bij het voetbal zijn wensen en eisen geformuleerd die hanteerbaar, meetbaar en begrijpelijk moeten zijn. Zo is een eis aan een speler dat hij of zij kennis van de (spel)regels heeft. Aanvoerders moeten een voor alle deelnemers aan de wedstrijd gangbare taal gebruiken. Een scheidsrechter moet conditioneel fit zijn, 'er klaar voor zijn' om een wedstrijd te fluiten. Naast deze eisen is een aantal wensen geformuleerd. Zo is er de wens dat toeschouwers zich onthouden van ieder negatief commentaar ten opzichte van spelers en officials tijdens de wedstrijd.

In veel verenigingen heerst de angst dat leden zullen weglopen indien regels aangescherpt worden. De Utrechtse vereniging DSVU heeft het wel aangedurfd en duidelijke regels opgesteld voor zowel de jeugd als de ouders. De twee meest opvallende regels voor nieuwe leden zijn: ten eerste dat deelname aan trainingen en wedstrijden verplicht is. Verzuim zonder geldige reden wordt niet getolereerd. Ten tweede: een ouder of verzorger van elke speler krijgt een (verplichte) taak in de organisatie van het elftal of in de vereniging. Tweemaal per jaar worden niet alleen de vorderingen van de jeugdspelers geregistreerd in het spelervolgsysteem, ook gedrag van ouders of verzorgers wordt vastgelegd. Zo mogen ouders zich niet met de trainingen of wedstrijden bemoeien. Ze mogen hun kinderen wel aanmoedigen, maar scheldkannonades zijn verboden. Wanneer ouders hun gedrag niet verbeteren, wordt het lidmaatschap onherroepelijk beëindigd. De vereniging heeft nu een wachtlijst met 150 jongeren die lid willen worden en daarnaast een wachtlijst voor trainers, die graag aan het werk willen bij deze vereniging (Mazure 2006).

Beleid door zwembaden

Door de brancheverenigingen voor zwembaden zijn instrumenten ontwikkeld om agressie tegen te gaan. Het eerste instrument *Vrolijk en Veilig* is in 2002 ontwikkeld door de projectgroep *Agressie Zwembaden* (2002) en werd ingezet door de Vereniging Sport en Gemeenten (vsg). Aanleiding was de overlast die bezoekers van zwembaden veroorzaakten. De deelnemende zwembaden hadden ieder voor zich al huisregels opgesteld. Bezoekers die echter voor zwembad A een toegangsverbod hadden gekregen, konden zonder problemen zwembad B binnengaan. Via de politie worden nu de gegevens over toegangsverboden uitgewisseld. Het protocol *Vrolijk en veilig* is dan ook een samenwerking tussen de zwembaden en de politieregio's.

Inmiddels is het protocol ingevoerd in tien politieregio's en twee politiedistricten. Circa 250 zwembaden hebben het protocol ondertekend, dat bestaat uit:

- huisregels;
- praktische vaardigheden, zoals opleidingen in weerbaarheid en attitude;
- een standaardprocedure voor praktisch optreden: registratie in het logboek, toegangsverboden opleggen, vermelding in het politieregistratiesysteem en eventueel het opmaken van een proces-verbaal.

Een tweede door de branche ontwikkeld instrument is het *Actieplan geweld(dad)ig ondernemen* van de Vereniging van Recreatieondernemers Nederland (RECRON). Dit instrument is bedoeld voor de gehele recreatieve sector en daarmee breder toepasbaar dan alleen op zwembaden. Van alle zwembaden is 83% aangesloten bij één van beide brancheverenigingen. 57% van de zwembaden maakt gebruik van één van beide instrumenten voor agressie en geweld (Arbeidsinspectie 2006).

De Arbeidsinspectie (2006) heeft bij 18% van de geïnspecteerde zwembaden overtredingen geconstateerd van bepalingen op het gebied van agressie en geweldpleging. In deze gevallen bleken de maatregelen onvoldoende, gezien de mate van blootstelling van werknemers aan agressie en geweld. Ruim 82% van de werkgevers doet wel genoeg om hun medewerkers te beschermen tegen agressie en geweld door bezoekers. Bij een vergelijkbare inspectie in 1998 was nog maar 40% van de zwembaden zich bewust van de risico's voor het personeel van bezoekers die overlast veroorzaken.

Tabel 2.12

Beleidsaspecten agressie en geweld en de frequentie van het ontbreken daarvan bij geïnspecteerde zwembaden, 2006 (in aantallen en procenten)

beleidsaspect	aantal	(in %)
1 registratie van incidenten	30	18
2 jaarlijkse analyse van de incidenten	20	12
3 voorlichting en onderricht over risico's agressie en geweld	68	40
4 huisregels voor bezoekers, adequaat handhaven en inschakeling politie bij geconstateerde strafbare feiten	10	6
5 agressie en geweld tijdens het werkoverleg aan de orde stellen	9	5
6 opvang en nazorg	33	19
totaal	170	100

Bron: Arbeidsinspectie (2006)

Iets meer dan de helft van de geïnterviewde werknemers heeft een training of opleiding gevolgd hoe om te gaan met agressie en geweld. De werknemers die vaker met agressie en geweld te maken hebben, hebben vaker een opleiding gevolgd dan de andere werknemers.

Het belang van het melden van incidenten blijkt groot. Naarmate het melden van incidenten consequenter wordt doorgevoerd, heeft dit een positiever effect op het terugdringen van agressie en geweld. Ook het adequaat aanpakken van daders heeft een bijzonder sterk effect op het terugdringen van agressie en geweld. Bij zwembaden waar nooit daders worden aangepakt, lopen werknemers een veel hoger risico met geweld en agressie geconfronteerd te worden dan bij zwembaden die daders altijd aanpakken.

Bijna 90% van de werknemers weet waar zij terecht kunnen voor nazorg, na incidenten met agressie en geweld. In de helft van de zwembaden is daar één persoon mee belast. In de andere zwembaden zijn er meer personen bij wie de werknemer zijn verhaal kwijt kan (Arbeidsinspectie 2006).

2.7 Conclusie

Het vóórkomen van verbale en fysieke agressie in en rondom de sport (c.q. de sportieve recreatie) valt niet ontkennen. 12% van de sporters geeft aan getuige te zijn geweest van fysieke agressie in de sport. De (schaarse) cijfers die er zijn, suggereren dat sporters nog vaker te maken hebben met verbale agressie.

Agressie in en rondom de sport komt vooral voor in teamcontactsporten die beoefend worden door mannen. In individuele of duosporten en jurysporten komt agressie minder voor en is vaak ook helemaal geen thema. Uitingen van sportieve agressie in bijvoorbeeld vechtsporten zijn dermate ingekapseld in breed geaccepteerde codes, dat onsportieve agressie hier nauwelijks een onderwerp is. Dat juist in zwembaden geklaagd wordt over gewelddadig gedrag, en dan met name over wangedrag van (jeugdige mannelijke) recreanten en niet van zwemsporters, zegt het nodige over de positieve betekenis van de codes in de georganiseerde sport.

Over trends in de agressie in de sport in de tijd zijn nauwelijks cijfers bekend. Wel leeft bij de ondervraagde personen veelal het gevoel dat de mondigheid en assertiviteit onder spelers, begeleiders en toeschouwers tegenwoordig groter is en de acceptatie van regels en gezag kleiner.

Twee kanttekeningen zijn op zijn plaats. Ten eerste geldt ook voor de zogeheten teamcontactsporten dat slechts bij een kleine minderheid van de wedstrijden zaken werkelijk uit de hand lopen. In het voetbal geeft één op de acht scheidsrechters aan zich soms of vaker onveilig te voelen tijdens het fluiten. Desondanks vindt in niet meer dan 2,4 op de 10.000 wedstrijden registratie plaats van molestaties. Bij het merendeel van de wedstrijden gebeurt weinig tot niets. Ten tweede: sport blijkt slechts verantwoordelijk voor een zeer klein aandeel in het totaal aan gewelddelicten (2%) en geweldsletsels die op de spoedeisende hulp behandeld moeten worden (1%). De eigen straat (15%) of het uitgaanscentrum (11%) blijken doorgaans onveiliger dan het sportveld.

Bonden waar agressie een thema is, hebben daar de afgelopen jaren langs verschillende wijzen getracht meer grip op te krijgen. Over het succes van deze beleidsinterventies is echter nog weinig tot niets bekend.

Noten

- 1 Het toenemen van gemopper blijkt ook uit de inventarisaties die de NCSU heeft uitgevoerd bij diverse sportbonden (Cevaal 2002, Cevaal 2003a en Cevaal 2003b).
- 2 Andere, veel gehoorde schakels die hierin een rol spelen, zijn: de aanwezigheid van (goede) mensen uit het bestuur, de integratie van het sportspel in een stelsel van (formele en informele) codes en reglementen, de aanwezigheid van veel toeschouwers langs de kant, accommodaties waar duidelijk zorg aan was besteed. Algemeen bestond de indruk dat wedstrijden op lager niveau gemakkelijker uit de hand konden lopen dan wedstrijden op hoger niveau. De gebeurtenissen op het veld zijn op een hoger niveau meer zichtbaar, de spelers meer bekend met en toegewijd aan de spelcodes, en de techniek en de conditie beter zodat sportfrustraties minder hoog oplopen.
- 3 Het doel van de stichting is om organisaties veiliger te maken via onderzoek, training en coaching. Bijvoorbeeld in het onderwijs trainingen over pesten en omgang met ouders.
- 4 Het Nationaal Sport Onderzoek betrof een schriftelijke enquête onder ruim 2000 sporters en niet-sporters van 15 jaar en ouder, die in de zomer van 2004 zijn bevestigd over een breed scala aan (sport-)onderwerpen. De respondenten waren afkomstig uit het eerder gehouden Aanvullend Voorzieningen Gebruik Onderzoek 2003 van het SCP. De gegevensverzameling werd betaald door SCP en door het W.J.H. Mulier Instituut. Het veldwerk vond plaats door veldwerkbureau GFK te Dongen. De data zijn zo gewogen dat ze een representatief beeld geven van de Nederlandse (sportende) bevolking van 15 jaar en ouder.
- 5 In het kader van het Masterplan Arbitrage heeft NOC*NSF het bureau Motivation recent een onderzoek (n = 1090) laten uitvoeren onder mensen met een sterke belangstelling voor sport (18-65 jaar). Gevraagd is onder meer naar het huidige sportklimaat en het imago van scheidsrechters. De eerste resultaten zijn eind maart 2007 gepresenteerd, op basis daarvan kan het volgende opgemerkt worden:
  - Supporters/toeschouwers worden gezien als verreweg de belangrijkste veroorzakers van agressief gedrag, op grote afstand gevolgd door sporters, ouders van sporters en trainers/coaches.
  - Ruim 60% van de ondervraagden leest, ziet en hoort vaak over agressie tegen scheidsrechters.
  - Ruim tweederde van de mensen is van mening dat agressie richting scheidsrechters een gevolg is van agressie in de samenleving.
  - Tussen het huidige imago en het gewenste imago van scheidsrechters bestaan duidelijke discrepantie: (on)partijdigheid, (niet laten) beïnvloeden door spelers, (betere) omgang met emoties van spelers, zich (meer) verplaatsen in spelers en (geen) misbruik maken van eigen machtspositie.
- 6 Voor het seizoen 2002/'03 is geen onderscheid gemaakt tussen veld- en zaalvoetbalscheidsrechters. Voor het seizoen 2003/'04 is dit wel gedaan en worden hier alleen de resultaten van de veldscheidsrechters gepresenteerd.

3 Discriminatie en intimidatie

3.1 Achtergronden

Sport was van oudsher het speelterrein van jonge blanke mannen. De afgelopen jaren zijn meer vrouwen en ouderen gaan sporten. Desondanks voeren jonge, blanke mannen in tal van aspecten en takken van sport de boventoon. Dat geldt het sterkst naarmate men zich meer begeeft richting van wat oudsher de kern van de sport is: de competitieve (team-) sport in verenigingsverband, en daarbinnen het vrijwilligers- en vooral het bestuurswerk.

Ook naar etniciteit doen zich nog steeds verschillen voor in sportdeelname (Breedveld 2006). De positie van allochtonen is hierin vergelijkbaar met die van ouderen en vrouwen, namelijk die van minderheid c.q. nieuwkomer.

Over de getalsmatige vertegenwoordiging van homoseksuelen in de sport bestaan niet veel cijfers. De cijfers die er zijn, suggereren dat het aandeel sporters onder homoseksuelen niet lager ligt dan onder heteroseksuelen, wel dat homoseksuelen deels deelnemen aan andere takken van sport dan heteroseksuelen. Dat, gecombineerd met het feit dat de samenleving nu eenmaal beduidend meer heteroseksuelen herbergt dan homoseksuelen, maakt ook van homo's in de sport een minderheid (Janssens et al. 2003).

In dit hoofdstuk bezien we in hoeverre zich ten aanzien van genoemde minderheden in de sport wenselijke en onwenselijke praktijken voordoen. Als onwenselijke praktijk beschouwen we iedere vorm van discriminatie en intimidatie, waaronder niet alleen fysieke maar ook verbale agressie (pesten, schelden, kwetsend taalgebruik) – daadwerkelijk uitgevoerd of alleen als dreiging.

3.2 homoseksuelen

'Homo' is een van de scheldwoorden die, zo blijkt uit interviews met homoseksuele sporters alsmede uit berichten en verslaggeving in de media, met enige regelmaat worden gebezigd tijdens de sportbeoefening of tijdens het als toeschouwer aanwezig en betrokken zijn bij sportwedstrijden (Bos 2006). Vooral mannelijke sporters bedienen zich van dergelijk taalgebruik, ongeacht of de betrokkene zelf daadwerkelijk homoseksueel is.

Bos constateert verder dat homoseksuelen voor en na het sporten worden geconfronteerd met het feit dat de meerderheid van de sporters niet homoseksueel is. In teamsporten leidt dit er soms toe dat (heteroseksueel) getint taalgebruik wordt ingezet als vormen van teambuilding en sfeer scheppen. In andere sporten, bijvoorbeeld fitness, zorgen confrontaties met lichamelijkeheid zoals in kleedkamers soms voor een ongemakkelijk gevoel bij homoseksuele sporters (Bos 2006).

Het gebruik van 'homo' als scheldwoord kan worden opgevat als een onwenselijke praktijk. Immers, de wet verbiedt discriminatie op basis van seksuele voorkeur, en uitingen waarin men zich hier evident in negatieve termen over uitlaat, kunnen worden gezien als een aanzet tot discriminatie.

Voor het betrekken van iemands seksuele voorkeur in processen van sociale interactie (zoals in gesprekken aan de bar tijdens de 'derde helft' of in de kleedkamer) is niet op voorhand duidelijk of hier moet worden gesproken van een 'onwenselijke praktijk'. Anders dan bij het gebruik van 'homo' als scheldwoord is uit seksueel getinte communicatie met een duidelijke lading van heteroseksualiteit niet direct duidelijk dat hieraan een negatieve intentie ten grondslag ligt, althans niet gericht op de seksuele geaardheid van de persoon. Wel is er sprake van een proces van uitsluiting, of tenminste van het gevoel geven niet-welkom te zijn (Elling 2002; Bos 2006). Dergelijke processen van uitsluiting zijn inherent aan sociale praktijken. De hardere vormen daarvan (doodzwijgen, roddelen, uitlachen) kunnen doorgaans op weinig maatschappelijke waardering rekenen; de hardste vormen (pesten, treiteren) worden vaak actief bestreden.

Dat beide processen – negatief taalgebruik en uitsluiting van groepsprocessen – voorkomen in de sport is bekend. Over de mate waarin beide processen voorkomen, zijn echter nauwelijks cijfers beschikbaar, ook niet bij de door ons ondervraagde gesprekspartners. We noemen hier twee bronnen die licht werpen op deze zaak.

Uit het onderzoek van Janssens et al. (2003) komt naar voren dat het aandeel sporters onder homoseksuelen niet lager ligt dan onder heteroseksuelen. Wel beoefenen homoseksuelen verhoudingsgewijs andere sporten dan heteroseksuelen, en zijn ze minder betrokken bij sportverenigingen en vrijwilligerswerk in de sport (ibid: 39). Mannelijke homoseksuelen verbergen hun geaardheid in de sport vaker dan in andere contexten (familie, vrienden, overige vrijetijd), voor vrouwelijke homoseksuelen geldt dat beduidend minder (ibid: 26). 15% van de mannelijke homoseksuele sporters gaf in het onderzoek aan te maken te hebben gehad met een homo-onvriendelijke bejegening, tegen 6% van de homoseksuele vrouwelijke sporters. Sport is een van de weinige maatschappelijke sectoren waarin lesbische vrouwen veel prominenter aanwezig zijn dan homoseksuele mannen (Elling et al. 2001).

In het Nationaal Sport Onderzoek is gevraagd naar onwenselijke ervaringen in de sport in de afgelopen drie jaar (tabel 3.1). Eén op de vijf sporters in het onderzoek is getuige geweest van vervelende opmerkingen of grappen over (vermeende) homoseksualiteit. Ook in dit onderzoek komt naar voren dat dit bij mannelijke sporters vaker speelt dan bij vrouwelijke sporters (vgl. Elling 2001). Daarnaast rapporteren teamsporters meer opmerkingen over homoseksualiteit dan duosporters, en duosporters op hun beurt weer meer dan solosporters. Over ontwikkelingen in de tijd, of over de mate waarin dergelijke praktijken zich in de sport vaker voordoen dan in andere maatschappelijke sectoren, is niets cijfermatig bekend.

Tabel 3.1

Getuige of mikpunt van opmerkingen over homoseksuelen, naar achtergrondkenmerken, sporters, 2004 (in procenten)

	totaal	man	vrouw	< 35 jaar	≥ 35 jaar	teamsport	duosport	solosport
getuige	14	20	9	18	13	26	19	11
mikpunt	1	1	1	2	1	3	2	1

Bron: SCP (NSO'04)

3.3 *Andere culturen en religies*

De sportdeelname ligt onder allochtonen lager dan onder autochtonen (Breedveld 2006). Dat geldt zeker voor vrouwelijke en oudere allochtonen, en binnen de groep allochtonen voor Turken en Marokkanen en dan vooral van de eerste generatie. De ondervertegenwoordiging van allochtonen is in de georganiseerde sport sterker dan in de ongeorganiseerde sport. Ook zijn (sportende) allochtonen minder betrokken bij vrijwilligerswerk in de sport. Binnen het sportvrijwilligerswerk zijn de verschillen tussen autochtonen en allochtonen groter bij bestuurlijke functies dan bij sporttechnische functies.

Tabel 3.2

Getuige of mikpunt van opmerkingen over andere culturen of religies, naar achtergrondkenmerken sporters, 2004 (in procenten)

	totaal	man	vrouw	< 35 jaar	≥ 35 jaar	teamsport	duosport	solosport
getuige	20	27	14	24	20	40	26	16
mikpunt	2	2	2	4	1	7	2	2

Bron: SCP (NSO'04)

Allochtonen, mensen van andere culturen en religies, vormen binnen de sport dus nog steeds een minderheid, vooral ook vanwege de getalsmatige demografische verhoudingen. Als minderheid loopt ook deze groep daarom risico om slachtoffer te worden van onwenselijke (uitsluitings)praktijken. Naast genoemde verschillen in betrokkenheid bij diverse aspecten van de sport kan ook gewezen worden op het feit dat 20% van de sporters in het NSO aangeeft de afgelopen drie jaar getuige te zijn geweest van negatieve opmerkingen over andere culturen en religies. Evenals bij homoseksuelen komt dit vaker voor onder mannen en onder jongeren dan onder vrouwen en onder ouderen, en voeren teamsporters hier de boventoon met duosporters in een middenpositie en solosporters als hekkensluiter.

Over ontwikkelingen in de tijd in dezen, alsmede over het succes van mogelijke positieve acties die binnen sportorganisaties worden ondernomen om het proces van integratie van allochtonen te bevorderen, is in cijfermatig opzicht weinig tot niets bekend.¹

3.4 Vrouwen

Anno 2003 sporten vrouwen evenveel als mannen. Onder verenigingssporters is het aandeel vrouwen iets kleiner dan het aandeel mannen. Wel blijven vrouwen nog ondervertegenwoordigd in de wedstrijd sport, in bepaalde takken van sport (met name: voetbal, basketbal, vechtsporten, squash, tafeltennis, auto- en motorsport en golf), in het vrijwilligerswerk voor de sport, en als toeschouwer van sport. Ook vrouwen blijven daarmee, in grote delen van de sport, een minderheid of tenminste een nieuwkomer.

Voor vrouwen geldt daarbij wat ook geldt voor homoseksuelen en voor allochtonen, namelijk dat ze mikpunt zijn van uitsluitingsmechanismes. 17% van de respondenten is de afgelopen drie jaar getuige geweest van vrouwonvriendelijke grappen. De getuigen van vrouwonvriendelijke grappen zijn vaker mannen dan vrouwen. Ook zijn het vaker jongere sporters die deze grappen of opmerkingen horen.

De vorm van sportbeoefening speelt een rol in het voorkomen van vrouwonvriendelijke grappen of opmerkingen: in teamsporten worden deze opmerkingen vaker gehoord dan in solo- of duosporten. Deze patronen zijn dezelfde als bij de bejegening van homoseksuelen en allochtonen.

Tabel 3.3

Getuige of mikpunt van vrouwonvriendelijke grappen, naar achtergrondkenmerken, sporters, 2004 (in procenten)

	totaal	man	vrouw	< 35 jaar	≥ 35 jaar	teamsport	duosport	solosport
getuige	17	22	12	22	15	34	22	13
mikpunt	2	1	5	4	2	5	2	2

Bron: SCP (NSO'04)

3.5 Seksuele intimidatie

Context

Seksuele intimidatie² is een bijzondere (extreme) vorm van een onwenselijke praktijk. Het is een onderwerp waar nog een groot taboe op rust. Veel sporters die het slachtoffer zijn van seksuele intimidatie, schamen zich hiervoor en maken het niet bespreekbaar. Nadat in 1996 drie judoka's bekend maakten dat zij door hun trainer seksueel geïntimideerd waren, zijn steeds meer sporters gaan praten over hun ervaringen met seksuele intimidatie in de sportwereld.

Seksuele intimidatie komt het meest voor in relaties waarbij sprake is van een machtsverschil. Dat machtsverschil kan te maken hebben met leeftijd (volwassene tegenover kind), positie (trainer tegenover sporter) of getal (groep tegenover eenling) (NOC*NSF 1997). Een specifieke groep mensen die vaak afhankelijk zijn van hun begeleiding, vormen mensen met een beperking.

Seksuele intimidatie valt sinds 1994 onder de ARBO-wet. De werkgever heeft conform de ARBO-wet een voorlichtende taak. Binnen organisaties moet bekend zijn wat de deze wet inhoudt, welke cao-regelingen gelden, wie de vertrouwenspersoon is en wat de klachtenprocedure inhoudt (website FNV). In de sportwereld is deze wet ook van toepassing wat betreft de werknemers in de sport. Een rechter kan sinds november 2006 bij een klacht beslissen om de bewijslast te verschuiven naar de sportvereniging. Dit betekent dat de werknemer niet hoeft te bewijzen dat de (seksuele) intimidatie heeft plaatsgevonden, maar dat het aan de sportvereniging is te bewijzen dat hij er alles aan heeft gedaan om (seksuele) intimidatie op de werkvloer te voorkomen (WOS 2006). Voor sporters zelf is dergelijke specifieke wetgeving niet beschikbaar.

Incidentie

Uit onderzoek bij bedrijven blijkt dat één op de tien werknemers – voornamelijk vrouwen – last heeft van seksuele intimidatie. 78% van de vrouwelijke werknemers heeft te maken gehad met dubbelzinnige opmerkingen en 54% meldde handtastelijkheden (website Platform Seksuele Intimidatie).

Er is nog weinig onderzoek gedaan naar het voorkomen van vormen van seksuele intimidatie in de Nederlandse sport. Eerste ramingen uit het Bevolkingsonderzoek Sport en Cultuur van het W.J.H. Mulier Instituut suggereren dat 13% van de Nederlanders de afgelopen vijf jaar wel eens heeft gehoord van opdringerig gedrag in de sportomgeving, 5% heeft dit zelf meegemaakt in zijn of haar sportomgeving. 4% van de Nederlanders heeft gehoord dat een medesporter seksueel lastig gevallen werd door een andere sporter en 2% hoorde dit over een trainer, coach of begeleider. Minder mensen hebben dit gezien (resp. 2% en 0%). 3% van de sporters heeft meegemaakt dat iemand ongevraagd en onwenselijk een arm om hem of haar heensloeg. Van pogingen tot aanranding of verkrachting heeft 1% wel gehoord.

De verwachting is dat sporttakken van elkaar verschillen in de zin van gevoeligheid voor onwenselijk seksueel gedrag. Sporten waarbij veel lichamelijk contact is tussen sporter en trainer, zoals judo of turnen, lopen meer risico is de verwachting, maar die is nog niet gestaafd met harde gegevens. Van de zwembaden die meerdere keren per jaar overlast van creatieve bezoekers rapporteren, rapporteert 15% overlast op het gebied van seksuele intimidatie en onwenselijke intimiteiten. Ook in de interviews werd de overlast genoemd die door – soms jonge, mannelijke – zwembadbezoekers wordt veroorzaakt. Dit gedrag is het in omvang derde grootste probleem waarmee zwembaden te maken hebben, na agressief gedrag (31%) en vandalisme/criminaliteit (26%). Seksuele intimidatie komt naar verhouding het vaakst voor in grote zwemba-

den met meer dan 200.000 bezoekers per jaar en in de grote gemeenten (met meer dan 50.000 inwoners) (Flikweert Leisure Consultants 2002).

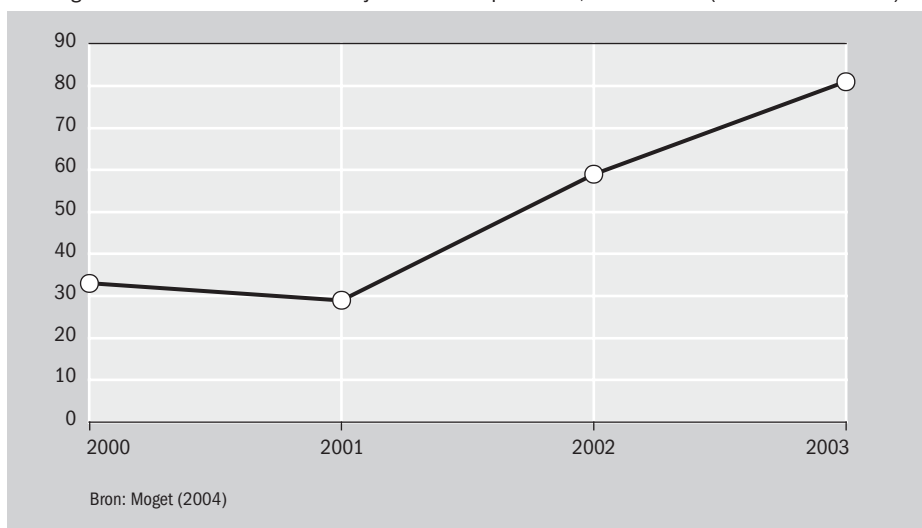
In de topsport is seksuele intimidatie meer specifiek, omdat daar de verhouding tussen trainer en sporter meer op scherp staat. De afhankelijkheid van een trainer is voor een topsporter vaker reden om onwenselijk gedrag toe te laten. In Canada is in 1996 onderzoek naar seksuele intimidatie bij topsporters gedaan. 266 mensen werden daarover ondervraagd. Uit het onderzoek bleek dat bijna 20% te maken heeft gehad met seksueel getinte opmerkingen of toenaderingen en 9% geeft aan ooit binnen een sportrelatie gedwongen te zijn tot seks. Een vijfde van deze 9% was op dat moment onder de zestien jaar. Cense (1998) verwacht dat de cijfers voor Nederlandse topsporters hier niet veel van zullen afwijken. Uit de interviews die met een aantal organisaties zijn gehouden, blijkt echter dat geen van deze organisaties (op landelijk niveau) registreert hoe vaak een incident op het gebied van seksuele intimidatie plaatsvindt.

Beleid

Sinds 1996 voert NOC*NSF een actief preventief beleid op het gebied van seksuele intimidatie. Een van de beleidsmaatregelen is in 2000 de aanstelling van vertrouwenspersonen. Slachtoffers van seksuele intimidatie kunnen met deze personen contact opnemen. Zoals in figuur 3.1 is weergegeven, is het aantal meldingen in de afgelopen vijf jaar sterk gestegen. Of dit een stijging is in het voorkomen van seksuele intimidatie valt te bezien. Waarschijnlijk is de grotere bekendheid van het beschikbaar-zijn van vertrouwenspersonen eerder een oorzaak voor deze stijging (Van der Ploeg 2004). Naast vertrouwenspersonen voor slachtoffers is er ook een vertrouwenspersoon aangesteld voor de beklagde.

Figuur 3.1

Meldingen van seksuele intimidatie bij vertrouwenspersonen, 2002-2003 (absolute aantallen)

Een andere maatregel vormen de elf gedragsregels die NOC*NSF heeft opgesteld en die door de leden van NOC*NSF, de sportbonden, in de Algemene Leden Vergadering van 20 mei 1997 zijn ondertekend. De gedragsregels zijn vooral bedoeld om begeleiders van sporters en van sportactiviteiten een richtlijn te geven welk gedrag wel en welk niet is toegestaan. De geïnterviewde sportbonden zeggen dat zij aan deze gedragsregels binnen hun bond en aangesloten verenigingen bekendheid hebben gegeven en deze toepassen wanneer er een incident plaatsvindt. Praktijk lijkt echter te zijn, zoals de Judo Bond Nederland aangaf, dat op het moment dat er iets heeft plaatsgevonden er veel aandacht voor het onderwerp komt, maar dat deze aandacht ook weer snel wegzakt.

Ten slotte: NOC*NSF is momenteel bezig een registratiesysteem van ontuchtplegers in de sport op te zetten. In samenwerking met vijftien sportbonden worden dat nu uitgewerkt. Probleem is nog de legalisatie door het college bescherming persoonsgegevens (www.nu.nl, 15 september 2006). De Koninklijke Nederlandse Gymnastiek Unie (KNGU) en de Nederlandse Sportorganisatie voor mensen met een beperking (NebasNsg) hebben al een 'zwarte lijst' van ontuchtplegers.

Of het landelijke beleid ook bij sportverenigingen effect heeft, is in 1999 en 2002 onderzocht met behulp van het Verenigingspanel (Van Kalmthout en Lucassen 2003). De relevantie van seksuele intimidatie als probleem wordt door verenigingsbestuurders niet als groot gezien. In 2002 vond 17% van de bestuurders seksuele intimidatie een belangrijk probleem in de sportsector om aandacht aan te besteden, in 1999 was dit nog 24%. Van de verenigingen die in 2002 aangeven dat er binnen de vereniging aandacht zou moeten zijn voor het voorkomen van seksuele intimidatie (37%), doet 57% daar ook daadwerkelijk wat aan. 7% van de verenigingsbestuurders kent een voorval van seksuele intimidatie in de sport.

Tabel 3.4

Seksuele intimidatie als probleem en aandachtsgebied in de sportsector, bestuurders van sportverenigingen, 1999 en 2002 (in procenten)

	seksuele intimidatie als belangrijk probleem		aandacht voor preventie van seksuele intimidatie	
	1999	2002	1999	2002
ja	24	17	35	37
nee	41	52	65	63
weet niet	36	31		
	100	100	100	100

Bron: Van Kalmthout en Lucassen (2003)

Om sportverenigingen, slachtoffers en beschuldigen te ondersteunen zijn telefoondiensten ingericht en vertrouwenspersonen aangesteld. Willen deze diensten effectief zijn dan moeten ze wel bekend zijn. Om ze bekend te maken zijn folders verspreid en is een website gemaakt. De telefoondiensten zijn bij de helft van de verenigingen bekend (tabel 3.5). Veel minder bestuurders kennen de mogelijkheid om contact op te nemen met vertrouwenspersonen, zowel door de slachtoffers als de beschuldigen.

Tabel 3.5

Bekendheid van voorzieningen, bij verenigingsbestuurders, 1999 en 2002 (in procenten)

	1999	2002
telefoondiensten	55	49
vertrouwenspersonen en -adviseurs voor slachtoffers	16	18
vertrouwenspersonen voor beschuldigen	11	12

Bron: Van Kalmthout en Lucassen (2003)

De voorlichtingsmaterialen (folders, brochure, stickers, video) zijn bij veel verenigingen niet bekend. De folder waarin de gedragsregels staan, was in 2002 bijvoorbeeld maar bij 13% van de verenigingsbestuurders bekend. 7% van de verenigingsbestuurders kent daadwerkelijk de inhoud van deze folder. Bij 8% van de verenigingen worden de gedragsregels ook in de vereniging toegepast. Het voorlichtingsmateriaal wordt via de bonden naar de verenigingen verspreid. De informatievoorziening vanuit de sportbonden lijkt echter niet optimaal. Bijna 60% van de verenigingen geeft aan dat zij geen informatie vanuit hun bond hebben ontvangen met betrekking tot preventie van seksuele intimidatie (Van Kalmthout en Lucassen, 2003). Het is niet duidelijk of bonden de informatie daadwerkelijk niet versturen of dat het bij de verenigingen niet op de goede plaats terechtkomt. Veel verenigingen (79%) geven ook aan de komende jaren geen extra aandacht te zullen gaan besteden aan preventie van seksuele intimidatie. Geconcludeerd kan worden dat de preventie van seksuele intimidatie bij veel verenigingen niet hoog op de agenda staat of komt te staan.

3.6 Conclusie

(Verbale) intimidatie jegens minderheden is een tamelijk bekend verschijnsel in de sport. 14% van de sporters is de afgelopen drie jaar getuige geweest van negatieve opmerkingen of grappen over homoseksualiteit, 20% van (negatieve) opmerkingen over andere culturen/religies en 17% van vrouwonvriendelijke grappen. Onder mannen liggen die percentages twee maal zo hoog als onder vrouwen. Verder komt discriminatie en intimidatie onder teamsporters drie maal zoveel voor als onder solosporters. Duosporters nemen een middenpositie in. Het percentage mensen dat mikpunt is geweest van negatieve opmerkingen of grappen ligt veel lager (omstreeks

de 2%). De vraag is ook of dergelijke opmerkingen ook daadwerkelijk gericht zijn op homoseksuelen, personen van andere culturen/religies of vrouwen. Het maken van opmerkingen en grappen kan ook gezien worden als een vorm van stoer gedrag.

Over de mate waarin de sport hierin uniek is, is weinig tot niets bekend. Een kleine meerderheid geeft aan dat er in de sport minder wordt gediscrimineerd dan in de samenleving als geheel (Elling en De Knop 2001: 40). Aan de andere kant geven vooral homoseksuele mannen blijk van het feit dat hun geaardheid sociale problemen veroorzaakt. Veel beleid in dezen wordt er niet gevoerd, het meeste anti-intimidatie-beleid is algemeen gericht (zie vorig hoofdstuk) en niet zozeer op vormen van discriminatie en intimidatie van minderheden. Uitzonderingen vormen het beleid dat er op gericht is de sportdeelname van allochtone minderheden en de betrokkenheid van vrouwen in sportbesturen te vergroten.

Seksuele intimidatie komt minder voor dan de andere onwenselijke praktijken waarover hier wordt gerapporteerd, maar grijpt wel meteen heel heftig in op het leven van de betrokkenen. Op dit vlak wordt al het nodige aan beleid gevoerd. Nader onderzoek naar aard en omvang van seksuele intimidatie is nodig om dit beleid met concrete cijfers te onderbouwen.

Noten

- 1 De diverse (tijdelijke) projecten binnen het Meedoen allochtone jeugd programma zijn hier buiten beschouwing gelaten.
- 2 Seksuele intimidatie is elke vorm van seksueel gedrag of seksuele toenadering, in verbale, non-verbale of fysieke zin, opzettelijk of onopzettelijk, die door de persoon die het ondergaat als onwenselijk of gedwongen wordt ervaren. Seksuele intimidatie kan voorkomen tussen sporters onderling, tussen kader onderling en tussen sporters en kader. Het in een breed begrip. Dubbelzinnige grapjes, onverwachte aanrakingen en pin-ups in de verzorgingsruimte kunnen als intimiderend worden ervaren. Ook ondubbelzinnige, strafbare vormen van seksueel misbruik, zoals aanranding en verkrachting, vallen onder seksuele intimidatie. Dergelijke vormen van seksuele intimidatie beginnen vaak met 'onschuldige' vormen van intimidatie.

4 Drankgebruik

4.1 Achtergronden en wettelijk kader

Het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (vws) is verantwoordelijk voor het alcoholbeleid. Het streeft een matig gebruik van alcohol na onder de Nederlandse bevolking. Daarnaast is het beleid gericht op de beperking van risico's in bepaalde situaties, bijvoorbeeld op het werk, in het verkeer of bij het uitgaan. De Voedsel en Waren Autoriteit (vwa) ziet toe op de naleving van de Drank- en Horecawet en spoort strafbare feiten op. Naast het toezicht op de bedrijven controleert de vwa ook of de vergunningen door gemeenten volgens de regels worden verleend.

Drank- en Horecawet

Het uitgangspunt van de Drank- en Horecawet is dat de verstrekker van alcohol verantwoordelijk is voor het alcoholgebruik van klanten. Bij de wetwijziging van 2000 is de regelgeving op dit gebied veel strikter geworden. Gezondheidsrisico's en maatschappelijke problemen als gevolg van alcoholmisbruik moeten voorkomen worden. De wet stelt dat aan personen beneden de zestien jaar geen zwakalcoholhoudende dranken (alcoholpercentage onder de 15%) als bier en wijn verkocht mag worden. Aan personen beneden de achttien jaar mag geen sterke drank (een alcoholgehalte van 15% of meer) geschonken worden. Deze leeftijdsgrenzen moeten goed zichtbaar in de sportkantine zijn opgehangen. In de regelgeving staat ook duidelijk beschreven dat men geen dronken personen mag toelaten en dat men niet mag schenken aan personen die al dronken zijn. De alcoholverstreker is verantwoordelijk bij het overschrijden van deze leeftijdsgrenzen. Het personeel moet er van overtuigd zijn dat iemand de leeftijd van zestien jaar heeft bereikt (website vwa, Mercus en Ruts 2006).

Om een drank- en horecaverunning te krijgen, moet een vereniging aan de volgende eisen voldoen:

- *Verklaring Sociale Hygiëne*. Per sportvereniging moeten twee leidinggevenden van 21 jaar of ouder beschikken over de Verklaring Sociale Hygiëne. Wanneer het diploma Sociale Hygiëne behaald is, is men op de hoogte van bijvoorbeeld wetgeving en verslavingsrisico's. Deze leidinggevenden staan als zodanig vermeld op de drank- en horecaverunning. De leidinggevenden zijn (naast het bestuur) volgens de wet verantwoordelijk en aansprakelijk voor wat er in de kantine gebeurt en voor het naleven van de wettelijke regels. Om reductie van administratieve lasten voor het bedrijfsleven en (sport)kantines te realiseren is het ministerie van vws van plan om het vergunningstelsel van de Drank- en Horecawet aan te passen. Een nieuwe leidinggevende hoeft voortaan nog slechts te worden gemeld, hiervoor hoeft geen nieuwe vergunning meer te worden aangevraagd (website ministerie van vws).

- *Bestuursreglement*. De vereniging moet een bestuursreglement opstellen, dat verantwoorde alcoholverstrekking waarborgt. In het bestuursreglement staat onder andere op welke tijden er in de kantine alcohol geschonken wordt, welke interne werkafspraken zijn gemaakt in de vorm van huis- en gedragsregels en zijn bepalingen opgenomen aangaande paracommercie. Ook de wijze waarop wordt toegezien op de naleving van de regels is in het bestuursreglement opgenomen. Zichtbaar in de kantine moeten leeftijdsgrenzen (zestien en achttien jaar), schenktijden van alcoholhoudende dranken en naar keuze de huis- en gedragsregels opgehangen worden.
- *Instructie Verantwoord Alcoholgebruik (IVA)*. Barvrijwilligers die alcohol verstrekken, moeten een IVA volgen. Doel van deze instructie is kennisvergroting omtrent alcoholgebruik en de mogelijke gevolgen hiervan. Er wordt aandacht besteed aan het herkennen van probleemsituaties, bewustwording van de problematiek en stimulering van meningsvorming. De vereniging dient een registratie bij te houden van de geïnstrueerde barvrijwilligers. Op tijden dat er alcohol wordt geschonken, moet een leidinggevende of een geïnstrueerde barvrijwilliger aanwezig zijn.

Bij overtredingen van de Drank- en Horecawet kunnen waarschuwingen of bestuurlijke boetes gegeven worden. De bestuurlijke boete die voor één overtreding van de Drank- en Horecawet kan worden opgelegd, varieert tussen de € 450 en de € 3600. In dat laatste geval gaat het om een overtreding begaan door een ondernemer van een bedrijf met meer dan vijftig werknemers, die in het voorafgaande jaar meer dan eens hetzelfde wetsartikel heeft overtreden (website ministerie van vws).

4.2 *De plaats van de kantine in de sport*

De kantine is voor veel sportorganisaties een belangrijke bron van inkomsten. 82% van de sportverenigingen geeft kantine-inkomsten aan als (zeer) belangrijk voor hun begroting. Hierbij gaat het natuurlijk niet alleen om de opbrengsten van de verkoop van alcoholische dranken (36% van de omzet), maar ook om de ballen gehakt en bakjes patat (Spijkers et al. 1999). In 2003 waren de totale baten van sportorganisaties¹ 1581 miljoen euro. Het aandeel van de kantineverkopen in de totale baten was 18%. Waar het totaal van de baten in 2003 ten opzichte van 1987 met 194% is gestegen, zijn de baten uit kantineverkopen in die periode met 119% gestegen. Het belang van kantineverkopen in het totaal is dus nog steeds aanzienlijk, maar in de loop de jaren naar verhouding minder belangrijk geworden.

Tabel 4.1

Samenstelling van de baten en lasten van sportorganisaties^a (excl. watersport), 1987-2003
(in miljoenen euro's en indexcijfers; 1987 = 100)

	mln. euro						index
	1987	1990	1993	1996	2000	2003	2003
totaal baten ^b	537	739	910	960	1450	1581	294
waarvan:							
contributies, les- en entreegelden	290	397	474	492	682	771	266
subsidies en bijdragen ^c	57	80	90	82	144	127	223
sponsor- en reclamegelden	35	64	86	91	178	236	674
kantineverkopen	128	178	183	194	246	280	219
overige baten	28	19	77	100	200	166	593
totaal lasten ^d	511	692	861	915	1380	1533	300

a Tot en met 1993 inclusief fitnesscentra.
b Exclusief onttrekkingen aan reserves/negatieve saldi.
c Overheidssubsidies, bijdragen uit fondsen, donaties, inkomsten uit zelf georganiseerde acties.
d Exclusief toevoegingen aan reserves/positieve saldi.

Bron: CBS (S0)

Voor sportverenigingen vormen de inkomsten uit de kantine vaak een groter onderdeel van het totaal aan baten dan voor de overige sportorganisaties. Cijfers van CBS uit 2003 (Goossens 2006) laten zien dat 26% van de totale baten van sportclubs uit kantineverkopen komt, tegenover 48% uit contributie, les- en entreegelden. Hierbij zijn grote verschillen tussen takken van sport zichtbaar. Koplopers wat betreft kantine-inkomsten zijn het amateurvoetbal (47%, 142 miljoen euro), andere veldsporten (29%, 30 miljoen euro) en tennis (25%, 37 miljoen euro). In de zwem- en duiksport (3%) en hengelsport (3%) is het aandeel kantine-inkomsten in het totaal van baten veel kleiner. Vooral buitensporten halen een belangrijk deel van hun inkomsten uit de kantine. Uit het interview met de KNHB komt naar voren dat vooral toernooien voor kantine-inkomsten een lucratieve bron zijn. Deze toernooien zijn echter ook juist het probleem in verband met verhoogde alcoholconsumptie. De KNHB is bezig met het ontwikkelen van een richtlijn op dit gebied.

Voor maneges komt 17% (21 miljoen euro) van de inkomsten uit kantineverkopen, voor zeil- en surfscholen is dit 20% (4 miljoen euro) (Goossens 2006). Onderzoek onder fitnesscentra laat zien dat 5% van hun baten uit de horecavoorziening komt (Van Es et al. 2003). Voor exploitanten van overdekte sportaccommodaties en/of openluchtportaccommodaties is de horeca een omvangrijke en belangrijke bron van inkomsten. Ruim een vijfde van de baten van deze exploitanten wordt gegenereerd

door de horecavoorzieningen. Voor exploitanten van zwembaden leggen horecaverkopen minder gewicht in de schaal (2003: 17%).

Sportkantines vallen onder een aparte omzetbelasting, genaamd de kantineregeling. In deze regeling wordt 11% BTW geheven. Voorwaarde is wel dat de omzet lager is dan 68.067 euro per jaar, er alleen verkoop is aan leden of sporters en dat eventuele exploitatieoverschotten worden gebruikt voor de vereniging. De reguliere horeca heeft te maken met een omzetbelastingpercentage van 19 (website Belastingdienst), en veronderstelt door dit verschil oneerlijk te worden beconcurrerd door sportkantines. Het ministerie van vws is bezig met nieuwe landelijke regels om deze oneigenlijke concurrentie te voorkomen (website ministerie van vws). Onderzoek van Intraval onderbouwt deze vrees in de horeca, want over het algemeen zijn de prijzen voor bier, alcoholvrij bier en frisdrank lager dan in publieke uitgaansgelegenheden zoals eetgelegenheden en kroegen.² Maar ook tussen sportkantines lopen de prijzen die voor de verschillende dranken worden gevraagd sterk uiteen (Spijkers et al. 1999).

4.3 Alcohol in sportkantines en naleving van regelgeving

Sportkantines en alcoholverkoop

Sportverenigingen en kantines zijn veelal onlosmakelijk met elkaar verbonden. Uit cijfers van de Verenigingsmonitor blijkt dat 70% van de sportverenigingen de beschikking heeft over een kantine, 44% van de verenigingen heeft een 'eigen' kantine (Nuijten en Janssens 2003). Onder 'eigen' wordt verstaan: in bezit hebben of verantwoordelijk zijn voor het dagelijks beheer en onderhoud. Van alle clubs met een eigen accommodatie of complex beschikt de overgrote meerderheid (88%) tevens over een kantine. Veelal zijn dit grote en/of buitensportverenigingen.

Tabel 4.2

Eigendom en beheer van sportkantines, sportverenigingen met kantine in gebruik, 2003 (in procenten)

	eigenaar kantine	beheer kantine
gemeente (gemeentelijke instelling)	22	9
vereniging (of stichting gelieerd aan de vereniging)	37	44
(overkoepelende) stichting (gelieerd aan meer verenigingen)	11	10
(commerciële) onderneming	26	33
andere eigenaar	3	3

Bron: Nuijten en Janssens (2003)

Cijfers van onderzoeksbureau Intraval laten zien dat het merendeel (94%) van de sportverenigingen met een kantine in eigen beheer alcoholhoudende dranken verkoopt. Naast alleen zwak alcoholische dranken wordt in 26% van de kantines tevens

sterke drank geschonken. Het blijkt dat voetbalverenigingen niet vaker alcoholhoudende dranken verkopen dan de overige verenigingen. In enkele kantines worden mixdranken in blikjes of flesjes (11%) en shooters (4%) verkocht (Spijkers et al. 1999).

In 13% van de sportkantines is af en toe of regelmatig sprake van prijsacties zoals happy hours of piekuren. Het voordeliger verkopen van grote hoeveelheden bier (bv. bier per meter) komt vaker voor (28%). Verder kan in een vijfde deel van de kantines bier per krat worden gekocht. Bij een derde van de verenigingen kan in de kantine drank op rekening worden besteld. Het bij elkaar doen van geld (lappen, poolen en dergelijke) om gezamenlijk drank te bestellen komt in 59% van de kantines voor. In ongeveer de helft van de sportkantines heeft men wel eens te maken met aangeschoten of dronken mensen. Bijna twee derde van de verenigingen zegt duidelijke regels te hebben over hoe om te gaan met deze dronken of aangeschoten mensen (Spijkers et al. 1999).

Bij ruim de helft van de sportverenigingen die alcoholhoudende dranken verkopen, kunnen en mogen deze dranken buiten de kantine worden geconsumeerd. Het terras wordt hierbij het vaakst genoemd (74%). In één op de vijf gevallen mag alcohol buiten de kantine en het terras worden gedronken: in de kleedkamers (13%) en langs de lijn of op de tribune (7%). Bij driekwart van de sportverenigingen zijn geen tijden afgesproken waarop geen alcohol mag worden geschonken, bij de overige verenigingen mag vooral in de ochtenduren of voor een bepaald tijdstip op de dag geen alcohol verkocht of geschonken worden. Opvallend is dat 61% van de ondervraagde verenigingen alcohol schenkt tijdens jeugdtoernooien en wedstrijden (Spijkers et al. 1999). Opgemerkt moet worden dat deze cijfers verzameld zijn voor de wetswijziging van 2000.

Naleving en controles

In 2000 is de nieuwe Drank- en Horecawet ingegaan. In de Verenigingsmonitor is sindsdien steeds gevraagd aan de sportverenigingen of zij aan de eisen van deze wet voldoen (tabel 4.3). In de afgelopen vijf jaar is het percentage verenigingen dat aan de verschillende eisen voldoet op alle aspecten gestegen. Het zijn alle verenigingen die een kantine in eigendom of beheer hebben. 79% heeft een geldige drank- en horecaverunning. Onduidelijk is echter of in de resterende 20% van de verenigingen met kantine geen alcohol wordt geschonken of dat hun drank- en horecaverunning niet (meer) geldig is.

Van alle verenigingen had in 2005 37% huisregels opgesteld met betrekking tot alcoholgebruik, roken, gezonde voeding en doping. In 2003 was dat 39%, in 2002 29% en in 2000 8%. Alcoholgebruik en roken vormen de meest voorkomende zaken waarover huisregels worden opgesteld (Van Kalmthout et al. 2006).

Tabel 4.3

Voldoen aan de eisen van de Drank- en Horecawet, sportverenigingen met een kantine in eigendom of beheer, 2001-2005 (in procenten)

	2001	2002	2003	2005
bestuursreglement alcohol in sportkantines	28	63	62	72
verklaring Sociale Hygiëne	66	90	95	90
instructie Verantwoord Alcoholgebruik	41	75	84	86
geldige drank- en horecaverunning	-	79	81	79

Bron: Mulier Instituut (VMT 2001-2005)

Een andere bron van informatie vormen de controles op het handhaven van wet- en regelgeving in sportkantines door de Voedsel en Waren Autoriteit (VWA). In 2003 is ook een dergelijke controle uitgevoerd. 74% van de verenigingen had toen een aanduiding van de leeftijdsgrenzen opgehangen, 50% had een aanduiding van de tijden waarop alcohol wordt geschonken. Wat betreft de bestuursreglementen kon 66% van de verenigingen deze overleggen. 80% van de verenigingen beschikt over een rechtsgeldige drank- en horecaverunning. Dit is in overeenstemming met de resultaten van de Verenigingsmonitor. Van de verenigingen zonder geldige vergunning had eenderde in het geheel geen vergunning.

Tabel 4.4

Voldoen aan eisen volgens de VWA, sportverenigingen, 2003 (in procenten)

	2001	2003
bestuursreglement opgesteld	-	66
leidinggevende of IVA geïnstrueerde aanwezig	43	77
lijst met geregistreerde IVA-geïnstrueerden	-	66
aanduiding van de leeftijdsgrenzen voor alcoholverstrekking	19	74
aanduiding van de tijden waarop alcohol wordt verstrekt	-	50
rechtsgeldige drank- en horecaverunning	-	80

Bron: VWA (2004)

Ook kan er een voorzichtige uitsplitsing naar takken van sport worden gemaakt. Korfbalverenigingen hadden hun kantineverplichtingen relatief goed voor elkaar. 89% van deze verenigingen had een bordje opgehangen met de leeftijdsgrenzen, 80% had een lijst met vrijwilligers die een IVA-instructie hadden gevolgd en 91% kon een bestuursreglement laten zien. Paardensportkantines hadden het slechter voor elkaar:

41% had geen geldige vergunning en 63% geen bestuursreglement (VWA 2004). Een derde bron van informatie vormt onderzoek van Intraval (Bieleman et al. 2006) in 2001, 2003 en 2005 bij onder andere sportkantines naar de handhaving van wet- en regelgeving op het gebied van alcohol. Daaruit blijkt dat bij sportkantines de bekendheid met de leeftijdsgrens van zestien jaar voor de verkoop van zwakalcoholhoudende dranken is vergroot. De bekendheid met de leeftijdsgrens van achttien jaar voor sterk alcoholhoudende drank was in 2003 95%, maar in 2005 weer gedaald naar 83%. Een reden hiervoor wordt door de onderzoekers niet gegeven. Wanneer de sportkantines worden vergeleken met andere alcoholverstrekkers, dan blijkt dat in 2005 bij cafés en discotheken de percentages kennis over beide leeftijdsgrenzen op 100 ligt.

Tabel 4.5

Bekendheid met leeftijdsgrenzen, handhaving, instructie en controle van het personeel, sportkantines/instellingen voor sociaal-cultureel werk, 1999-2005 (in procenten)

	1999 ^a	2001	2003	2005
16 jaar	68	85	97	96
18 jaar		83	95	83
handhaving leeftijdsgrenzen	71	82	94	95
instructie barpersoneel	-	89	95	98
controle of personeel zich aan leeftijdsgrenzen houdt	-	88	84	77

a In 1999 is niet naar beide leeftijdsgrenzen afzonderlijk gevraagd.

Bron: Spijkers et al. (1999); Bieleman et al. (2006)

Sportkantines/instellingen voor sociaal-cultureel werk kennen een groot percentage jeugdige bezoekers. Het naleven van de leeftijdsgrenzen vraagt daarom veel aandacht. In 1999 werd door 71% van de kantines de leeftijdsgrens nageleefd (Spijkers et al. 1999). In 2005 is dit percentage opgelopen tot 95%. Opmerkelijk is dat de controle of het personeel zich wel aan de leeftijdsgrenzen houdt, is afgenomen van 88% in 2001 naar 77% in 2005 (Bieleman et al. 2006).

Bij het naleven van deze leeftijdsgrens ondervinden de sportkantines/instellingen voor sociaal-cultureel werk minder problemen dan de horeca. 22% van de sportkantines/instellingen voor sociaal-cultureel werk ondervindt problemen bij het naleven van de leeftijdsgrens tegenover 30% van de horecaondernemingen. Redenen die sportkantines/instellingen voor sociaal-cultureel werk hiervoor opgeven, zijn wederverkoop (27%), drukte (18%) en het moeilijk kunnen inschatten van de leeftijd (18%). Angst voor agressie is voor 5% van de sportkantines/instellingen voor sociaal-cultureel werk een reden om de regels voor de leeftijdsbepaling moeilijk te kunnen naleven (slijterijen en levensmiddelenzaken resp. 35% en 31%; Bieleman et al. 2006).

De Universiteit Twente heeft in Zuidoost-Brabant via 'mystery shopping' onderzocht in hoeverre sportkantines, cafés en disco's en supermarkten zich houden aan de leeftijdsgrens van 16 jaar wat betreft alcoholverkoop (Gosselt et al. 2006). Jonge-

ren van vijftien jaar hebben 59 mystery-bezoeken afgelegd bij voetbal-, hockey- en tenniskantines. In slechts 3% van de gevallen werd gevraagd naar de leeftijd, geen enkele keer werd om een identificatiebewijs gevraagd. Alle jongeren kregen de gevraagde alcohol. Ter vergelijking: ook werden 83 cafés en 81 supermarkten bezocht. In de cafés werd in 4% van de verzoeken geen alcohol verkocht nadat de leeftijd als te laag was vastgesteld. In 11% van de gevallen werd naar de leeftijd en/of identiteitsbewijs gevraagd. De supermarkten bleken relatief het strengst in het hanteren van de leeftijdsgrens: 9% kreeg geen alcohol mee, in 27% van de pogingen werd naar leeftijd en/of identiteitsbewijs gevraagd.

4.4 Drinkgedrag en last van alcoholgebruik

Vormt het drinken van alcohol voor of na het sporten, of – voor toeschouwers – tijdens sportwedstrijden, een onwenselijke praktijk? Velen zullen roepen dat dit vooraleerst een persoonlijke keuze is, en dat het drinken van (een beperkte mate van) alcohol allerminst onwenselijk is en ook niet per se ongezond.

Er zijn echter minimaal drie³ situaties waarin het drinken van alcohol rondom sportwedstrijden wel als onwenselijke praktijk zou moeten worden aangemerkt: als blijkt dat het drinken van alcohol bij sportwedstrijden ertoe leidt dat sporters (gevaarlijk) meer drinken dan niet-sporters; als anderen aangeven last te hebben van het alcoholgebruik; of als men met te veel alcohol op het verkeer ingaat en zo een bedreiging vormt voor anderen.

Alcoholconsumptie door sporters

De consumptie van alcohol was in Nederland het grootst in de tweede helft van de jaren zeventig en in de jaren tachtig. Daarna volgde een lichte daling, die vanaf het begin van de jaren negentig niet heeft doorgezet. Vanaf 2001 is echter opnieuw sprake van een lichte daling in de alcoholconsumptie.

Het alcoholgebruik onder scholieren is tussen 1999 en 2003 toegenomen, met name onder jonge meisjes tussen de twaalf en veertien jaar. Zware drinkers komen naar verhouding meer voor onder jonge mannen van 18 tot en met 24 jaar (Van Laar et al. 2005).

Het idee over alcoholmisstanden in de sport is dat sporters de ‘derde helft’ (het na afloop van de wedstrijd in de kantine nog wat drinken) belangrijker vinden dan het sporten zelf. Uit het Nationale Sport Onderzoek uit 2004 valt af te leiden dat sporters in het algemeen vaker (gematigd) alcohol drinken dan niet-sporters, ook als rekening wordt gehouden met verschillen tussen sporters en niet-sporters naar sekse, leeftijd en opleidingsniveau (Odds-ratio 2,457, $p < 0,001$; zie ook Tiessen-Raaphorst et al. 2005⁴). Van de sporters is 14% geheelonthouder, van de niet-sporters 29% (zie tabel 4.6). Sporters drinken vaker dan niet-sporters meer dan vijf glazen per week, maar niet vaker twee glazen of meer op alle dagen van de week. Het is niet bekend of de sporters de alcohol juist in de sportkantine consumeren. Onder de teamsporters wordt blijkens deze cijfers niet meer gedronken dan onder de solo- of de duosporters, ook niet wanneer wordt gecorrigeerd wordt voor leeftijd, geslacht en opleidingsniveau.

Tabel 4.6

Drinkgedrag naar sportbeoefening en sportvorm, bevolking van 12 jaar en ouder, 2004 (in procenten)

	drinkt niet	< 5 glazen per week	≥ 5 glazen per week	dagelijks > 2 glazen
niet-sporter	29	36	26	9
sporter	14	42	38	7
teamsporter	13	40	42	5
duo-sporter	15	39	33	13
solosporter	15	42	37	6

Bron: SCP (NSO'04)

Last van alcohol in de sportkantine

In het Nationaal Sport Onderzoek is ook gevraagd naar de mate waarin men het storend vindt wanneer medesporters (veel) alcohol drinken. 44% van de sporters vindt dit storend (tabel 4.7). Vrouwen stoort het alcoholgebruik vaker dan mannen, jongeren storen zich minder vaak aan alcoholgebruik dan ouderen. Wanneer gekeken wordt naar de sportvorm dan stoort drankgebruik teamsporters minder vaak dan solosporters.

Tabel 4.7

Mate waarin men het storend vindt wanneer medesporters (veel) alcohol drinken naar achtergrondkenmerken, sportende bevolking van 12 jaar en ouder, 2004 (in procenten)

	niet storend	neutraal	wel storend
totaal	33	23	44
man	39	23	38
vrouw	28	22	50
12-19 jaar	54	25	21
20-34 jaar	47	20	33
35-49 jaar	28	25	48
50-64 jaar	25	23	52
≥ 65 jaar	14	12	73
teamsporter	50	28	22
duosporter	40	22	38
solosporter	28	22	51

Bron: SCP (NSO'04)

Of men zich al dan niet stoort aan drinkende medesporters hangt ook af van het eigen drinkgedrag. Van de niet-drinkers stoort 68% zich wel eens aan drinkers. Het percentage mensen dat zich niet stoort aan alcoholgebruikers loopt op met het eigen gebruik. Onder degenen die zelf minder dan vijf glazen per week drinken, is dat 51%; onder degenen die meer dan 5 glazen per week drinken 31%, en onder degenen die dagelijks meer dan twee glazen drinken 21%.

Rijden onder invloed

In de periode 1999-2005 is het percentage overtredders in weekendnachten gedaald van 4,2 naar 2,8 (zie tabel 4.8). In 2005 kwam dit percentage overeen met 25.820 bekeuringen voor rijden onder invloed. In de loop der jaren is het aantal uren besteed aan alcoholcontroles toegenomen van 42.000 uur in 2001 naar 81.000 uur in 2004. Ondanks de stijging in de controles is er een afname te zien in het percentage overtredders (AVV 2006).

Deze overtredders hadden een alcoholpercentage groter dan de limiet van 0,5%. 85% van alle overtredders zijn mannen. Zowel bij de mannen als vrouwen valt het hoogste percentage overtredders grotendeels in de leeftijdsgroep 35-49 jaar. De categorie 18-24 jaar heeft het laagste percentage overtredders van alle leeftijdsgroepen (2,7%).

Een vergelijking van de locaties waar deze overtredders hun alcohol genuttigd hebben, laat zien dat de horeca in 2004 in de helft van de gevallen de locatie is geweest. Dit percentage is gedaald in de afgelopen jaren. Een stijging is te zien bij overtredders die alcohol hebben gebruikt in huiselijke sfeer, en dan vooral bij personen die bij vrienden, kennissen of familie hebben gedronken. Omstreeks 5% van de alcoholovertredders nuttigde alcohol in sportkantines of clubhuizen. Een duidelijke trend is hierin niet waarneembaar.

Tabel 4.8

Verdeling van plaatsen waar overtredders alcohol hebben gedronken in weekendnachten, 1999-2005 (in procenten)

	1999	2001	2003	2004	2005
overtredden (alcohollimiet > 0,5%)	4,2	4,1	3,7	3,4	2,8
absoluut aantal bekeuringen				23.097	25.820
in café, bar, restaurant of disco	58	55	55	50	52
bij vrienden, kennissen of familie	22	24	19	26	25
thuis	9	8	9	10	10
op het werk	5	5	6	6	6
in sportkantine of clubhuis	4	5	8	5	5
elders	2	2	4	4	2

Bron: AVV (2006)

4.5 Beleid

Beleid in de sport op het gebied van alcohol is geënt op de wetgeving in de Drank- en Horecawet. Sportverenigingen die in hun kantine alcohol willen schenken, dienen een horecaverunning te hebben en aan de regels voor verantwoord alcoholgebruik te voldoen. Voor de sport zijn aparte regels opgesteld in de zin van zelfregulering. De Voedsel en Waren Autoriteit is de toezichthouder in dezen.

De uitvoering van de Drank- en Horecawet is één aspect van het alcoholbeleid. De sport wil eveneens een gezonde leefstijl promoten. Alcoholgebruik direct voor of tijdens sportbeoefening leidt tot een sterk verhoogd risico op sportblessures en wordt ten sterkste ontraden (website NOC*NSF). Alcoholgebruik was/is ook één van de aspecten van het keurmerk Gezonde Sportvereniging, maar de facto is dit keurmerk geen actief beleidsinstrument meer. Slechts een handvol verenigingen heeft het keurmerk gehaald. Er wordt (naast informatie op de website) geen actief beleid meer gevoerd om verenigingen te stimuleren dit keurmerk te halen.

Uit de gevoerde interviews met sportbonden blijkt dat velen de zelfregulering ten aanzien van alcoholgebruik in de kantine opvolgen, zoals die door NOC*NSF is gepropageerd. Deze zelfregulering heeft dan betrekking op het opstellen van een bestuursreglement en het volgen van een Instructie Verantwoord Alcoholgebruik (IVA) door barvrijwilligers. De KNVB heeft daarnaast in haar eigen reglementen gesteld dat buiten de kantine geen alcohol geconsumeerd mag worden (KNVB 2006c). De naleving van deze regel wordt gecontroleerd door waarnemers die per weekend omstreeks 100 wedstrijden bezoeken. Zij rapporteren over het verloop van de wedstrijd en eventuele gebeurtenissen voor en na de wedstrijd. Of er op het gebied van de alcoholrichtlijn overtredingen plaatsvinden, is niet bekend.

De KNHB heeft weinig ervaring met excessen met alcohol op clubniveau. Toernooien zijn evenwel een punt van aandacht. Die worden veelal georganiseerd voor de A-jeugd (17/18 jaar) en studenten. De KNHB heeft als informele regel dat er op zaterdag tot 16 uur geen alcohol besteld kan worden in de meeste clubhuizen. Zaterdag is de jeugddag, zondag de seniorendag.

De KNZB geeft aan dat alcoholgebruik niet tot de cultuur van de zwemsport behoort; het is overwegend een gezonde cultuur. Ook judo wordt niet als een sport gezien waarbij veel alcohol wordt gedronken. Een verklaring die de JBN hiervoor geeft, is dat bij wedstrijden deelnemers niet tegelijk klaar zijn met hun wedstrijd, waardoor in de kantine minder snel groepsvorming optreedt dan bij bijvoorbeeld teamsporten, en er ten gevolge daarvan minder alcohol wordt geconsumeerd. Voor deze bonden is alcohol dan ook geen thema.

Binnen zwembaden vormt alcoholgebruik geen element in het Keurmerk Veilig & Schoon. Zwembadbezoekers in openluchtzwembaden zijn vrij om alcohol mee te nemen en te drinken in het zwembad. De visie van het Nationaal Platform Zwembaden (NPZ) is echter dat het zwembad een 'centrum voor gezondheid' zou moeten zijn en dat zwemmen gezien wordt als een gezonde beweegactiviteit, en dat vanuit die visie ook nagedacht behoort te worden over hetgeen ter consumptie wordt aanbeho-

den. In de praktijk echter maken kantineconsumpties een groot deel van de begroting uit en is er vanuit de sector zelf weinig animo om hier restrictief beleid op te voeren.

Binnen de fitnessbranche zijn geen gegevens bekend over alcoholverstrekking en gebruik. Het voornemen is in 2007 een inventarisatie te verrichten en indien nodig beleid te ontwikkelen.

4.6 Conclusie

Alcoholconsumptie in sportkantines is gebonden aan de wetgeving volgens de Drank- en Horecawet. Hiermee is de verstrekker, de sportvereniging, verantwoordelijk voor het alcoholgebruik van klanten. Via bijvoorbeeld het opgestelde bestuursreglement en de gevolgde Instructie Verantwoord Alcoholgebruik verklaren sportverenigingen zich op de hoogte van de inhoud van deze wet. De meeste verenigingen met een kantine in eigendom of beheer voldoen aan de wetsuitwerkingen. Zo heeft 80% van de verenigingen een geldige drank- en horecaverunning (Van Kalmthout en Lucassen 2005; VWA 2004).

Zwakalcoholhoudende dranken, zoals bier, mogen niet aan jongeren onder de zestien jaar verkocht worden. Onderzoek onder sportkantines en instellingen voor sociaal-cultureel werk laat zien dat 95% deze leeftijdsgrens respecteert. Opvallend is echter dat uit ander onderzoek blijkt dat jongeren zonder enig probleem alcohol in sportkantines kunnen bestellen.

Veel verenigingen staan voor een lastig dilemma. Enerzijds vormt de kantine een belangrijke bron van inkomsten. Een kwart van de totale baten van sportclubs komt uit kantineverkoop, bij het amateurvoetbal is dat zelfs bijna de helft. Driekwart van de verenigingen met een kantine in eigen beheer verkoopt alcoholhoudende dranken, veelal tegen lagere prijzen dan in de horeca. Anderzijds is het de vraag in hoeverre alcohol en sport bij elkaar horen in een vereniging.

Vormt alcoholconsumptie rondom sportvelden een onwenselijke praktijk? Van de sporters drinkt 14% geen alcohol, van de niet-sporters is dat 29%. Sporters verschillen van niet-sporters in de zin dat ze vaker gematigde drinkers zijn, terwijl onder niet-sporters meer zware drinkers zitten (> 2 glazen alcohol per dag). 44% van de sporters stoort zich ook aan (overmatig) alcoholgebruik in de kantine, teamsporters minder dan duo-sporters of solosporters. Van alle boetes vanwege rijden onder invloed is 5% afkomstig van mensen die in sportkantines (vgl. uitgaan: 52%) hebben gedronken.

Vanuit sportorganisaties wordt in beperkte mate beleid gevoerd om alcoholconsumptie te matigen, maar dit beleid gaat doorgaans niet verder dan de wettelijke regelgeving. Wel zijn er steeds meer verenigingen die geen alcohol verkopen op tijden dat er veel jeugd aanwezig is.

Noten

- 1 Sportorganisaties zijn sportclubs, sportscholen, sportinstructeurs, maneges, zeil- en surfscholen, fitnesscentra en betaald voetbalorganisaties.
- 2 Met name bier per glas en frisdrank worden vaak goedkoper verkocht dan in publieke gelegenheden. Het blijkt dat de gemiddelde prijs voor een glas of flesje frisdrank het laagst is, terwijl voor een flesje bier gemiddeld het meest moet worden betaald. De gemiddelde prijs voor een glas bier is f 1,95, terwijl de gemiddelde prijs voor een glas frisdrank f 1,75 bedraagt. De gemiddelde prijs voor een flesje bier is het hoogst, namelijk f 2,25. De gemiddelde prijs voor een flesje of glas alcoholvrij bier bedraagt f 2,20.
- 3 Een vierde reden zou kunnen zijn dat men met het drinken van alcohol op plaatsen waar ook veel jeugd is, het verkeerde voorbeeld geeft. Over de mate waarin dit gebeurt, en over de mate waarin dit jongeren ook daadwerkelijk aanzet om zelf ook (meer) alcohol te drinken, zijn vanuit de sport geen cijfers bekend.
- 4 Uit onderzoek (Tiessen-Raaphorst et al. 2005) blijkt dat sporters door de week gemiddeld minder glazen alcohol drinken dan niet-sporters (5,0 resp. 6,0 glazen, $p < 0,01$ gecorrigeerd voor achtergrondkenmerken). In het weekend is dit beeld echter andersom: sporters drinken dan gemiddeld 6,6 glazen ten opzichte van niet-sporters 6,1 glazen (n.s.). Het is hierbij niet bekend of dit drinken in het weekend samenhangt met het vertoeven in de sportkantine.

5 Roken

5.1 Achtergronden en wettelijk kader

Roken is nog steeds de belangrijkste vermijdbare doodsoorzaak in Nederland. Jaarlijks sterven er ruim 20.000 Nederlanders aan aandoeningen die aan roken zijn gerelateerd. Bovendien veroorzaakt roken hoge zorgkosten en aanzienlijke maatschappelijke kosten. Roken brengt niet alleen de gezondheid van de roker zelf schade toe, maar ook die van anderen in zijn omgeving. Daarom moet het roken ontmoedigd worden en moet worden voorkomen dat jongeren gaan roken. De gewijzigde Tabakswet, die sinds juli 2002 van kracht is, levert hieraan een belangrijke bijdrage.

Voor de sport is de kern van de tabakswet gelegen in het rookverbod voor overheidsinstellingen, waaronder ook indoorsportaccommodaties en door subsidie ondersteunde sportverenigingen vallen. Dit rookverbod geldt al sinds 1990. Uitzondering voor gesubsidieerde sportcentra is dat er wel mag worden gerookt als er twee wachtruimten, kantines of recreatieruimten aanwezig zijn. In dat geval mag in de kleinste ruimte worden gerookt. Specifieke rookruimten mogen aangewezen worden. Hieraan zijn een aantal eisen verbonden: de ruimte moet afsluitbaar zijn, er mag geen rookoverlast zijn in de aangrenzende ruimten en de ruimte mag ook niet in gebruik zijn voor andere activiteiten, bijvoorbeeld als vergaderzaal. Dit geldt alleen als hierdoor geen hinder of overlast wordt veroorzaakt. Tot op heden hoeven niet-gesubsidieerde (commerciële) sportinrichtingen en instellingen voor de buitensport niet rookvrij te zijn.

Sinds 2004 is dit rookverbod uitgebreid naar alle bedrijven en naar het openbaar vervoer. Voor de publiek toegankelijke delen van de meeste horeca-inrichtingen geldt vooralsnog een uitzonderingsbepaling. Veel bridge-, biljart- of dartsverenigingen vinden hun thuisbasis in de reguliere horeca. Hier is een rookverbod niet van kracht. Bij de Nederlandse Bridge Bond wordt overigens onderscheid gemaakt tussen (gedeeltelijk) rookvrije (37%) en niet-rookvrije (63%) verenigingen. Verenigingen kunnen preciseren of ze helemaal of gedeeltelijk rookvrij zijn, door bijvoorbeeld rokers- en niet-rokersavonden te organiseren. Ook bij wedstrijden kan worden aangegeven of deze rookvrij zijn.

Reclame en sponsoring van tabaksproducten is sinds november 2002 verboden. Dit om te voorkomen dat jongeren en andere niet-rokers aangezet worden om (weer) te gaan roken. Dit geldt dus ook voor sportevenementen.

In de gesubsidieerde sportsector mogen geen rookwaren worden verkocht. Ook niet in de kantine of via een sigarettenautomaat (Mercus en Ruts 2006). In het algemeen is het sinds januari 2003 verboden tabaksproducten te verkopen aan jongeren onder de zestien jaar. Deze mededeling moet bij ieder verkooppunt van tabaksproducten duidelijk en goed zichtbaar worden vermeld. Om zeker te weten hoe oud de koper is, moet de verkoper om een legitimatiebewijs (identiteitskaart, paspoort of rijbewijs) vragen. De leeftijdsgrens geldt ook voor indirecte verkoop.

Handhaving van de Tabakwet wordt uitgevoerd door de Voedsel en Waren Autoriteit. Controleurs van de Drank, Horeca en Tabak (DHT)-teams voeren inspecties uit bij onder andere sportkantines. Instellingen of bedrijven die het rookverbod overtreden, riskeren een geldboete, die kan oplopen tot 2400 euro.

5.2 Naleving rookregels in en om sportaccommodaties

In de Verenigingsmonitor is onder andere in 2003 en 2005 gevraagd naar het rookbeleid van sportverenigingen. In 2005 kende 39% van de sportverenigingen geen rookverbod. In 2003 was dat nog 67% (tabel 5.1). In 2006 werd overigens maar in 8% van de sportverenigingen met een kantine aan de bar tabaksproducten verkocht, en 2% had een sigarettenautomaat in de (eigen) accommodatie (cijfers op verzoek verstrekt door W.J.H. Mulier Instituut).

In 2005 betrof het rookverbod het vaakst de kleedruimten. Bij 64% van de verenigingen mag daar niet gerookt worden. Ook voor gangen, hallen, toiletten en andere toegankelijke ruimtes geldt relatief vaak een rookverbod (61%). Voor de kantine gelden de minste rookverboden: 33% van de verenigingen zegt in de kantine roken niet toe te staan. Dit is wel een forse stijging ten opzichte van 2003 (11%).¹

Van alle verenigingen had in 2005 37% huisregels opgesteld met betrekking tot alcoholgebruik, roken, gezonde voeding en doping. In 2003 was dat 39%, in 2002 29% en in 2000 8%. Alcoholgebruik en roken vormen de meest voorkomende zaken waarover huisregels worden opgesteld (Van Kalmthout et al. 2006).

Tabel 5.1

Rookverboden tijdens bepaalde activiteiten of dagen, 2003, 2005 (verenigingen in procenten)

	2003	2005
nee	67	39
ja, altijd	13	35
ja, verbod tijdens jeugdactiviteiten	6	17
ja, tijdens bepaalde tijden	12	10
ja, tijdens bepaalde dagen	6	7

Bron: Nuijten en Janssens (2003); Van Kalmthout en Lucassen (2005)

De cijfers uit 2003 over het rookbeleid bij sportverenigingen kunnen ook vergeleken worden met gesubsidieerde openbare (sport)instellingen, zoals een gemeentelijke sporthal, en commerciële sportorganisaties. Uit die vergelijking blijkt dat gesubsidieerde openbare (sport)instellingen en commerciële sportorganisaties in 2003 vaker een rookverbod kenden dan verenigingen (resp. 61%, 40% en 33%; Nuijten en Janssens 2003; bij sportverenigingen ligt dit cijfer zoals gezegd voor 2005 op 61%). Ook kenden openbare instellingen en commerciële organisaties in 2003 vaker een

algeheel rookverbod in kantines (resp. 33%, 20% en 11%; cijfer voor sportverenigingen voor 2005 is 33%).

Openbare instellingen en commerciële organisaties met een kantine in eigendom of eigen beheer laten iets minder vaak het roken in de kantine toe dan accommodaties waar de kantine niet in eigen beheer is. Bij sportverenigingen is die relatie omgekeerd, en is roken in de kantine vaker toegestaan bij verenigingen die wel een kantine in eigen beheer hebben dan bij verenigingen die geen kantine in eigen beheer hebben (Nuijten en Janssens 2003).

Op basis van cijfers over 2006 is ook een onderscheid gemaakt tussen verenigingen van teamsporten en niet-teamsporten.² Er komt uit naar voren dat het bij teamsportverenigingen vaker voorkomt dan bij niet-teamsportverenigingen dat roken in de gehele kantine is toegestaan (resp. 88% en 57%). Ook komt het bij de teamsporten minder vaak voor dan bij de niet-teamsporten dat de gehele kantine rookvrij is (resp. 7% en 26%). Wel kennen teamsporten vaker rookverboden op bepaalde dagen (resp. 61% en 33%) of op bepaalde tijdstippen (59% resp. 31%) dan niet-teamsporten.

Van de fitnesscentra is 83% rookvrij (Fit!vak 2005). Van de centra waar wel gerookt mag worden, heeft 65% een rookvrije zone. 45% vindt dat er veel gerookt wordt in hun centrum.

In de openbaar toegankelijke zwembaden is de Tabakswet volledig van toepassing. Openbaar toegankelijke zwembaden dienen rookvrij te zijn. Het is echter niet bekend of dit volledig nageleefd wordt. Roken wordt niet als onderdeel van het Keurmerk Veilig & Schoon meegenomen. De kantine van zwembaden is veelal verpacht en daarmee geen onderdeel meer van het zwembad. Voor niet openbaar toegankelijke zwembaden gelden andere regels maar hier zijn geen cijfers over. De verenigingen van de KNZB maken veelal gebruik van de openbaar toegankelijke zwembaden. Zij moeten zich houden aan de regelgeving van de zwembaden. Rondom het bad is roken bij wet verboden.

5.3 Rookgedrag en last van rook

Roken onder sporters en niet-sporters

In de jaren zestig en zeventig was roken nog algemeen, vooral onder mannen. Vanaf eind jaren zestig tot begin jaren negentig nam het percentage rokers flink af. De daling is daarna afgezwakt. In 2003 rookte 30% van de bevolking van 15 jaar en ouder, 29% was een ex-roker en 41% had nooit gerookt. Vrouwen (27%) roken per dag minder dan mannen (33%). In de leeftijdsgroep van 35 tot en met 49 jaar is het percentage rokers het hoogst (40% van de mannen en 34% van de vrouwen) (Van Laar et al. 2005).

Cijfers uit het Nationaal Sport Onderzoek – met een andere vraagstelling dan in bovenvermeld onderzoek – geven aan dat in 2004 17% van de sporters dagelijks rookte. Dit is minder dan de niet-sporters, waarvan 28% dagelijks rookt. Die verschillen blijven ook staan als gecorrigeerd wordt voor leeftijd, sekse en opleidingsniveau (Odds ratio 2,457, $p < 0,001$; cnf Tiessen-Raaphorst et al. 2005). Uitsplitsing

naar team-, duo- en solosporters geven geen verschillen te zien in het rookgedrag tussen beoefenaren van verschillende sporten, ook niet als gecontroleerd wordt voor achtergrondkenmerken.

Tabel 5.2

Rookgedrag naar sportbeoefening en sportvorm, bevolking van 12 jaar en ouder, 2004 (in procenten).

	rookt niet	rookt soms	rookt dagelijks
niet-sporter	66	6	28
sporter	77	6	17
teamsporter	76	6	19
duosporter	76	4	20
solosporter	76	7	17

Bron: SCP (NSO'04)

Tabel 5.3

Mate waarin men het storend vindt wanneer medesporters (veel) roken naar achtergrondkenmerken, sportende bevolking van 12 jaar en ouder, 2004 (in procenten)

	niet storend	neutraal	wel storend
totaal	29	15	56
man	31	14	55
vrouw	26	16	58
12-19 jaar	40	21	39
20-34 jaar	39	16	45
35-49 jaar	26	15	59
50-64 jaar	22	13	65
≥ 65 jaar	13	10	76
team	38	21	41
duo	32	15	52
solo	26	14	60

Bron: SCP (NSO'04)

Last van rook in de sportkantine

In het Nationaal Sport Onderzoek van 2004 is ook gevraagd naar de mate waarin men het storend vindt wanneer medesporters (veel) roken. 56% van de sporters vindt dit storend (tabel 5.3). Vrouwen stoort het roken iets vaker dan mannen, jongeren storen zich minder vaak aan rooklucht dan ouderen. Teamsporters stoort het roken minder vaak dan duosporters, en duosporters minder vaak dan solosporters.

Of men zich al dan niet stoort aan rokende medesporters hangt verder vooral ook af van het eigen rookgedrag. Van de niet-rokers stoort 69% zich wel eens aan rokers. 11% van de sporters die zelf dagelijks roken, stoort zich aan roken in de kantine.

De respondenten (voorzitters, beheerders) van het in 2003 door het W.J.H. Mulier Instituut uitgevoerde rookonderzoek is gevraagd in hoeverre zij hinder van tabaksrook voor hun sporters/klanten verwachten. Van de bestuurders verwacht 37% dat sporters geregeld tot zeer vaak overlast ervaren. Bij de openbare instellingen en commerciële organisaties liggen deze percentages veel lager: bij beide 16%. Gezien het hogere percentage rookverboden in deze laatste twee ligt dit resultaat in lijn met de verwachtingen (Nuijten en Janssens 2003).

Gevolgen rookbeperkingen

In de publieke discussie die is ontstaan over de invoering van rookverboden in de horeca, en in het verlengde daarvan ook in de sport, wordt vaak gesuggereerd dat rookverboden zullen resulteren in klantenverlies, omzetsderving en verminderde sfeer. In de praktijk blijkt dat het imago van vereniging, openbare instelling of commerciële organisatie baat heeft bij rookbeperkingen (Nuijten en Janssens 2003). Ongeveer een vijfde van deze organisaties vindt het imago verbeterd sinds een rookbeperking is ingesteld. Opvallend is dat bestuurders van sportverenigingen veel minder negatief zijn over omzetsderving en sfeerverslechtering dan bestuurders van openbare instellingen. 7% van de verenigingen zegt dat de omzet is gedaald, tegenover 46% van de openbare instellingen. 8% van de verenigingen geeft een sfeerverslechtering aan tegenover 36% van de openbare instellingen. De openbare instellingen zijn daarentegen positiever over het aantal leden (20% van de instellingen zegt meer leden te hebben na instelling van een rookverbod) en bezoekers (13%), dan de sportverenigingen (5% resp. 2%).

In het interview zegt Fit!vak een verschil te verwachten tussen kleine centra met bijvoorbeeld alleen een koffieautomaat en grote centra met een volledige horeca-voorziening. De grote centra zijn bang klanten te verliezen als ze een rookverbod instellen. Wel is uit onderzoek (Fit!vak 2005) gebleken dat ook deze (grote) centra wel rookvrij zouden willen zijn. 80% van de fitnesscentra zonder rookverbod heeft namelijk wel eens klachten ontvangen over het roken. Eveneens 80% zegt zich te kunnen voorstellen dat zijn of haar fitnesscentrum ooit volledig rookvrij wordt.

Fit!vak ondersteunt het idee om de sport in zijn geheel via wetgeving rookvrij te maken. Onderlinge concurrentie speelt dan geen rol meer, terwijl dat bij een vrijwillig rookverbod wel het geval zou kunnen zijn.

5.4 Beleid

Tot op heden hoeven niet-gesubsidieerde (commerciële) sportinrichtingen en instellingen voor de buitensport niet rookvrij te zijn. De rijksoverheid vindt dit onderscheid tussen gesubsidieerde en niet-gesubsidieerde sportaccommodaties en tussen binnensport en buitensport onwenselijk. Het valt niet langer te rechtvaardigen en uit te leggen dat een niet-roker in de ene sportaccommodatie wel en in de andere geen bescherming tegen tabaksrook geniet. Ook levert het onderscheid in de praktijk moeilijkheden op voor de handhaving. De overheid streeft naar het rookvrij maken van de gehele sportsector. Eenieder moet van sportvoorzieningen gebruik kunnen maken zonder daarbij hinder of overlast van tabaksrook te ondervinden. Een manier om dit te realiseren is het aanpassen van de regelgeving zodat de verplichting om het rookverbod in te voeren voor de gehele sportsector geldt.

Vanuit de sport zelf is aangedrongen op zelfregulering door de sportsector. Het hoofddoel van deze zelfregulering is te komen tot een rookvrije sportsector vanuit de gedachte dat roken en sport niet samengaan. Het traject is erop gericht te komen tot rookbeleid bij alle verenigingen en sportinstellingen. Het einddoel van het traject is een rookvrije sportsector. Daaronder wordt verstaan een sportsector waarbij niet-rokers – zowel jongeren, sporters, bezoekers, werknemers als vrijwilligers – worden beschermd tegen hinder of overlast door tabaksrook.

De minister van vws heeft de sector in 2003 gelegenheid gegeven een traject van zelfregulering in te zetten. Er zijn minimale afspraken geformuleerd waaraan sportverenigingen zich moeten houden:

- niet roken in de kantine tijdens jeugdactiviteiten;
- niet roken in de kantine tijdens vergaderingen;
- geen verkoop van tabaksproducten;
- te allen tijde niet roken in: sportzaal, kleedkamers, hallen, gangen, toiletten, trappen, keukens en vergaderzalen;
- beperkingen in dagen en tijden waarop gerookt mag worden in de kantine vaststellen (maximaal twee avonden per week roken toestaan);
- kenbaar maken van het rookbeleid aan leden en bezoekers.

Om deze zelfregulering een gezicht te geven is een communicatiepakket gemaakt onder de titel ‘Rookafspraken. Da’s wel zo sportief!’ Om duidelijk aan te geven waar wel of niet gerookt mag worden, wordt gebruikgemaakt van zogenoemde rooksignalen: gekleurde vlaggen die in één oogopslag de geldende rookafspraken duidelijk maken: rood betekent een rookverbod, geel geeft aan dat er afspraken zijn gemaakt over waar en wanneer er gerookt mag worden, een witte vlag geeft aan dat er vrij gerookt mag worden. Verenigingen worden met behulp van een stappenplan begeleid om hun rookbeleid uit te werken (website NOC*NSF).

Medio 2006 is via een vergelijkbaar onderzoek als in 2003 gekeken of via deze vorm van zelfregulering niet-rokers in voldoende mate worden beschermd. Als dat niet zo is, kan het zijn dat van overheidswege (wettelijke) maatregelen worden genomen.³

Uit de gevoerde interviews blijkt dat roken in sportverenigingen voor de geïnterviewde bonden niet echt een item is. Geen van de bonden voert een actief beleid op het gebied van roken of heeft hier richtlijnen of gedragsregels over opgesteld. Wel volgen ze het rookbeleid van NOC*NSF.

Bij de zwembaden maakt het roken geen onderdeel uit van het keurmerk Veilig & Schoon. Openbaar toegankelijke zwembaden dienen uit hoofde van de wet rookvrij te zijn, maar cijfers in hoeverre dit wordt nageleefd, zijn er niet. Bovendien is de kantine veelal verpacht en maakt daarmee juridisch geen onderdeel uit van het zwembad.

5.5 Conclusie

De Tabakswet van 1990 stelt dat in binnensportaccommodaties en in door de overheid gesubsidieerde sportinstellingen een algeheel rookverbod geldt. Dit geldt niet voor buitensportaccommodaties en commercieel geëxploiteerde sportvoorzieningen. De overheid wil wel dat de gehele sport rookvrij wordt. De sportwereld zelf heeft aanpassing van de regelgeving weten te voorkomen door afspraken te maken over zelfregulering door de sportsector. Sportbonden volgen het beleid van de koepelorganisatie, zonder zelf actief eigen beleid te formuleren.

In 2005 kende 39% van de sportverenigingen helemaal geen rookverbod. In 2003 was dat nog 67%. Het lijkt er dus op dat steeds meer verenigingen aandacht besteden aan rookbeleid. Van de fitnesscentra is 80% rookvrij. Gesubsidieerde openbare (sport)instellingen en commerciële sportorganisaties kenden in 2003 vaker een rookverbod dan verenigingen (resp. 61%, 40% en 33%). Tabaksproducten werden in 2005 slechts bij 8% van de verenigingen met een eigen kantine verkocht. Eén op de drie verenigingen staat roken in de kantine niet toe, bij niet-teamsporten is dat hoger dan bij teamsporten.

17% van de sporters rookt dagelijks; onder de niet-sporters is dat 28%. Ruim de helft van de sporters (56%) ondersteunt het antirookbeleid, zij storen zich aan rokende medesporters. Vrouwen stoort het roken iets vaker dan mannen, jongeren storen zich minder vaak aan rooklucht dan ouderen. Teamsporters stoort het roken minder vaak dan duosporters, en duosporters minder vaak dan solosporters.

Noten

- 1 Uit onderzoek van Intraval (Spijkers 1999) blijkt dat eind jaren negentig in nagenoeg alle kantines nog geen rookverbod wordt gehanteerd.
- 2 Met dank aan het W.J.H. Mulier Instituut voor de verstrekte gegevens.
- 3 De resultaten van het onderzoek worden in het voorjaar van 2007 door het W.J.H. Mulier Instituut gepresenteerd. De resultaten wijzen erop dat, wanneer 2006 met 2003 wordt vergeleken, zowel sportverenigingen, openbare accommodaties als commerciële sportorganisaties veel vaker een rookverbod hebben ingesteld voor bepaalde tijden, dagen of activiteiten. Geconcludeerd moet echter worden dat de minimale afspraken voor zelfregulering door de sportverenigingen nog niet voor de volle honderd procent worden gehaald. Openbare accommodaties, waar volgens de tabakswet van 1990 een rookverbod geldt, blijken ook nog niet geheel rookvrij te zijn.

6 Samenvatting en conclusie

Dit is het verslag van een quick scan naar het vóórkomen van wenselijke en onwenselijke praktijken in en om de breedtesport. Het SCP heeft dit onderzoek in 2006 uitgevoerd in opdracht van de (toenmalige) staatssecretaris van VWS, mevrouw drs. C. Ross-Van Dorp. De aanleiding voor het onderzoek vormden berichten in de media over agressie jegens scheidsrechters in het amateurvoetbal. Het doel van het project was om (met gebruik van bestaande gegevens) in kaart te brengen in welke mate zich onwenselijke praktijken voordoen in de breedtesport, en te inventariseren welke wenselijke praktijken daar door de sport tegenover worden gesteld.

De grens tussen praktijken die nog wenselijk of aanvaardbaar zijn en die dat niet meer zijn, staat niet vast. Het zijn maatschappelijk bepaalde grenzen, waarover van mening kan worden verschild en kan worden geredetwist. Wij hebben onderzoek gedaan naar wat er bekend is over de volgende praktijken:

- 1 verbale en fysieke agressie;
- 2 discriminatie en intimidatie van specifieke groeperingen;
- 3 drankgebruik;
- 4 roken.

Diefstal en vandalisme en drugs-/dopinggebruik vielen buiten het kader van het onderzoek. Datzelfde geldt voor (on)wenselijke praktijken in de topsport. Voor het onderzoek zijn geen nieuwe gegevens verzameld. Er is gebruik gemaakt van de bestaande (landelijke) statistieken en registraties met gegevens over (on)wenselijke praktijken in de sport. Daarnaast hebben we interviews gehouden met twaalf sportorganisaties/-deskundigen.

Belangrijkste bevindingen

Ad 1 Verbale en fysieke agressie

12% van de sporters geeft aan getuige te zijn geweest van fysieke agressie in de sport. Dit cijfer ligt onder jonge, mannelijke teamsporters hoger dan onder andere groepen sporters. Eén op de acht scheidsrechters geeft aan zich soms of vaker onveilig te voelen tijdens het fluiten. 1% van alle meldingen van letsel als gevolg van geweld bij de Spoed Eisende Hulp komt voor rekening van de sport (vgl. straat 15%, uitgaan 11%). Het aantal wedstrijden in het amateurvoetbal met registraties van molestaties bedraagt 2,4 op de 10.000.

Ad 2 Discriminatie en intimidatie van specifieke groeperingen

14% van de sporters is de afgelopen drie jaar getuige geweest van negatieve opmerkingen of grappen over homoseksualiteit, 20% van (negatieve) opmerkingen over andere culturen/religies en 17% van vrouwonvriendelijke grappen. Onder mannen liggen die

percentages twee maal zo hoog als onder vrouwen. Verder komen discriminatie en intimidatie onder teamsporters drie maal zoveel voor als onder solosporters. Duosporters nemen een middenpositie in. Seksuele intimidatie komt sporadisch voor.

Ad 3 Drankgebruik

Van de sporters drinkt 14% geen alcohol, van de niet-sporters is dat 29%. Sporters verschillen van niet-sporters in de zin dat ze vaker gematigde drinkers zijn, terwijl onder niet-sporters meer zware drinkers zitten (> 2 glazen alcohol per dag). 44% van de sporters ergert zich aan overmatig alcoholgebruik rondom de sport. Van de bekeuringen vanwege rijden onder invloed komt 5% voor rekening van sporters en toeschouwers bij sportwedstrijden (vgl. uitgaan 52%). De sportwereld houdt zich doorgaans goed aan de opgestelde regels ten aanzien van het drinken van alcohol.

Ad 4 Roken

Sporters roken minder vaak dan niet-sporters: 17% van de sporters rookt dagelijks; onder de niet-sporters is dat 28%. Ruim de helft van de sporters (56%) ergert zich eraan wanneer collega-sporters roken. De tolerantie jegens roken (en alcoholgebruik) ligt bij teamsporters het hoogst en bij solosporters het laagst (duosporters nemen een middenpositie in). Het aandeel verenigingen dat beperkingen heeft opgesteld ten aanzien van het roken is de afgelopen jaren gegroeid.

Op diverse deelaspecten van bovengenoemde onwenselijke praktijken zijn door de sport campagnes begonnen ('wenselijke praktijken') om gedragsveranderingen te stimuleren. Deze campagnes worden, uitzonderingen daargelaten, topdown gevoerd. Over de wijze waarop de campagnes worden ontvangen door lagere echelons (verenigingen, leden) en over de effectiviteit van die campagnes is weinig bekend.

Conclusie en kanttekeningen

Samengevat komt uit de quick scan naar voren dat de breedtesport – niettegenstaande haar capaciteiten om mensen te binden en zo van maatschappelijke betekenis te zijn – niet gevrijwaard is van onwenselijke praktijken. Delen van de sport (vooral: teamcontactsporten beoefend door mannen) maken zich hier aan schuldig. De vier onderscheiden typen onwenselijke praktijken doen zich hier alle vaker voor dan bij andere delen van de sport, hetgeen de indruk wekt dat hier sprake is van een zeker gedragspatroon. Het voert echter te ver om daarmee de sport in zijn algemeenheid, of de teamcontactsporten met name, als probleemsector te typeren. De breedtesport blijft een aantrekkelijke en veilige plaats voor mensen om elkaar te ontmoeten.

Sportbestuurders tonen zich gevoelig voor kritische geluiden en hebben de afgelopen jaren actie ondernomen om onwenselijke praktijken uit te bannen. Dat geldt vooral voor onwenselijke praktijken die evident schade berokkenen aan de sport en haar liefhebbers, zoals het gebruik van fysieke agressie of bij roken. Bij activiteiten waar die schade minder evident is, zoals bij verbale discriminatie en intimidatie

van specifieke groepen en bij drankgebruik, is minder actie ondernomen indien dit vanuit de wetgeving (zoals drank en horeca wetgeving) niet noodzakelijk was.

Met het voorkomen van onwenselijke praktijken weerspiegelt ook de sport de veranderende maatschappelijke ontwikkelingen. Burgers zijn mondiger en assertiever dan voorheen, en tegelijk ook gevoeliger voor vormen van onheuse bejegening. Mede hierdoor is niet altijd duidelijk of uitingen van zorg of irritatie over verbale/fysieke agressie in de sport duiden op veranderingen in de wijze waarop burgers elkaar bejegenen, dan wel op een verandering in de beleving van die bejegening (hoe ervaart men het). Evenmin is geheel duidelijk hoe het voorkomen van onwenselijke praktijken in de sport gewogen moet worden, deels ook door het ontbreken van betrouwbare gegevens. Omdat de sport bij uitstek een plaats is waar mensen uit verschillende culturen elkaar ontmoeten, in een context die enerzijds competitief is en anderzijds juist ongedwongen, bevremdt het niet dat de sport niet alleen als spiegel maar ook als vergrootglas van maatschappelijke ontwikkelingen fungeert.

Voor een correcte weging van de omvang en de ernst van de onwenselijke praktijken in de sport zouden ook andere factoren moeten worden meegewogen, zoals het tijdsbeslag van het sporten in vergelijking met het tijdsbeslag van andere activiteiten (betaald werk, andere vrijetijdsbestedingen), de ernst en het belang die de betrokkenen aan onwenselijke praktijken in uiteenlopende settings toekennen, alsmede de maatschappelijke revenuen die door het sporten (en de daarin opgesloten codes voor sportief gedrag) worden gegenereerd. Een dergelijke meer uitgebreide weging ging echter het doel van deze quick scan te boven.

Hoe verder: fase 2

De quick scan is gebaseerd op bestaand onderzoeksmateriaal. Op basis hiervan kan worden geconstateerd dat nog onvoldoende bekend is over:

- 1 de mate waarin genoemde praktijken zijn toegenomen in de tijd;
- 2 de mate waarin onwenselijke praktijken zich in de sport vaker voordoen dan in andere maatschappelijke sectoren;
- 3 het beeld dat bij de bevolking leeft van de sportwereld en de mate waarin negatieve beelden aanleiding vormen om niet te sporten of anderen (kinderen) niet te laten sporten;
- 4 de mate waarin bestaande interventies en campagnes die erop zijn gericht onwenselijke praktijken te voorkomen of uit te bannen succesvol zijn (geweest).

De beschikbare gegevensbronnen overziend moet echter worden geconstateerd dat het vinden van een antwoord op de hierboven vermelde vraag 1 problematisch is. Betrouwbare gegevens die inzicht bieden in ontwikkelingen in de tijd ontbreken. Een kwantitatieve bevraging van mensen of het vroeger anders was, acht het SCP weinig betrouwbaar en weinig toevoegen aan de informatie die kan worden verkregen uit een beperkt aantal kwalitatieve gesprekken (zoals de reeds gehouden twaalf interviews). Om die reden stelt het SCP voor om het vervolgonderzoek voor fase 2 te concentreren op bovenvermelde vragen 2-4 en daarbij twee deelonderzoeken uit te voeren.

Ten eerste, onderzoek onder sporters en niet-sporters. Door middel van een groot, kwantitatief onderzoek onder sporters en oud-/niet sporters kan beter en completer dan nu is gebeurd, antwoord worden gegeven op bovenvermelde vragen 2 en 3: het beeld dat bij (niet-)gebruikers van sportverenigingen leeft; mogelijke aandacht- en verbeterpunten volgens de gebruikers zelf; en een plaatsbepaling van de sport temidden van andere maatschappelijke sectoren. De cijfermatige uitkomsten uit dit onderzoek kunnen enerzijds bijdragen aan het probleembesef binnen de sector en anderzijds de sport in een bredere context plaatsen. Voor een goede duiding van de uitkomsten van dit kwantitatieve onderzoek valt het aan te raden om het onderzoek aan te vullen met één of meer focusgroepen.

Ten tweede, een bevraging (overwegend kwantitatief, maar ook deels kwalitatief) van bestuurders van sportverenigingen (en eventueel managers van fitnesscentra en andere commerciële aanbieders van sportgelegenheden) naar de mate waarin men zich bewust is van de onderhavige problematiek, de bereidheid om hierin te investeren, en de ervaringen met het bestaande beleid in deze (vraag 4). Dit tweede onderzoek, met een evaluatief karakter, draagt bij aan het creëren van draagvlak voor verder beleid binnen het sportaanbod en suggesties doen voor succesvolle richtingen van beleid.

Gezien het feit dat onwenselijke praktijken het vaakst werden aangetroffen bij teamcontactsporten (beoefend door mannen) ligt het voor de hand om in fase 2 van het project aan die sectoren van de breedtesport de meeste aandacht te besteden.

De uitkomsten van genoemde onderzoeken kunnen worden ingezet om met inhoudelijk deskundigen en sleutelfiguren uit de sportwereld te discussiëren over de mate waarin aanvullende actie geboden is en over de focus en de aard van eventuele interventies.

Lijst van gebruikte afkortingen

NHV	Nederlands Handbal Verbond
KNKV	Koninklijk Nederlands Korfbal Verbond
KNWU	Koninklijke Nederlandse Wielren Unie
NBB	Nederlandse Basketball Bond
KNWV	Koninklijk Nederlands Watersport Verbond
KNHB	Koninklijke Nederlandse Hockey Bond
KNVB	Koninklijke Nederlandse Voetbal Bond
KNZB	Koninklijke Nederlandse Zwem Bond
NGF	Nederlandse Golf Federatie
VWA	Voedsel en Waren Autoriteit
JBN	Judo Bond Nederland
LIS	Letsel Informatie Systeem (Consument en Veiligheid)
KNGU	Koninklijke Nederlandse Gymnastiek Unie
NebasNsg	Nederlandse sportbond voor mensen met een beperking
NISB	Nederlands Instituut voor Sport en Bewegen
NCSU	Nederlandse Christelijke Sport Unie
NCS	Nederlandse Culturele Sportbond
NKS	Nederlandse Katholieke Sportfederatie

Lijst van geïnterviewde organisaties en personen

Onderzoek

USBO

w.J.H. Mulier Instituut

Verwey-Jonker Instituut

Paul Verweel

Agnes Elling

Lex Veldboer en Nanne Boonstra

Branche/belangenorganisaties

Nationaal Platform Zwembaden

Fit!vak

Stichting De Amateurscheidsrechter

NOC*NSF

Ronald ter Hoeven

Ronald Wouters

Richard Raats en André Pijlman

Geert Slot en Lieke Vloet

Sportorganisaties

Koninklijke Nederlandse Zwem Bond

Koninklijke Nederlandse Voetbal Bond

Judo Bond Nederland

Koninklijke Nederlandse Hockey Bond

Nederlandse Christelijke Sport Unie

Jan Kossen en Jary Göbel

Joris Bouwmeister en Rob de Lede

Benny van den Broek en Nancy Roza

Marijke Fleuren

Astrid Cevaal en Dik Sanders

Summary

A yellow card for sport

A quick scan of desirable and undesirable practices in and around the world of popular sport

The Social and Cultural Planning Office (SCP) was commissioned by the Dutch Ministry of Health, Welfare and Sport (VWS) to carry out a quick scan of desirable and undesirable practices in and around the world of popular sport. The term 'popular sport' is used here to mean recreational sport in both organised and non-organised form, including competitive sport. The term does not include professional and high-level elite sport.

The aim of the project was to map out, using existing data, the degree to which undesirable practices occur in popular sport, and to identify which desirable practices are opposed by sports administrations. The boundary between practices which are still considered desirable or acceptable and those which are not is not a fixed one. These are socially determined boundaries, about which differences of opinion and disagreement are possible. This report devotes attention to the following practices: verbal and physical aggression, discrimination and intimidation of specific groups, use of alcohol and, finally, smoking. Theft and vandalism and use of drugs/doping fall outside the scope of the study. No new data were collected for the study. Instead, use was made of existing (national) statistics and registers containing information on desirable and undesirable practices in sport. In addition we conducted interviews with twelve sports organisations/experts. The interviews were intended to provide an insight into the available statistical material and into the policy pursued in this area by sports organisations. Information obtained from a literature study and from (national) statistics was also tested against the opinions of those who are involved to a greater or lesser degree in sport. The main findings are as follows.

Verbal and physical aggression

12% of people who take part in sport report that they have witnessed physical aggression in sport during the past three years. The figure is higher among young males taking part in team sports than among other groups of sports participants. One in eight referees report that they sometimes or frequently feel unsafe whilst refereeing matches. 1% of all injuries requiring emergency treatment as a result of violence are inflicted during sport. This compares with 15% of such injuries which occur as a result of street violence and 11% in connection with nightlife. The number of amateur football matches in which there are reports of aggression amounts to 2.4 per 10,000.

Clubs where aggression is a theme have sought to get more of a grip on this in recent years in various ways, for example through projects focusing on fair play and respect. As yet, no information is available on the success of these policy interventions.

Discrimination and intimidation of specific groups

14% of people who take part in sport have witnessed negative comments or jokes about homosexuality in the last three years. 20% have witnessed (negative) comments about other cultures/religions and 17% have witnessed jokes against women. The percentages among men are twice as high as among women. Discrimination and intimidation occur three times as much in team sports as in solo sports. Sexual intimidation occurs sporadically. Most anti-intimidation policy is general in nature and does not specifically target discrimination and intimidation of minorities. Exceptions to this rule are the policy aimed at increasing the participation in sport by ethnic minorities and at increasing the number of women involved in sports administrations. Specific policy is also pursued in the area of sexual intimidation, like through the appointment of sexual harassment officers.

Use of alcohol

14% of people who take part in sport consume no alcohol, compared with 29% of people who do not take part in sport. Sports participants differ from non-participants in the sense that they are more often moderate drinkers, whereas among non-participants in sport there are more people who drink two or more glasses of alcohol per day. 44% of those who participate in sport are irritated by excessive alcohol use in sports circles. 5% of fines imposed for driving under the influence of alcohol are imposed on sports participants and spectators. 52% of such fines are imposed on people in relation to nightlife. Policy relating to alcohol is based on the legislation set out in the Licensing and Catering Act, compliance with which is monitored by the Dutch Food and Consumer Product Safety Authority (VWA). The policy of sports organisations generally does not go beyond this legislation, although more and more sports clubs are opting not to sell alcohol at times when there are large numbers of young people present.

Smoking

People who take part in sport smoke less often than those who do not participate: 17% of sports participants smoke daily, compared with 28% of non-participants. More than half those who take part in sport (56%) feel annoyed when fellow participants smoke. Tolerance of smoking (and alcohol use) is highest among participants in team sports and lowest among those who take part in solo sports. The sports sector has been granted permission by the Dutch Ministry of Health, Welfare and Sport to decide its own smoking policy, with the ultimate aim of creating a smoke-

free sports sector. The proportion of sports clubs that have imposed restrictions on smoking has grown in recent years.

The quick scan reveals that popular sport – notwithstanding its capacity to engender bonding and therefore to be of social significance – is not free of undesirable practices. This is particularly the case in team contact sports practised by men, where the four undesirable practices covered in this study all occur more frequently than in other groups and in other types of sport, giving rise to the impression that there is a behavioural pattern of work. However, it would be going too far to say that popular sport in general, or even team contact sports in particular, should be regarded as a problem sector. Popular sport remains an appealing and safe place for people to meet each other. Sports administrators have shown themselves to be sensitive to critical comments on various fronts and have taken action in recent years to eliminate undesirable practices. This applies in particular for undesirable practices which clearly harm the sport and its followers, such as physical aggression or smoking. When it comes to activities where the damage caused is less immediately visible, such as verbal discrimination and intimidation of specific groups and the use of alcohol, less action has been taken where this is not required pursuant to legislation (e.g. the Licensing and Catering Act).

The occurrence of undesirable practices means that the sports sector is a good reflection of changing social trends such as increased assertiveness and reduced tolerance. The question is whether undesirable practices in sport occur more often or are more serious than in other sectors of society. The fact that sport tends to be an arena where people from different cultures meet, in a context which is competitive yet relaxed, makes it plausible to assume that sport not only mirrors but sometimes also magnifies social trends.

In order to make a correct assessment of the extent and seriousness of undesirable practices in sport, other factors would have to be taken into account, such as the amount of time spent on sport compared with the amount of time spent on other activities (paid work, other leisure activities), the seriousness of and importance attached to the undesirable practices in diverse settings by those involved, and the social revenues generated by sport (and the embedded codes of fair play). A more extensive assessment such as this was however beyond the scope and purpose of this quick scan.

Literatuur

- AVV (2006). *Thuiskomen in 2005; Een overzicht van de monitoringresultaten van de verkeersveiligheids campagnes in 2003-2005*. Rotterdam: ministerie van Verkeer en Waterstaat/Directoraat-Generaal Rijkswaterstaat Adviesdienst Verkeer en Vervoer.
- Arbeidsinspectie (2006). *Projectrapportage Inspectieproject Zwembaden A730*. Gedownload van www.szw.nl 17 november 2006 (concept). Den Haag: Arbeidsinspectie.
- Bieleman B., A. Kruize, A. Nienhuis (2006). *Monitor alcoholverstrekking jongeren 2005 (inclusief tabellenboek (para)commerciële horeca, metingen 2001, 2003, 2005)*. Groningen: IntraVal.
- Bos, D. (2006). *Omdat ze zo ontzettend hetero zijn. Ervaringen van homoseksuele hockeyers en fitnessers*. In: Keuzenkamp, S., D. Bos, J.W. Duyvendak, G. Hekma (red.), *Gewoon doen; acceptatie van homoseksualiteit in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Breedveld, K. (2006). *Verschillen in sportdeelname*. In: Breedveld, K en A. Tiessen-Raaphorst (red.), *Rapportage sport 2006*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Brouwers A., H. Cornielje, H. van der Molen (2000). *Burn-out bij scheidsrechters in relatie tot onbillijkheidsgevoelens, self-efficacyverwachtingen en agressief gedrag van spelers, coaches en toeschouwers*. In: *Nederlands tijdschrift voor de psychologie*, nr. 55, p. 193-202.
- Cense, M. (1998). *De andere kant van de medaille; seksuele intimidatie in de sport*. Utrecht: TransAct.
- Cevaal, A. (2002). *Inventarisatie Sportiviteit & Respect binnen Krachten Bundelen*. Amersfoort: NCSU.
- Cevaal, A. (2003a). *Inventarisatie Sportiviteit & Respect binnen de handbalsport*. Amersfoort: NCSU.
- Cevaal, A. (2003b). *Inventarisatie Sportiviteit & Respect bij het jeugdkorfbal*. Amersfoort: NCSU.
- Diopter (2002). *Fair Play*. Arnhem: NOC*NSF (interne publicatie).
- Elling, A. (2001). *Sport verbreedert. Praktijk of mythe*. Arnhem: NOC*NSF.
- Elling A. (2002). *Ze zijn er niet voor gebouwd. In- en uitsluiting in de sport naar sekse en etniciteit*. Nieuwegein: Arko Sports Media.
- Elling, A. en P. de Knop (2001). *Sport en sociale integratie: ervaringen en meningen uit het veld*. In: *Vrijetijdstudies*, jg. 19, nr. 2/3, p. 35-52.
- Elling, A., A. Knoppers en P. de Knop (2001). *The social integrative meaning of sport. A critique and comparative analysis of policy and practice in the Netherlands*. In: *Sociology of Sport Journal*, jg. 18, p. 414-434.
- Engelen, D. (2001). *Intimidatie in het zwemparadijs; zwembaden treffen maatregelen tegen overlast*. In: *0|25 Tijdschrift over jeugd*, nr. 8, p. 24-25.
- Es, R. van, S.G. Luttikhuis en R. Wouters (2003). *Brancheonderzoek Fitnesscentra*. Delft/Oosterbeek: MKB Adviseurs/Fit!vak.
- Fit!vak (2005). *Inventarisatie rookverboden in fitnesscentra*. Oosterbeek: Fit!vak (Interne publicatie).
- Flikweert Leisure Consultants (2002). *Nationaal Zwembad Onderzoek 2002*. Breda: Flikweert Leisure Consultants.
- Giesbertz, P. (2006). *Geweld in sport 2001-2005*. Amsterdam: Consument en Veiligheid.
- Goossens, R (2006). *Economie van de sport*. In: K. Breedveld en A. Tiessen-Raaphorst, *Rapportage sport 2006*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Gosselt, J.F., J.J. van Hoof en M.D.T. de Jong (2006). *Alcohol en jongeren: hoe staat de regio er op dit moment voor?* Gedownload van www.sre.nl op 5 januari 2007. Enschede: Universiteit Twente..
- Has, H.J.B. en M. Stork (2005). *Van buiten naar binnen de lijnen; een sociologische studie naar supportersgedrag in het amateurvoetbal*. Zeist: Koninklijke Nederlandse Voetbal Bond District West I.
- Has, H.J.B. (2006). *Gele en rode kaarten; een sociaal-wetenschappelijke studie naar gele en rode kaarten in het Nederlandse amateurvoetbal*. Zeist: Koninklijke Nederlandse Voetbal Bond.
- Hetterscheid, E. (2006). *Geweld gericht tegen de scheidsrechters in de amateur-tak van de KNVB*. Apeldoorn: Stichting Sto(m)p.
- Janssens, J., A. Elling en J. Van Kalmthout (2003) *Het gaat om de sport. Een onderzoek naar de sportdeelname van homoseksuele mannen en lesbische vrouwen*. Den Bosch: W.J.H. Mulier Instituut.
- Kalmthout, J. van en J. Lucassen (2003). *Seksuele intimidatie in de sport*. Den Bosch: W.J.H. Mulier instituut.
- Kalmthout, J. van, Lucassen, J. (2005). *Verenigingsmonitor 2005; de stand van zaken in de sportvereniging*. Den Bosch: W.J.H. Mulier Instituut.
- Kalmthout, J. van, Lucassen, J. en J. Janssens (2006). *Sportverenigingen 2000-2005: stabiele sportverbanden in turbulente tijden*. Den Bosch: W.J.H. Mulier Instituut.
- KNVB (2003). *Hé scheids... kom op!; Masterplan arbitrage*. Zeist: Koninklijke Nederlandse Voetbal Bond.
- KNVB (2005a). *Jaarverslag KNVB 2004/05*. Zeist: Koninklijke Nederlandse Voetbal Bond.
- KNVB (2005c). *Notitie genormeerde handelen*. Zeist: Koninklijke Nederlandse Voetbal Bond (interne publicatie).
- KNVB (2006a). *Zo houd je voetbal leuk*. Zeist: Koninklijke Nederlandse Voetbal Bond.
- KNVB (2006b). *Jaarverslag KNVB 2005/06*. Zeist: Koninklijke Nederlandse Voetbal Bond.
- KNVB (2006c). *Reglementen amateurvoetbal seizoen 2006/07*. Zeist: Koninklijke Nederlandse Voetbal Bond.
- KNZB (2006). *Jaarverslag Koninklijke Nederlandse Zwem Bond 2005*. Nieuwegein: de Koninklijke Nederlandse Zwem Bond.
- Laar, M.W. van, A.A.N. Cruys, J.E.E. Verdurmen, M.M.J. van Ooyen (2005). *Nationale Drug Monitor; Jaarbericht 2004*, Utrecht: Trimbos-Instituut.
- Mazure R. (2006). *Radicale aanpak maakt van DVSU florerende voetbalclub*. In: *Sport, Bestuur en Management*, nr.4, p. 18-19.
- Mercus P. en E. Ruts (red.) (2006). *Wet- en regelgeving voor sportverenigingen*. Arnhem: NOC*NSF.
- Mingaars, M. (2005). *Een onderzoek naar de campagne 'Sportiviteit en Respect' voor de Koninklijke Nederlands Hockey Bond*. Bunnik: KNHB (afstudeerscriptie NHTV).
- Moget, P. (2004). *Overzicht meldingen seksuele intimidatie in de sport 2003*. Arnhem: NOC*NSF.
- NBB (2005). *Jaarverslag Nederlandse Basketball Bond 2004*. Utrecht: NBB.
- NOC*NSF (1997). *Gedragsregels ter preventie van seksuele intimidatie*. Arnhem: NOC*NSF.
- NOC*NSF (2002). *Beleidskader fair play*. Arnhem: NOC*NSF.
- Nuijten S. en J. Janssens (2003). *Roken en rookbeleid in de sport*. Den Bosch: W.J.H. Mulier Instituut.
- Nuijten, S., M. van Schendel en J. Janssens (2007). *Roken en rookbeleid in de sport; meting 2006*. Den Bosch: W.J.H. Mulier Instituut.
- Oldenziel, K. en H. Valkenberg (2006). *Letsels in de sport door geweld*. Amsterdam: Consument en Veiligheid.
- Ooijendijk, W.T.M., V.H. Hildebrandt, M. Stiggelbout (2003). *Bewegen, sport en gezondheid*. In: K. Breedveld (red.), *Rapportage sport 2003* (p. 225-246). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Ploeg, H. van der (2004). Seksuele intimidatie in de sport heeft meldplicht nodig. In: *Coachen*, nr. 3, p. 32-33.
- Projectgroep Agressie Zwembaden (2002). *Vrolijk en Veilig; protocol gedragsregels zwembaden*. Oosterbeek: Vereniging Sport en Gemeenten.
- Roques, C., M. van den Heuvel en J. van Sterkenburg (2004). *Evaluatie spelersspas KNVB; District West II, seizoen 2003/04*. Den Bosch: W.J.H. Mulier Instituut.
- SBM (2006). Uit fluiten in een scheidsrechterspool. In: *Sport Bestuur en Management*, nr. 4, p. 5.
- Spijkers E., R. van der Laan, C. ten Den, B. Bieleman (1999). *Inventarisatie alcohol en roken in sportkantines*. Groningen: IntraVal.
- Steenbergen, J. (2004). *Grenzen aan de sport. Een theoretische analyse van het sportbegrip*. Maarssen: Elsevier.
- Sterkenburg, J. van, M. van den Heuvel, C. Roques (2003). *Evaluatie spelersspas KNVB; District West II, seizoen 2002/03*. Den Bosch: W.J.H. Mulier Instituut.
- Tiessen-Raaphorst Z.H., J.J. Kerssens, D.H. de Bakker en G.C.W. Wendel-Vos (2005). *Sporters vitaal! de gezondheid van sporters vergeleken met niet-sporters*. Utrecht: NIVEL.
- Veldboer, L., N. Boonstra en J.W. Duyvendak (2003). *Agressie in de sport*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- vwa (2004). *Resultaten Handhavingsactie alcoholverkoop sportkantines 2003*. Gedownload van www.vwa.nl op 1 oktober 2006. Den Haag: Voedsel en Waren Autoriteit.
- Walvis F. (2005). *Verruwing op en rond de velden*. In: *Nederlands Korfbalblad*, maarteditie. Utrecht: Koninklijk Nederlands Korfbal Verbond.
- Wittebrood, K. (2006). *Slachtoffers van criminaliteit: feiten en achtergronden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- wos (2006). *Klager over (seksuele) intimidatie krijgt sterkere positie*. Gedownload van www.werkenindesportvereniging.nl op 7 november 2006.

Geraadpleegde websites

www.vwa.nl
www.sport.nl/vereniging
www.npz.nl
www.fnv.nl
www.platformseksueleintimidatie.nl
www.nu.nl
www.belastingdienst.nl
www.minvws.nl

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt elke twee jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma (2006-2007) is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl. Het Werkprogramma is rechtstreeks te bestellen bij het Sociaal en Cultureel Planbureau. ISBN 90-377-0267-8

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel. Een complete lijst is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl.

Sociale en Culturele Rapporten

Sociaal en Cultureel Rapport 2000. ISBN 90-377-0015-2

Sociaal en Cultureel Rapport 2002. *De kwaliteit van de quartaire sector*. ISBN 90-377-0106-x

In het zicht van de toekomst. Sociaal en Cultureel Rapport 2004. ISBN 90-377-0159-0

Investeren in vermogen. Sociaal en Cultureel Rapport 2006. ISBN 90-377-0285-6

The Netherlands in a European Perspective. Social & Cultural Report 2000. ISBN 90-377-0062-4 (English edition 2001)

Social and Cultural Report 2002. The Quality of the Public Sector (Summary). ISBN 90-377-0118-3

Nederlandse populaire versie van het SCR 2000

Nederland en de anderen; Europese vergelijkingen uit het Sociaal en Cultureel Rapport 2000. Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-5875-141-4

SCP-publicaties 2006

- 2006/1 *Thuis op het platteland (2006)*. Anja Steenbekkers, Carola Simon en Vic Veldheer (red.). ISBN 90-377-0229-5
- 2006/2 *Een eigen huis... Ervaringen van mensen met verstandelijke beperkingen of psychiatrische problemen met zelfstandig wonen en deelname aan de samenleving (2006)*. M.H. Kwekkeboom (red.) ISBN 90-377-0246-5
- 2006/3 *Uitgerekend wonen (2006)*. Michiel Ras et al. ISBN 90-377-0250-3
- 2006/4 *Jeugd met beperkingen. Rapportage gehandicapten 2006 (2006)*. Sjoerd Kooiker (red.). ISBN 90-377-0200-7
- 2006/5 *Hoe het werkt met kinderen (2006)*. Wil Portegijs et al. ISBN 90-377-0238-4
- 2006/6a *Sociale atlas van vrouwen uit etnische minderheden (2006)*. Saskia Keuzenkamp en Ans Merens (red.). ISBN 90-377-0269-4
- 2006/6b *De balans opgemaakt. De slotbeschouwing van de sociale atlas van vrouwen uit etnische minderheden (2006)*. Saskia Keuzenkamp. ISBN 90-377-0251-1
- 2006/7 *Slachtoffers van criminaliteit: feiten en achtergronden (2006)*. Karin Wittebrood. ISBN 90-377-0232-5
- 2006/8 *Voorzieningen voor slachtoffers van misdrijven: gebruik, bereik en draagvlak (2006)*. C.J. Maas-de Waal. ISBN 90-377-0270-8
- 2006/9 *Op weg in de vrije tijd (2006)*. Lucas Harms. ISBN 90-377-0273-2
- 2006/10 *Rapportage sport 2006 (2006)*. Koen Breedveld en Annet Tiessen-Raaphorst (red.). ISBN 90-377-0252-x

- 2006/11 *Ondersteuning gewenst. Mensen met lichamelijke beperkingen en hun voorzieningen op het terrein van wonen, zorg, vervoer en welzijn* (2006). Mirjam de Klerk en Roelof Schellingenhout. ISBN 90-377-0260-0
- 2006/12 *Rapportage ouderen 2006. Veranderingen in de leefsituatie en levensloop*. Alice H. de Boer (red.). ISBN 90-377-0256-2
- 2006/13 *Duaal als ideaal? Leren en werken in het beroeps- en hoger onderwijs* (2006). Ria Bronneman-Helmers. ISBN 90-377-0208-2
- 2006/14 *Uniform uit de kast. Homoseksualiteit binnen de krijgsmacht* (2006). Anna Adolfsen en Saskia Keuzenkamp, m.m.v. Linda Mans. ISBN 90-377-0255-4
- 2006/15 *Gewoon doen. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* (2006). Saskia Keuzenkamp, David Bos, Jan Willem Duyvendak, Gert Hekma (red.). ISBN 90-377-0257-0
- 2006/16 *Report on the Elderly 2006* (2006). Alice de Boer (ed.). ISBN 90-377-0271-6
- 2006/17 *Publieke productie en persoonlijk profijt* (2006). Bob Kuhry en Evert Pommer, m.m.v. Jedid-Jah Jonker en John Stevens. ISBN 90-377-0231-7
- 2006/18 *Angstige burgers? De determinanten van gevoelens van onveiligheid onderzocht* (2006). Janneke Oppelaar en Karin Wittebrood. ISBN 90-377-0231-7
- 2006/19 *Wie werken er in het onderwijs? Op zoek naar het 'eigene' van de onderwijsprofessional* (2006). Ria Vogels en Ria Bronneman-Helmers. ISBN 90-377-0291-0
- 2006/20 *Maten voor gemeenten 2006* (2006). B. Kuhry en J.J.J. Jonker, m.m.v. Bureau Zenc. ISBN 90-377-0253-8
- 2006/22 *Emancipatiemonitor 2006* (2006). Wil Portegijs, Brigitte Hermans en Vinodh Lalta. ISBN 90-377-0286-4
- 2006/23 *Turken in Nederland en Duitsland. De arbeidsmarktpositie vergeleken* (2006). Jaco Dagevos, Rob Euwals, Mérove Gijsberts en Hans Roodenburg. ISBN 90-377-230-9

SCP-publicaties 2007

- 2007/1 *Publieke prestaties in perspectief. Memorandum quartaire sector 2006-2011* (2007). ISBN 978-90-377-0298-9
- 2007/2 *Nieuwe links in het gezin* (2007). Marion Duimel en Jos de Haan. ISBN 978-90-377-0287-3
- 2007/3 *Robuuste meningen? Het effect van responsverhogende strategieën bij het onderzoek Culturele Veranderingen in Nederland* (2007). Josine Verhagen. ISBN 978-90-377-0300-9
- 2007/4 *Een nuchtere kijk op gezond gedrag. Vier thema's voor gezondheidsbevordering* (2007). ISBN 978-90-377-0280-4.
- 2007/5 *Verschillen in verzorging. De verzorging van ouderen in negen EU-landen* (2007). Evert Pommer, Edwin van Gameren, John Stevens, Isolde Woititz. ISBN 978-90-377-0258-3
- 2007/6 *Prestaties van de rechtspraak: productiviteit in perspectief* (2007). Ab van der Torre, Jedid-Jah Jonker, Frank van Tulder, Theresa Steeman, Gerard Paulides. ISBN 978-90-377-0294-1
- 2007/8 *Een gele kaart voor de sport. Een quick-scan naar wenselijke en onwenselijke praktijken in en rondom de breedtesport* (2007). Annet Tiessen-Raaphorst en Koen Breedveld. ISBN 978-90-377-0307-8

SCP-essays

- 1 *Voorbeelden en nabebelden* (2005). Joep de Hart. ISBN 90-377-0248-1
- 2 *De stem des volks* (2006). Arjan van Dixhoorn. ISBN 90-377-0265-1
- 3 *De tekentafel neemt de wijk* (2006). Jeanet Kullberg. ISBN 90-377-0261-9

- 4 *Leven zonder drukte* (2006). Tjirk van der Ziel met een naschrift van Anja Steenbekkers en Carola Simon. ISBN 90-377-0262-7

Werkdocumenten

- 121 *SCP-maat voor lichamelijke beperkingen op basis van avo 2003* (2006). Mirjam de Klerk, Jurjen Iedema en Crétien van Campen. ISBN 90-377-0268-6
- 122 *Gezond en wel met een beperking* (2006). Crétien van Campen (red.). ISBN 90-377-0254-6
- 123 *De onbereikte minima* (2006). ISBN 90-377-0275-9
- 124 *Snuffelen en graven. Over doelgroepen van digitaal toegankelijke archieven* (2006). Henrieke Wubs en Frank Huysmans. ISBN 90-377-0276-7
- 125 *Liever thuis dan uit. De indicatiestelling in de awbz voor zorg op afroep en verblijf* (2006). Edwin van Gameren, Jedid-Jah Jonker en Tessa Marx. ISBN 90-377-0278-3
- 126 *Naar een nieuwe armoedegrens?* (2006). Arjan Soede. ISBN 90-377-0241-4
- 127 *Klik naar het verleden. Een onderzoek naar gebruikers van digitaal erfgoed: hun profielen en zoekstrategieën* (2006). Henrieke Wubs en Frank Huysmans. ISBN 90-377-0279-1
- 128 *Godsdienstige veranderingen in Nederland. Verschuivingen in de binding met de kerken en de christelijke traditie* (2006). Jos Becker en Joep de Hart. ISBN 90-377-0259-7
- 129 *Juist beschermd. De determinanten van de woonsituatie van volwassen verstandelijk gehandicapten* (2006). Isolde Woittiez en Michiel Ras. ISBN 90-377-0288-0
- 130 *De lange weg naar Brussel. De Europese betrokkenheid van Nederlandse maatschappelijke organisaties en hun leden* (2006). Esther van den Berg. ISBN 90-377-0264-3
- 131 *Bezoek onze site* (2006). Jos de Haan, Renée Mast, Marleen Varekamp, Susanne Janssen. ISBN 90-377-0290-2
- 133 *Liefst zoals thuis. Ouders en kinderen over buitenschoolse opvang* (2007). Rob Gilsing. ISBN 978-90-377-0297-2
- 134 *De houding ten opzichte van homoseksualiteit. Een beschrijvende literatuurstudie* (2006). Lisette Kuyper en Floor Bakker. ISBN 978-90-377-0299-6

Overige publicaties

- ? *Altijd een antwoord. Nieuwjaarsuitgave 2006* (2006). Paul Schnabel (red.). ISBN 90-377-0263-5
- Hoge (jeugd)werkloosheid onder etnische minderheden* (2006). Jaco Dagevos. ISBN 90-377-0266-x
- Niet-westerse allochtonen met een stabiele arbeidsmarktpositie: aantallen en ontwikkelingen* (2006). Jaco Dagevos, Maurice Gesthuizen. ISBN 90-377-0249-x
- Werken op de grens van wetenschap en beleid* (2006). Kees Schuyt, Jan-Willem Duyvendak en Theo Roes. ISBN 90-377-0272-4
- At Home in the Countryside. A comparison of rural and urban life. Summary* (2006). A. Steenbekkers, C. Simon, V. Veldheer. ISBN 90-377-0292-9
- De tijd als spiegel. Hoe Nederlanders hun tijd besteden* (2006). K. Breedveld, A. van den Broek, J. de Haan, L. Harms, F. Huysmans en E. van Ingen. ISBN 90-377-0283-x
- Anders onderweg. De mobiliteit van allochtonen en autochtonen vergeleken* (2006). Lucas Harms. ISBN 90-377-0281-3
- Summary of Report on the Elderly 2006* (2006). Alice de Boer (ed.). ISBN 90-377-0293-7
- Visit our site* (2006). Jos de Haan, Renée Mast, Marleen Varekamp, Susanne Janssen. ISBN 90-377-0296-1
- Veel geluk in 2007. Nieuwjaarsuitgave* (2007). Paul Schnabel (red.). ISBN 978-90-377-0295-8

